VIGILIA

1971
augusztus

8

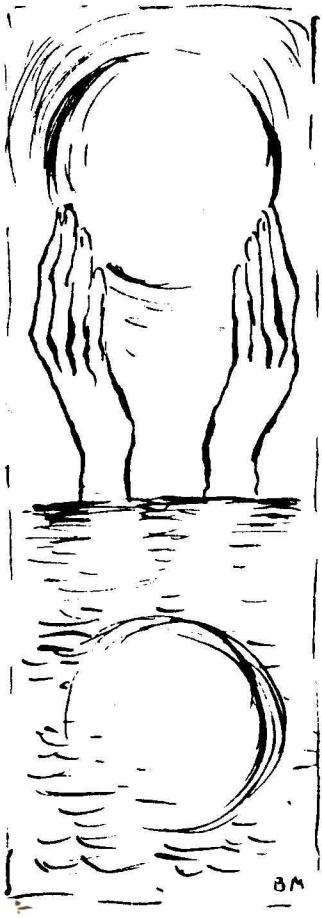

SZENT ISTVÁN ÜNNEPE

Dénes Gizella Pelsőczy Ferenc
Bónis György Rónay György
írásai

Szabó Ferenc S. J.
Viták a „történeti Jézus"-ról

Sík Sándor
Vallomása olvasmányairól

Veres Péter
Naplójából

Vigh Béla
Csurka István komédiái

Kopácsy Margit
A vénasszony (elbeszélés)

Weöres Sándor, Toldalagi Pál és Labancz Gyula versei

Vigilia

XXXVI. ÉVFOLYAM

8. SZÁM

TARTALOM

SZABÓ FERENC S. J. Viták a „történeti Jézus" körül — — — — — — — 505
CSANÁD BÉLA Szekvencia a XIV. századból Szent István király ünnepére (fordítás) — — — — — — — — — 512
PELSŐCZY FERENC Szent István, pap és király — — — — — — — — 513
BÓNIS GYÖRGY Egyházjog és egyházi bíráskodás az Árpád-kori Magyarországon — — — — — — — — — — — 520
RÓNAY GYÖRGY Szent István király legendái — — — — — — — 527
GALAMBOSI LÁSZLÓ Virrasztó király (vers) — — — — — — — — 534
FEKETE ISTVÁN Hajnal (elbeszélés) — — — — — — — — — — 535
WEÖRES SÁNDOR Thermometer, A sóvárgás (versek) — — — — — — 537
TOLDALAGI PÁL Látta, ami valaha volt, Különös ember?, 1961 (versek) 538
SZEDŐ LÁSZLÓ A fiatal Borsos — — — — — — — — — — — 539
KOPÁCSY MARGIT A vénasszony (elbeszélés, 1. rész) — — — — — — 541
LABANCZ GYULA Most következik életed, Kigondolom, Táj: asszonyi éghajlattal (versek) — — — — — — — — — — 550
DÉNES GIZELLA Asztrik apát városában — — — — — — — — 552
NEWMAN BÍBOROS Imáiból. A jó lelkiismeretért (fordította Possonyi László) — — — — — — — — — — — — — 553

NAPLÓ

Holovics Flórián: A Szent Jobb hazatérése — 554; *Rónay György:* Az olvasó naplója (Borsos Miklós: Visszanéztem félutamból) — 556; *Vigh Béla—Possonyi László:* Színházi krónika (Csurka István komédiái; Weöres Sándor: A holdbeli csónakos) — 557; *D. I.:* Képzőművészet (Gádor István, Vercors, Bozóky Mária kiállítása; Az esztergomi Keresztény Múzeum új tárlata) — 562; *Rónay László:* Zenei jegyzetek (Oratórium-előadások; Lemezfigyelő) — 564; *Ungváry Rudolf:* Filmek világából (Reménykedők) — 566; *Balássy László:* Rádió mellett (Amíg egy rádiójáték eljut odáig...; A rendező) — 567.

DOKUMENTUM

Katolikus írások olvasása közben (*Veres Péter* naplójából) — — — — — — — — — — — — 569
Sík Sándor vallomása olvasmányairól (*Batári Gyula*) 571
Ökumenikus imahét az NDK-ban (*Lengyel Pál*) — — 573
Idegen nyelvű kivonatok — — — — — — — — 575

A borítón Borsos Miklós rajza

Felelős szerkesztő: RÓNAY GYÖRGY Felelős kiadó: VÁRKONYI IMRE

Laptulajdonos: *Actio Catholica*

Szerkesztőség és kiadóhivatal ügyintézés: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. Tel.: 188-098, 188-068. Postacím: 4. Postafiók 111. Terjeszti, előfizetés és templomi árusítás: Vigilia kiadóhivatala, árusítja a Magyar Posta is. A Vigilia csekkszámla száma: OTP 37.343-VII. Hazai előfizetések külföldre: Posta Központi Hírlapiroda, Budapest, V., József nádor tér 1. Külföldön előfizethető a Kultúra Könyv és Hírlap Külkereskedelmi Vállalat, vagy bizományosai útján. Nyugati országokban az évi előfizetési ár: 5,00 USA dollár, vagy ennek megfelelő összegű más pénznem. Átutalható a Magyar Nemzeti Bankhoz (Budapest 54.) a Kultúra 024 2. számú számlájára, feltüntetve, hogy az előfizetés a Vigilia című lapra vonatkozik.
Egyes szám ára: 9,— Ft. Előfizetés: egy évre: 100,— Ft, félévre: 50,— Ft, negyedévre: 25,— Ft. Megjelenik minden hónap elején. Index-szám: 26.921.

1341-71. Fővárosi Ny. 5. telep. — Fv.: Ligeti Miklós

SZABÓ FERENC S. J.
(Róma)

VITÁK A „TÖRTÉNETI JÉZUS" KÖRÜL

A Vigilia nemrég érdekes és igen elgondolkoztató dokumentumot tett közzé: *Ki nekem Jézus?* címmel. A Szerkesztőség körkérdéssel fordult — világnézetre való tekintet nélkül — a magyar szellemi élet jeles képviselőihez: kicsoda nekik Jézus? Ez az egzisztenciális kérdés állandóan felhangzik és interpellál, állásfoglalásra késztet hivőt, keresőt és hitetlent egyaránt. A Jézus-misztériummal szemben senki sem maradhat közömbös.

A keresztény ember a Credóban megvallja: „...fogantatott a Szentlélektől, született Szűz Máriától, Poncius Pilátus alatt szenvedett és meghalt a kereszten, harmadnapon feltámadt, felment a mennybe" — vagyis belépett megdicsőült emberségével is az Atya dicsőségébe... Ez a hitvallás látszólagos ellentmondást takar. A keresztény jelenség beíródik a történelembe: a megfigyelés és a verifikáció, a történetírás tárgya lehet. De ugyanakkor túlmutat a történelmen, kiutal ebből a tapasztalati világból, hiszen a testté lett örök Ige, Jézus Krisztus feltámadása után az emberi tapasztalaton túleső létrendbe lépett át. De a paradoxont nem kell mindjárt feloldanunk!

A kereszténység újsága éppen a megtestesülés paradoxonához kapcsolódik. Sok igazság van az agnosztikus francia filozófus, M. *Merleau-Ponty* kijelentésében: „A kereszténységnek, mint az Isten halálát hirdető vallásnak az újsága abban van, hogy visszautasítja a filozófusok Istenét, és azt az Istent hirdeti, aki felveszi az emberi állapotot." Csakugyan, a kereszténység nem elvont eszme, nem ideológia, hanem a testté lett *Logosz* történeti megjelenésén alapuló hitvallás. Isten Jézus Krisztusban „fejezte ki", vagyis ismertette meg és közölte önmagát. Hitünk erre a Jézus-eseményre támaszkodik és — a Feltámadott Lelke révén — ezt aktualizálja: így leszünk fiak a Fiúban és örökösei az örök életnek. Jézus Krisztus nyitott az embernek végtelen távlatokat: az Istenember titkának fényében ismerjük fel, mily nagy az ember és mily nagyszerű hivatása van — isteni életre hivatott. Valóban „vitális", egzisztenciális kérdés tehát: Ki számomra Jézus?

A Jézus-esemény — amely ugyanakkor titok is — egyszerre tárgya mind a történelemnek, mind a hitnek. Ezért érthető, hogy a „történeti Jézus" az újabb korban folytonos viták tárgyát képezte racionalista és hivő történészek körében, sőt maguk a hivő keresztények sem értettek egyet a „történeti Jézus" és a „hit Krisztusa" viszonyát illetően. Az alábbiakban főleg ezt az utóbbi kérdést szeretnénk megvilágítani: tehát azt, hogy az utolsó évtized során hogyan vélekedtek protestáns és katolikus exegéták-teológusok a történelem Jézusáról. Mielőtt azonban ezeket a vitákat ismertetnénk, röviden felvázoljuk az előzményeket[1].

M. Kählertől R. Bultmannig

A názáreti Jézus, akiről az ősegyház hitte és hirdette, hogy halottaiból feltámadt és az Atya jobbján ül dicsőségben, valóban Isten Fia, ahogy Kaifás és Pilátus előtt megvallotta? Ugyanaz-e a hit Krisztusa, mint a történelem Jézusa? A kérdést ebben a formában először Martin *Kähler* fogalmazta meg 1892-ben (Der sogenannte

1. Nem részletezzük azokat a tényeket, amelyeket a magyar olvasó megtalálhat Szörényi Andor: A Biblia világa (Budapest, 1966) című könyvében (racionalista elméletek: 249—264; formatörténeti módszer: 271—280). Szörényi könyve már nem számolhatott a legújabb vitákkal. A kérdés újabb állásának tanulmányozásához lásd: René Marlé S. J.: La Singularité chrétienne, Casterman, 1970; Wolfgang Trilling: Fragen zur Geschichtlichkeit Jesu, Patmos-Vg, Düsseldorf, 1967; M. Boutier: Du Christ de l'histoire au Jésus des Évangiles, Cerf, Paris, 1969 (protestáns szerző): ebben további irodalom.

historische Jesus und der geschichtliche. biblische Christus). Kähler már kétségbe vonta a folytonosságot a történelem Jézusa és a hit Krisztusa között; ki akarta mutatni, hogy a modern írók történeti Jézusa elrejti előlünk a hit élő Krisztusát.

Kähler kérdésfeltevését részben megmagyarázza a liberális, racionalista szellemű biblia-kritika. Tudjuk, hogy az ún. formatörténeti módszer is ebben az irányban bontakozott ki: kezdetben (az 1920-as években) Dibelius és Bultmann iskolája azt hangoztatta, hogy túlhaladva a történelemkritika objektív adatain, a hivőnek itt és most, az igehirdetésen keresztül kell találkoznia Istennel. R. Bultmann *Jézus*ának előszavában (1926-ban) kijelenti: „Jézus életéről és személyiségéről úgyszólván semmit sem tudhatunk, minthogy a keresztény források nem érdeklődtek ez iránt; különben is e források nagyon töredékesek, legendák temetik be őket, viszont ezeken kívül nincs más forrásunk Jézusról." R. Bultmann határozottan lekicsinyli, semmibe veszi még az egészséges történelemkritika eredményeit is. Szerinte a hitnek kell pótolnia a történelmi megismerést. A történésznek egyszer s mindenkorra le kellene mondania arról, hogy rekonstruálja a názáreti Jézus történetét.

Ismeretes, milyen nagy megdöbbenést váltott ki már a század elején (1906-ban) Albert *Schweitzer* megállapítása, aki a Jézus életére vonatkozó százados kutatásokat így összegezte: Ma már egyetlen komoly tudós sem próbál Jézus-életrajzot írni. Ezzel azt akarta mondani, hogy az evangélisták maguk sem Jézus-biográfiát akartak írni, hanem az ősegyház hivő tanúságtételét rögzítették határozott teológiai szándékkal. Az exegéták rájöttek arra, hogy a szent írók már meglévő forrásokat használtak (a szakemberek elkezdtek ős-Márkról, proto-Lukácsról, illetve a szinoptikusok közös forrásáról beszélni; majd nem is egy, hanem két forrás létét tételezték fel, stb.). Schweitzer előbb idézett megállapítását Bornkamm „halotti beszédnek" nevezte. Ezután pillanatnyi síri csend következett a megrendült exegéták körében. De a kutatómunka tovább folyt az ószövetség területén. *Gunkel* a Genezist tanulmányozta. Kimutatta, hogy Mózes első könyvének írásos rögzítését hosszú szájhagyomány előzte meg. Majd Gunkel nyomán több (protestáns) szerző egymástól függetlenül az evangéliumokra is alkalmazta ezt a megfigyelést. 1920 körül már erre a következtetésre jutottak: Ha az evangéliumok nem Jézus-életrajzok, hanem az örömhírről szóló tanúságtételek, akkor a Hirdetett életrajza helyett az igehirdetés *(kerügma)* történetét kell megírnunk. Pillanatnyilag nem is lényeges az, hogy Jézus Krisztus egyáltalán létezett-e vagy sem, a lényeges az evangéliumi üzenet. R. Bultmann már említett, 1926-ban megjelent *Jézus*ában ezt az álláspontot képviseli. (Persze, ő nem tagadja Jézus létét!)

Ugyanezt az irányzatot képviseli egy másik német protestáns tudós, Martin *Dibelius* is, aki az új módszernek a *Formgeschichte* (formatörténet) nevet adja. E módszer alapelgondolását röviden így jellemezhetjük: az evangélium megmerevedett mozgás. Először élő szó (igehirdetés) volt; fontos szerepet játszott genezisében a szájhagyomány. Egy bizonyos pillanatban az igehirdetést írásban rögzítették. Olyanformán, mintha egy mozgó filmet egyetlen gombnyomással megállítunk és a folyamatból csak egyetlen mozzanatot — fix filmkockát — szemlélünk. A formatörténeti módszer az egész genezist — az evangéliumok keletkezését — szeretné rekonstruálni, hogy így teljesebben megértse az előttünk fekvő írott evangéliumokat. Minden emberi szó ugyanis konkrét élethelyzetben, meghatározott miliőben születik, és jelentése is függ a szituációtól. Ezt a konkrét helyzetet nevezi Gunkel *Sitz im Leben*nek. Az élethelyzet fényt vet az írás jelentésére: egy gyászbeszéd másképp van felépítve, mint egy pohárköszöntő vagy egy templomi prédikáció. Az ősközösségben is voltak hitvallás-formulák, liturgikus szövegek, himnuszok, keresztségi katekézisek stb. Maga Jézus tanításában szívesen használt parabolákat, példabeszédeket... Mindezeket a formákat, műfajokat ismernünk kell az írások értelmezéséhez.

A formatörténeti módszer főleg a második világháború után váltott ki nagy visszhangot és talált számos követőre. Ennek egyik történeti magyarázata a következő: a náciuralom alatt Rudolf Bultmann és legjobb tanítványai az ellenállók

közé tartoztak, míg több kevésbé radikális (protestáns) exegéta kompromittálta magát. A háború után csaknem minden német egyetemen Bultmannt követték az exegéták. De 1950-ben már jelentkezett az ellenhatás is. Ennek a reakciónak egyik eredménye lett az ún. *Redaktionsgeschichte*. Mi ennek a lényege?

A formatörténet egyik dogmája az volt, hogy a szinoptikus evangéliumok különálló perikópák gyűjteményei. Az evangéliumi szerzők összegyűjtötték, összekapcsolták és keretbe foglalták a különálló perikópákat. Tehát lényegében csak kompilátorok voltak. Ebben az elméletben van részletigazság. De hiányosságaira csakhamar felfigyeltek az exegéták. Kimutatták azt, hogy már maga a perikópák összegyűjtése és „bekeretezése" is jelentős szerkesztő munkát tételez fel. Ezenkívül azt sem lehet állítani, hogy a „keretnek" semmi történeti értéke sincs. Ezekből a megállapításokból kiindulva az egyik Bultmann-tanítvány, Hans *Conzelmann* úttörő munkát dolgozott ki. 1954-ben tette közzé *Die Mitte der Zeit* című könyvét, amely Lukács evangéliumát elemzi, megvilágítva annak sajátos teológiáját. Két évvel később Willi *Marxsen* Márk evangéliumáról szóló könyvében hasonló módszert követ: e módszer jelölésére bevezeti a *Redaktionsgeschichte* nevet. Azóta több tanulmány mélyítette el az új módszert, amely részben folytatja, részben kiegészíti a formatörténetet. (A *Formgeschichte* az az általános módszer, amelyet két alfajra oszthatunk: az egyik a tradíciótörténet, a másik a redakciótörténet.)

De 1950 körül egy másik ellenhatás is jelentkezik Bultmann nézeteire. Ez fontosabb, mint a reakciótörténet, amely végül is többé-kevésbé a formatörténet alapelveit követi. Pontosan a történeti Jézusnak és a kerügma Krisztusának problémájáról van szó, amelyet tanulmányunk elején felvetettünk. A következőkben ezt az újabb vitát ismertetjük[2].

Történelem és hit

Mielőtt a Bultmann által kiváltott kritikákat összefoglalnánk, pontosan meg kell határoznunk magának Bultmannak az álláspontját, azt az alapvető szándékot, amely a marburgi mester (Heideggertől inspirált) „egzisztenciális értelmezését", nevezetesen a sokat vitatott *Entmythologisierung* (mítosztalanítás) törekvését mozgatja[3].

Láttuk, hogy a százados Jézus élete kutatás végkövetkeztetése ez volt: az evangéliumok nem Jézus életét akarták megírni, hanem az őskeresztény igehirdetést rögzítették. Az evangéliumi parabolák valószínűleg nem Jézus autentikus szavait *(ipsissima verba)* adják vissza, hanem az ősi kerügmát tükrözik — Jézus szellemében. Ez nem lényeges — fűzi hozzá Bultmann — a fontos számunkra a parabolák jelentése. Sőt, Bultmann továbbmegy. Nemcsak hogy nem tudjuk (a formatörténet módszerével) pontosan rekonstruálni Jézus eredeti szavait és történeti tetteit; de nem is kell (nem is szabad) erre törekednünk! Minden olyan törekvés ugyanis, amely a hitet történetileg akarja megalapozni, kizárja a hit kockázatát, és ellentétes ennek természetével. Ahhoz a törekvéshez lehet hasonlítani, amely a „jó cselekedetekkel" akarja az üdvösséget biztosítani. Más szóval: Bultmann — *mutatis mutandis* — a lutheri megigazulástant a tudományos kutatásra, az exegézisre és a teológiai munkára is alkalmazza. A hitnek minden történeti,

2. Kiegészítésül lásd a Mérleg 1969/4. számában (355—365. lapok) található szemlét és bibliográfiát.

3. Talán azt sem fölösleges hangsúlyoznunk (R. Marlé, Bultmann egyik legjobb katolikus ismerője nyomán), hogy Bultmann mélyen hívő keresztény. Igazságtalan az a gyakori „osztályozás", amely Bultmannt lényegében a liberális protestáns irányzathoz sorolja és teológiájában csupán egy bizonyos naturalista racionalizmus felújítását látja. Vö. Marlé: Bultmann et l'interprétation du Nouveau Testament. Aubier, Paris, 1956 (2. kiadás: 1966). rövidebb formában a „Foi vivante" című zsebkönyvsorozatban: Bultmann et la Foi chrétienne. Aubier Paris, 1967. Ezenkívül 1. jegyzetünkben idézett könyvének I. fejezete is röviden összefoglalja a „mítosztalanítás" törekvését (La Singularité chrétienne, 11. skk.).

tudományos támasz nélkül meg kell állnia, különben nem igazi hit. A Jézus-jelenségben sem annyira a tartalom, mint inkább a tény a fontos: az egyszeri esemény, amelyet itt és most a hitben aktualizálhatok.

Bultmann maga újra összefoglalta álláspontját egy 1960-ban tartott konferenciájában, amely éppen az őskeresztény üzenet Krisztusa és a történeti Jézus közötti kapcsolatot világítja meg. Miután sorra vette az ellene felhozott nehézségeket, és határozottan megkülönböztette Jézus történeti létének puszta tényét meg a Jézus szavait-tetteit leíró igehirdetés tartalmát, hangsúlyozza: nem a történelem igazolja a kerügmát, hanem a kerügma a történetet. Az apostoli igehirdetés szólít bennünket arra, hogy higgyünk a meghalt és feltámadt Krisztusban. Bultmann (Heidegger nyomán) hangoztatja, hogy az ember történeti lény, vagyis a jelenben hozott szabad döntésekkel „valósítja meg önmagát". Amikor az evangéliumi üzenetet aktualizálni akarjuk, figyelembe kell vennünk az embernek ezt a történetiségét, különben az Ige nem „ragadja meg" igazában az emberi valóságot. Nos, keresztény szempontból ez a történetiség csakis az evangéliumi üzenetre adott válaszban teljesedik ki. Az evangéliumi üzenet azt az örömhírt közli, hogy ahol az ember tehetetlen, ott Isten cselekszik, Isten már cselekedett. Az ember hittel válaszolva az örömhírre, megtalálja igazi lényét és eljut az isteni életre. Mindebből érthető, hogy Bultmann számára csakis az egyház mostani igehirdetése változtatja át az egyszer megtörtént Jézus-eseményt mindig érvényes és a jelenben nekem szóló (engem szólító) üzenetté. Ezzel kapcsolatban az imént említett konferenciában ezeket mondja: „Sokszor a szememre vetették, hogy az én felfogásom szerint végső elemzésben csak a kerügmában kel életre a Feltámadott. Vállalom ezt az értelmezést, csak helyesen kell érteni. Számomra közömbös minden olyan spekuláció, amely a Feltámadott létmódjára, az üres sírról szóló elbeszélésekre, a húsvéti ‚legendákra' vonatkozik — jóllehet ezek a szövegek szimbolikusan igazságot fejezhetnek ki. Hinni abban, hogy Krisztus jelen van a kerügmában: íme, ez a húsvéti hit értelme!"[4]

Bultmann ebben a konferenciában már válaszolt tanítványa, Ernst Käsemann ellenvetéseire. *Käsemann* ugyanis 1953-ban, a marburgi fakultás volt hallgatóinak összejövetelén tartott konferenciájában nyíltan szembefordult mesterével[5]. Bultmann előbb ismertetett fejtegetéseire Käsemann 1964-ben megjelent tanulmányában reflektál. (Ne feledjük, hogy a protestáns teológusok sokszor *argumentum ad hominem*et használnak!) Käsemann előbb J. Jeremias Bultmann-ellenes vádjait veszi sorra. Hangsúlyozza, hogy nem állja meg a helyét Jeremias állítása, amely szerint Bultmann és tanítványai semmibe vennék a megtestesülést. Egyikük sem tagadja — fűzi hozzá Käsemann —, hogy a kereszténység eredete Jézus személyére megy vissza. De a probléma valójában nem ez; nem arról van szó, hogy milyen szerepet játszott Jézus, hanem hogy milyen kapcsolat van Jézus története és az újszövetség között, hol a helye Jézus életének az újszövetségben. Käsemann szerint Jeremias a teológiai problémát történeti síkra teszi át és a hitet függővé teszi a történelemtől. Nem arról van szó, hogy ezt a kétségtelen tényt hangsúlyozzuk: Jézustól ered a keresztény hit, hanem azt kell megmutatni, hogyan! (Itt mindjárt megjegyezzük — a kérdésre még visszatérünk: Käsemann is a hit tisztaságát félti Jeremias hisztoricizmusától és a katolikusokhoz közeledő „apologetikájától".)

Bultmannal szemben egészen másképp jár el Käsemann. Érvelése árnyaltabb, mesterének álláspontját a formatörténeti módszer segítségével támadja, éspedig úgy, hogy túlhalad a módszer korlátain. Láttuk, hogyan reagált Bultmann Käsemann ellenvetéseire. A tanítvány most újabb ellentámadásba megy át. Most már

4. R. Bultmann: Das Verhältnis der urchristlichen Christusbotschaft zum historischen Jesus, Exegetica, Tübingen, 1967, 445—469 (először 1960-ban jelent meg).

5. E. Käsemann: Exegetische Versuche und Besinnungen, 1. Band, 1960: Das Problem des historischen Jesus (187—214); 2. Band, 1964: Sackgassen im Streit um den historischen Jesus (31—68), Göttingen, Vandenhoeck und Ruprecht. Vö. J. Jeremias: Das Problem des historischen Jesus, Calwer Hefte, N° 32, Stuttgart, 1960 (2. kiadás: 1964).

az egész keresztény teológia lényege és az őskeresztenység globális megértése forog kockán. A történeti Jézus és a hit Krisztusa közötti folytonosság természetét mélyíti el. Käsemann azt próbálja kimutatni, hogy a folytonosság és a szakadás dialektikus kapcsolatban van egymással. A húsvéti feltámadás olyan hidat képez Jézus és az egyház között, amely elválasztja és egyszerre össze is köti Jézust és az apostoli igehirdetést. A történésznek nem kell bizonyítani ezt a folytonosságot: ez a hit tárgya. Már maga az evangélium szó is egyszerre jelzi az apostoli prédikációt és Jézus történetét. (Jó példa e dialektikus kapcsolatra a IV. evangélium, amelyet Bultmann szívesen idéz és amely egyáltalán nem közömbös Jézus múltjával szemben.)

Käsemann sorra veszi Bultmann érvelését. Ezt az elemzést nem követhetjük nyomon. De szeretnénk kiemelni Käsemann egyik legfontosabb ellenvetését. Említettük, hogy Bultmann számára Jézus létének ténye abszolút bizonyosság (messze vagyunk a liberális kritikától!), de e tényen *(Das)* túl mást *(Was*t, tartalmat, *hogyan*t) nem keres. De — emeli ki Käsemann — nem redukáljuk-e le így Jézust puszta ideológiai faktorrá, olyan mitológiai „jellé", amelynek nincs már tartalma, olyan elvont alakká, amelynek nincs teste, arca, jelentése? Már az ősegyházban kísértett az a veszély, hogy a keresztenységből gnózist alkossanak. Ezért az evangélisták — főleg Szent János — igen erősen hangsúlyozzák a történeti Jézus szerepét és a megtestesülés valódiságát. Egyszóval, Käsemann szerint az evangéliumokban csíraszerűen *(in nuce)* jelen van már a kerügma, és pontosan ez az *in nuce* fejezi ki a folytonosság és a szakadás dialektikus kapcsolatát Jézus és a húsvét utáni ősközösség között.

Az apostoli igehirdetés Jézus földi életére támaszkodik, kifejezetten tényekre, eseményekre hivatkozik: Jézus szavait, gesztusait idézi fel. Éppen abban a kritikus pillanatban rögzítik írásban az evangéliumokat, amikor a hellenizálódó keresztenységben téves spiritualista áramlatok (gnózis) jelentkeznek. (Lásd pl. az első Korintusi levelet: egyes keresztények csak a bennünk élő, pneumatikus Krisztust keresik és elhanyagolják az „objektív" Krisztust, — *Christus in nobis* — *Christus extra nos.)* Igen, húsvét választóvonalat képez; de éppen a húsvét előtti eseményekre való hivatkozás garantálja a hit jövőjét — a „történeti Jézus" akadályozza meg azt, hogy a „hit Krisztusát" mítosszá, gnózissá, ideológiává fokozzák le.

Käsemann kritikáját más protestáns exegéták-teológusok is támogatták. A már említett J. Jeremiason kívül Paul Althaus, G. Ebeling, O. Cullmann és W. Pannenberg is a maguk módján — teológiai rendszerük sajátossága szerint — hangsúlyozzák azt, hogy a keresztény hitnek valamilyen formában a történelemre kell támaszkodnia, különben egy ideológia lesz a többi között. Természetesen a katolikus exegéták (H. Schürmann, R. Schnackenburg, X. Léon Dufour stb.) is ehhez az irányzathoz csatlakoznak. Felhasználva a formatörténeti módszert és hivatkozva a történelem új szemléletére, túlhaladnak egyszersmind az agnosztikus-fideista felfogáson és egy bizonyos racionalista („katolikus") apologetika tételein is. Az utolsó pontban ezt az újabb katolikus álláspontot mutatjuk be.

A történelem Jézusa: hitünk alapja

Bultmann és tanítványai, de K. Barth követői is felszisszennek az ilyen fejezet-címek olvasásakor. Általában a protestánsok azért vetették el a katolikusok által szorgalmazott régebbi apologetikákat vagy a *Theologia fundamentalis* kézikönyveit, mivel a hit tisztaságát féltették és — nemegyszer jogosan — egy bizonyos racionalizmust éreztek ki a „hitvédelemből". Meg kell vallanunk, hogy bizonyos apologetikák csakugyan azt a látszatot keltették, mintha a katolikus tanítás a történelmi és racionális „érvekkel" perdöntően és mintegy „kényszerítő erővel" bizonyítani akarná a hitet. Amikor a protestánsokat fideizmussal vagy irracionalizmussal vádolták, egyesek feledték, hogy hitünk tárgya természetfeletti — végtelen Személy, Misztérium —, és hogy a hit szabad aktusa a kegyelem műve. A hitre invitáló jelek (próféciák, csodák, Krisztus tanításának fensége stb.) csak a

credibilitast, a hihetőséget „bizonyítják", vagyis biztosítják azt, hogy a Titoknak adott válasz ésszerű dolog: *rationabile obsequium.*

A katolikus „apologetika" (hitvédelem) igen nagy utat tett meg az elmúlt fél évszázad alatt: ez jórészt a biblikus tanulmányok fejlődésének köszönhető (protestánsokkal folytatott párbeszéd), de Blondel, Rousselot, Maréchal eszméinek is jelentős szerepük volt ebben az átalakulásban. Ma már nem is igen beszélünk a régi értelemben vett (lásd Gardeil, Garigou-Lagrange) hitvédelemről, vagyis az apologetikáról mint „objektív tudományról", hanem csak fundamentális teológiáról[6].

A kinyilatkoztatás új, teljesebb értelmezése (a kinyilatkoztatott „igazságok" megismerését hangsúlyozó felfogás egyoldalúan intellektualista volt!) és az emberi valóság teljesebb szemlélete tükröződik már a *Dei Verbum* zsinati konstitúcióban, ahol Isten jele — kinyilatkoztatója és közlője — Jézus Krisztus, és a Jézus-esemény csúcspontja a húsvéti misztérium. Aki Jézust látja, látja az Atyát is (vö. *Jn* 14,9). „Tehát ő fejezi be és teszi tökéletessé a kinyilatkoztatást már puszta jelenlétével, önmaga kinyilvánításával, szavaival, tetteivel, csodajelekkel, főleg halálával és halálból való dicsőséges föltámadásával, végül pedig az Igazság Lelkének elküldésével. Isteni tanúságtétellel erősíti meg, hogy velünk van az Isten, és ezáltal megszabadít bennünket a bűn meg a halál sötétségéből, és örök életre támaszt föl" (DV 4. pont). Jézus tehát jelenlétével, önmaga kinyilvánításával stb. mintegy isteni jel, tanúságtétel. A zsinat így mintegy megszemélyesíti és egybe fogja a régebben külön kezelt „jeleket". *P. Latourelle* éppen a kinyilatkoztatásról szóló konstitúciót értelmezve megjegyzi, hogy maga az egyház is, — amelyről az I. Vatikánum azt állította, hogy a nemzetek előtt felmagasodó jel, és amely a II. Vatikánum szerint Krisztus szentsége (jele, vö. *Lumen Gentium)* „Isten jelének a jele".

A szentírás-értelmezés újabb eredményeit és a transzcendentális filozófia módszerét felhasználva több katolikus teológus (Bouillard, K. Rahner, Urs von Balthasar, Malevez) új fundamentális teológiát dolgoznak ki. Ez most már nem annyira a kinyilatkoztatás tényét (megtörténtét) akarja bizonyítani történeti érvekkel, mint a klasszikus apologetika, hanem kritikusan megvizsgálja a hit előfeltételeit: tanulmányozza (részben Bultmann befolyására) az emberi egzisztenciát, a szellem nyitottságát (egy esetleges természetfeletti felé), továbbá kritikusan megvizsgálja („verifikálja") a Krisztus-eseményt és az emberi egzisztenciára vonatkoztatja (egzisztenciálisan értelmezi) az Isten Szavát. Ez az új fundamentális teológia tehát teológiai és történelmi egyszerre. Ebben az irányban halad Käsemann is, aki Bultmannal szemben hangsúlyozza: az új szentírás-tudomány már határozottan el tudja különíteni Jézus történetében a biztosan megismerhető adatokat a kevésbé biztosaktól. Ma már magukban az evangéliumokban is megkülönböztetjük a történeti tendenciát és a kerigmatikus elemeket. Ha nem is tudjuk egészen pontosan rekonstruálni Jézus egész életét — következtet Käsemann —, a rezignáció és a szkepticizmus mégsem lehet a komoly bibliai kutatás utolsó szava.

De a katolikus exegéta-teológus továbbmegy Käsemannál. Szívesen egyetért J. Jeremiassal, aki *A történeti Jézus problémája* című kis brosúrájában leszögezi: ma már új eszközökkel, módszerekkel biztos eredményekhez jutunk a történeti Jézusra vonatkozó kutatásokban. Ilyenek az alapos szövegkritika, maga a formatörténeti módszer, új adatok Jézus korára (pl. a holt-tengeri tekercsek felfedezése), a galileai arám dialektus tanulmányozása stb. „Ha szakszerűen és lelkiismeretesen felhasználjuk a rendelkezésünkre álló kritikai eszközöket, a történelem Jézusára vonatkozó kutatásainkban mindig elérkezünk e végső állomáshoz: rányitunk magára Istenre... Nem mintha a kutatás felmentene bennünket a hittől, vagy megkönnyítené a hit aktusát... Éppen ellenkezőleg: az igazság az, hogy a hit kérdése minden lépésnél felmerül: éppen Jézus szavai és tettei vetik fel e kérdést."

A történeti Jézus kétszeresen is nehézségek elé állítja a kutatót. Maga a történelemtudomány is problematikus, de ezenkívül — mivel a Jézus-misztérium az egész ember állásfoglalását követeli — a sajátos, egyedülálló kutatási „tárgy" csak

6. A fundamentális teológia mai problémáival foglalkozik a Concilium 46. száma (1969/7).

nehezíti helyzetét. Az új episztemológia rámutatott arra, hogy a szellemtudományokban általában, és nevezetesen a történeti tudományokban lehetetlen a pozitivizmus álma: a teljes objektivitás. A történetírás egy bizonyos mértékig mindig rekonstrukció: kezdve a tények megfigyelésétől, regisztrálásától, kiválogatásától, egészen a történet megírásáig számtalan „szubjektív" tényező játszik közre. Ahogy Raymond *Aron* mondja: nincs olyan — a tudomány előtt már kész — történeti valóság, amelyet egyszerűen csak le kellene „másolnunk". És H.-I. *Marrou*, aki Aron eme megállapítását idézte, ezeket fűzi hozzá (a történelmi megismerésről szóló könyvében): „A történetírás bizonyos értelemben teremtő tevékenység eredménye: a történész, a megismerő alany kapcsolatba hozza a felidézett múltat és a most megélt jelent." Természetesen Marrou nem azt akarja mondani, hogy a történész teljesen önkényesen, mintegy a „semmiből" teremti a történetet. Csupán a „szubjektív" elemeket akarja hangsúlyozni: a megismerő szándéka, látásmódja stb. lényeges szerepet játszanak. Különben is, a *factum brutum* sem létezik: minden tény egy eseménysor, illetve több történés eredője; egyetlen epizód is szinte a világtörténet ismeretét tételezi fel.

Mindezeket a szempontokat figyelembe kell venni Jézus történetének kutatásánál is. De itt a történésznek számolnia kell azzal is — hacsak eleve ki nem zár minden transzcendenciát —, hogy a „Jézus-esemény" csak egy bizonyos pontig lehet a történeti megfigyelés és ellenőrzés tárgya. Amikor a történész elvégezte munkáját, átadja a szót a hivőnek, aki most már a hit aktusa révén próbálja „megragadni" tanulmánya tárgyát. De nem is „tárgy"-ról van szó, hanem egy titokzatos Személyről. És tulajdonképpen nem is a kutató „ragadja meg" Jézust, hanem Ő ragadja magához a hivőt, aki teljesen istenemberi személyének lenyűgöző varázsa alá került. Jézus megismerésének tehát szubjektív (morális) feltételei vannak. Jézus az Isten jele, de ezt a jelet csak az veszi észre — csak az fogja fel jelentését —, aki készséges szívvel kitárul a Titoknak, vagyis aki a kegyelem vonzása alá kerül és megtér. Csakis a Lélek vezet el bennünket Jézus élő ismeretéhez. A helyesen felfogott „apologetika" vagy alapvető hittan tanulmányozza a hitre szólító jeleket, megállapítja, hogy Isten valóban szólt hozzánk a Jézus-eseményen keresztül és tanúságot tett Jézus mellett azzal, hogy feltámasztotta Őt halottaiból. De a fundamentális teológia csak a hitre invitáló jeleket világítja meg: a hit nem racionális okoskodás végkövetkeztetése, hanem szabad (persze ésszerű!) döntés, ráhagyatkozás a Szeretetre.

Nem oszthatjuk Bultmann szkepticizmusát a „történeti Jézus" megismerhetőségével kapcsolatban. De — a már említett fenntartásokkal — elfogadhatjuk a protestáns teológus ismert kijelentését, amely hitvallás számba megy: „Hinni Krisztus Keresztjében: ez nem azt jelenti, hogy olyan mitikus eseményt szemlélünk, amely rajtunk és világunkon kívül történt volna, — amely objektív módon előttünk lenne és amelyet Isten a mi javunkra írna; hanem a Keresztben hinni azt jelenti, hogy magunkra vesszük Krisztus keresztjét mint a sajátunkat: hagyjuk, hogy keresztre feszítsenek bennünket Krisztussal". Csakis a halál által jutunk el a feltámadásra, a Lélek szerinti új életre.

„La foi n'est pas un cri" — mondhatjuk H. Duméry könyvcímével. A hit nem vészkiáltás, nem csupán a szív megrendülése és irracionális lendülete, hanem történeti tényekre, apostoli tanúságtételre támaszkodó, ésszerű hódolat is. Jóllehet Jézus Krisztus misztériuma túlmutat a történelemtudományon, a kereszténység történeti tény is, hiszen az Ige valóban testté lett és köztünk lakozott.

Krisztus vitéze, miután legyőzte ellenségeit, lelki örömmel teljesen elhatározta, hogy lelke minden képességét az evangélium befogadására fordítja; s gyakori alamizsnálkodások és könyörgések közt, sokszor az egyház padlatára borulva könnyek hullajtása közben bízta Isten akaratára föltett szándékának teljesedését.

Szent István nagyobb legendája

SZENT ISTVÁN KIRÁLY ÜNNEPÉRE

(CORDE VOCE MENTE PURA)

SZEKVENCIA A XIV. SZÁZADBÓL

Tiszta szívvel, szóval, ésszel
zengjük Istent szent beszéddel,
a bálványokat verve széjjel
vigadozz Magyarország.

Égi jókkal ékesítve,
tiéd az Élet igéje,
rajtad Krisztus szent keresztje,
a felvállalt bizonyság.

Dicsérd őt, ki üdvöd hozta,
szemed égre irányozta,
élet útját megmutatta
s az igazság ösvényét.

Dicsérjed őt méltó dallal,
tartsd ünnepét vigalommal,
mondd te is a vigadóval
az örömnek énekét.

Géza vezér volt az atyja,
látomásban hírül kapta,
nevét István mártír adta,
mielőtt megszületett.

Hisz az atya, s csodálkozik,
szül az anya, vigadozik,
nő a gyermek, magasodik,
cédrus Libanon felett.

S ahogy egyre nő a gyermek,
erényben is gazdagabb, szebb,
megvetvén a földi kincset
Isten Fiát követi.

Testben él bár, mint ruhában,
lelke fent jár ég honában,
Istenért ég hő imában
és a jó hírt hirdeti.

Mindig Krisztust prédikálja,
hisz a népe, hallgat rája.
Krisztus hite mind bejárja
az egész Pannóniát.

Mint Salamon, réges-régen,
templomokat rak serényen,
gyöngyökben és ékességben
ragyogtatja oltárát.

Tanítónak, vezetőnek
tudós férfit rendel főnek,
igazat, ki a hivőnek
szolgál mindig javára.

Talentumát így forgatja,
vissza kétszeresen adja,
s Isten szívesen fogadja
örök királyságába.

Ott él, Jézus a barátja,
Ő vitte ily magasságba,
mindörökre koronázva
a mennyei hazában.

Tiszteljük őt kegyelettel,
könyörögjünk hű szívekkel,
hogy ott éljünk majd a szenttel
az egek hajlékában.
Amen.

CSANÁD BÉLA fordítása

PELSŐCZY FERENC

SZENT ISTVÁN, PAP ÉS KIRÁLY

Szent István király nemcsak egységes magyar államot alapított, de különleges képességgel és hatalommal lerakta az önálló és független magyar egyházi szervezetnek alapjait is. Felmerülhet a kérdés, hogy bitorolt, vagy birtokolt jog alapján végezte el azt a nagyszerű munkát, melynek építményét sem a halála után próbálkozó pogány magyar őserők, sem a viszontagságos magyar történelmi századok nem tudtak megingatni. Történelmünk folyamán „apostoli" királyként tisztelik, mintha *II. Szilveszter* pápától a koronával együtt egyházszervezésre különleges privilégiumokat és felhatalmazásokat nyert volna. A határozott kézzel végzett páratlan ütemű szervezést ismételten megcsodálták benne, amikor a költött Szilveszter-bullában is a pápától kapott speciális küldetést a megoldatlan lélektani közfelfogás magyarázata végett rajzolták ki személye köré. Ez a hamisítvány azonban inkább a magasztaló dicséretigény egyfajta kifejezésének tekinthető, semmint valamilyen nagyzoló elferdítésnek, hiszen erre nem is adódott indító ok, mivel az egyház szerzett és aktuális jogait a középkori állam nem akarta csorbítani.

Szent István ősi magyar értelmezésben is, de különösen az ezredév-forduló eszmeiségében, karizmatikus erőkkel rendelkezett, melyeket országának és népének nemcsak anyagi, hanem szellemi és lelki vonatkozásában is minden megkötöttség nélkül érvényesíthetett. Igaz, hogy abban a korban a központi, pápai hatalom különféle politikai akadályok miatt nem bontakozhatott ki teljességében. Főleg a német-római császárok, visszaélve royalista jogaikkal, kisebb-nagyobb mértékben függetleníteni akarták magukat szervezési és hierarchikus téren is a pápai, központi hatalomtól. Túlhajtott magatartásuk végül is az invesztitúra-harc kirobbanásához vezetett. Szent István nem tartozott ebbe a kategóriába. Nem állt szemben a pápával, hanem példásan kapcsolódott annak Istentől kapott hatalmához.

Egyházszervezői működésének alapját és mozgató tényezőit a tételes bizonyítékok csekély száma miatt elsősorban korabeli történelmi analógiákkal és eszmei megvilágítással lehet bizonyosságszerűen megközelíteni. Ez utóbbinak tartalmi forrását Szent Ágoston *De Civitate Dei* c. munkájában, a „rex et sacerdos — király és pap" tanítás nyújtja, mely az évezred-forduló sajátosan egyedülálló korában Szent István és nagy kortársai: III. Ottó és II. Henrik császárok személyében és működésében eszményi fénykorát ünnepelte.

Egyházi tevékenységre feljogosító királyi hatalom

Már az ősmagyarok mágikus hittel vették körül a Megyer-törzsből származott Álmos és Árpád vezérek személyét, kiknek emberi erőket meghaladó képességeket tulajdonítottak. (*Hóman:* Magyar történet I., 67). A karizmát egyetlen családhoz kapcsolták, melynek minden tagja birtokolja a rendkívüli adottságokat, és ezzel népük minden más tagját felülmúlja. Ez az elismerés kényszer nélkül nyilvánult meg. Meg voltak győződve arról, hogy a karizmával rendelkező személy Istentől nyert csodálatos képességével segíteni tud alattvalóin. Ennek a hitnek, köztiszteletnek és bizalomnak eredményekkel kellett igazolódnia. Ha ez hosszabb ideig elmaradt, vagy a vezetés nem teremtett a közösség részére jólétet, akkor az alattvalók arra a meggyőződésre jutottak, hogy vezetőjüket elhagyta a mágikus, hősi erő.

A karizmatikus uralomban nincs hivatalos, közigazgatási szervezet, hanem kíséret veszi körül a fejedelmet, a hadvezért, hogy átvegye tőle a parancsot és végrehajtsa azt. Maga a környezet is karizmatikus megnyilvánulások alapján alakul ki. Akikben a vezér az igényelt tulajdonságot észreveszi, azokat fölveszi környezetébe. Feladatot bíz mindegyikre, s ha ennek megoldásában hiány mutatkozik, a vezér maga látja el a hiányt szenvedett ügyek kivitelezését. A XI. és XII. századbeli

új magyar viszonyokban is megtalálható ez az ősi forma. Belső felépítettsége a pogány hiedelem helyett immár a vallásos jellegű hiten alapszik, melynek középpontjában a király áll. Karizmatikus személyi jelentőségét kiemeli, hogy az alkalmas egyéneket teljesen szabadon választja ki kíséretébe. Tetszése szerint határozza meg, hogy alattvalói között ki legyen a rabszolga vagy a vezető tisztviselő. Keze nincs megkötve. Egyszerű rabszolgát is vármegye élére állíthat, és a főnemesek közé emelhet. Idegenből befogadott egyéneket is személyi szolgálatára sorolhat, kik hálásan és hűséggel szolgálnak neki. Ugyanez a mód áll fenn az érsekek és püspökök kinevezésénél. Szent István tíz püspökséget szervezett, s ezeknek élére külföldről jött egyházi férfiakat állított. Ezek éppen olyan tisztelettel viseltettek a király személye iránt, mint az újonnan szervezett vármegyék magyar ispánjai. A karizmatikus képességű király korlátlanul intézkedett a püspökségek és apátságok szervezésében, továbbá az élükre történő kinevezésekben. Méltóságukat csak addig tarthatták meg, míg az alkalmasság (*idoneitas*) ismérveit birtokolták, s míg a király parancsainak, utasításainak hűségesen eleget tettek. Ez a feltétel természetesen nem keltett visszahatást senkiben, hiszen a király koronázási esküjében vállalta az isteni törvények példaadó követését és az egyház legfőbb védelmét.

A magyar királyok a XII. század közepéig éppen olyan teljes hatalmat gyakorolnak az egyházi ügyvitelben, mint az állami apparátus bármely más viszonylatában. A magyar egyháznagyok tőle nyerik kinevezésüket, birtokaikat és védelmüket. Természetesen a főpapok engedelmesen szolgálják az „Isten kegyelméből való" pap-király érdekeit. Az *Intelmek*ből tudjuk, hogy a katolikus hit megtartásáról, továbbá az egyházról és az egyházi rend fenntartásáról tanító fejezet után a főpapok tiszteletéről ad oktatást fiának: „Kedves fiam! Úgy őrizd őket, mint szemed világát. Ha ők jóindulattal vannak irántad, egy ellenségedtől se félj. Ha ők megbecsülnek, biztos leszel mindenben... Isten fölkentjeit sérti meg, aki az egyházi rendben levő embereket hamis vádakkal illeti. Meg is tiltom neked, hogy ne így tégy, ha boldogul akarsz élni, és királyságodat meg akarod dicsőíteni." Ha ilyen biztonsággal értékeli és védelmezi a főpapokat, ebből az következik, hogy tudatában van annak, hogy legjobb lelkiismerete alapján választotta ki apostoli munkára a legalkalmasabb férfiakat. A kiválasztásnál érvényesült feleiősség nem szűnik meg személyükkel kapcsolatban. Mint az ország legfőbb királypapja áll felettük. Ezt igazolja az Intelmek e fejezetének folytatása: „Ha azok közül, akikről itt szó van, valaki történetesen olyasmit követne el, ami feddést érdemel; dorgáld meg őt négyszemközt háromszor, négyszer, miként az evangélium parancsolja. Ha ez nem használ, akkor fenyítsd meg, miként a Szentírás mondja: Ha szavaidat nem fogadja, mondd meg a gyülekezetnek."

Az invesztitúra-harc után a király egyházi teljhatalma lényegesen csökken. Megmarad politikai főhatalomnak, főként mint fő hűbérúr, hűbérbirtokként adományoz egyházi javadalmakat. Az egyháznagyok a XII. század közepén már kikerülnek a király kizárólagos hatásköre alól. A pápai hatalomra támaszkodva önállósulnak, és a királyi kegytől független jogaik megerősítésére és kiterjesztésére törekedhetnek. Szent István korában nem különültek el az egyházi és politikai szempontok és érdekek, hiszen a földi birodalom, ha néha halványabban is, de eszmeileg előképe volt Isten örök égi birodalmának. Az éginek és földinek ez az ünnepélyes korabeli szimbiózisa, az isteni karizmákat birtokló király földi-anyagi érdekű és szempontú egyházi intézkedéseit is felemelte és megszentelte.

A pápai és királyi jogok viszonyulásai

A római birodalom feloszlása után a katolikus egyháznak jutott osztályrészül, hogy az egykori hatalmas birodalmat különféle népeivel egységbe olvassza össze. A szellemi oszlopokat és összekötő eszközöket *Szent Ágoston* gondolatai szolgáltatták. Eszerint nemcsak a keresztény hivőknek, de az egész emberiségnek is Isten földi birodalmában kell egyesülnie, melynek mozgató ideálja az isteni örökös béke, a népek testvérisége és a hősies emberszeretet volt. Az egyetemes világbirodalom-

nak feje Jézus Krisztus. Helytartója Róma püspöke, ki Jézus nevében fogja össze a világ minden népét, hogy békességben, igazságban és kegyességben vezérelje a földi országot az égi birodalom felé. Ebben a szellemi atmoszférában lett a pápa nemcsak a hitegységnek, hanem a „birodalmi" egység eszméjének is ideális szimbólumává és reális centrumává. *Nagy Szent Leó* pápa (440—461) előtt ebben az eszményiségben hajoltak meg nemcsak a Nyugat főpapjai, de a keleti nagy pátriárkák is.

A IX. és X. század fordulóján elhalványulnak a pápai és főpapi udvarokban Szent Ágoston világot átfogó eszméi. A pápai trón betöltésénél hatalomra és birtokra éhes családok, féktelen ambíciókkal eltöltött asszonyok, s politikai kiskirályok játszák meg hosszú láncolatban szégyenletes harcukat. Többször méltatlan személyek foglalják el Szent Péter székét. Érdekfüggőségükkel elvesztik erkölcsi tekintélyüket, s hatalmuk regionálisra összezsugorodik. A német „magánegyházak" kis és nagy urai függetlenítik az általuk hatalomra emelt főpapságot Szent Péter székétől. Bizánc pedig mind élesebben a politikai presztizs fellegvárává válik, és előkészíti a fájdalmas szkizmát. Az ágostoni aranykorszak helyett a bűn misztériumának vaskorszaka bontakozik ki.

A X. században, a chiliasmus korának közeledtével, szunnyadó álmából magára ébredve bemutatja néhány kiváló pápa inspirált bölcsességgel a világ hatalmas császárainak és korlátlan fejedelmének Istentől nyert univerzális jogigényét. *XII. János* pápa (955—963) 962. február 12-i privilégiumával elrendeli a magdeburgi érsekség megalapítását. Kimondja, hogy mindazok a népek, melyek Ottó és ennek hasonló nevű fia, vagy ezek utódjainak missziós tevékenysége által megkeresztelkednek (MG. SS. VI, 616.: Cod. Dipl. Saxoniae reg. 2), Magdeburghoz vagy Merseburghoz, vagy egy jövő időben alapítandó püspökséghez tartozzanak. Ugyanitt kijelenti, hogy a császárnak joga van „megfelelő helyeken, szükség szerint püspökségeket alapítani, és azok részére a magdeburgi érsektől *suffraganeus* püspököket szenteltetni". A 962-i események keresztülvitele ellen azonban élénken tiltakozik Vilmos mainzi és Bernhard halberstadti püspök. Ennek következtében nem is tudta I. Ottó a magdeburgi érsekség határait kialakítani. A tiltakozó két püspök halála után az új pápa, *XIII. János* (965—972) 967-ben, a ravennai zsinaton megerősíti a magdeburgi érsekséget, de bátor kiállással nem a császárnak, hanem az érseknek adja a jogot, hogy alkalmas helyeken új püspökségeket állítson be missziós tevékenységbe (I. k. Cod. Dipl. Sax. reg. I., 3). XIII. János pápa 968. október 18-án keltezett bullájában Adalbertet érsekségében megerősíti és palliumot rendel el számára (Thietmar: Chron. II., 14). A pápa e palliumot adományozó bullájában magasztalja a császárt, ki Magdeburg érsekségét alapította. De ékesen dicséri Hatto mainzi érsek és Hildiward halberstadti püspök személyét is, kik felhívták a pápa figyelmét az érsekség felállítására. Adalbert kinevezését a magdeburgi klérus és a nép kívánságára alapozza. Ezzel a pápa az egyházi és világi hatalmi területet kettéválasztja, és a pápaság jogait kihangsúlyozza. I. Ottó invesztitúra-jogát elhallgatja. Azzal pedig, hogy a nagy keleti főegyházmegye első érsekét ő nevezi ki, az érdemet magának tulajdonítja. Az egyház jogaiért küzdő XIII. János pápa ezzel azon pápák sorába lépett, akik *II. Szilveszter* pápát (999—1003) is beleértve, *VII. Gergely*hez (1073—1085) vezettek. Mint később II. Szilveszter, ő is a császár politikáját támogatta mindaddig, amíg az az egyház érdekeivel egyezett. XIII. János politikai jelentőségét a régi tradícióhoz: *I. Szilveszter* (314—335) és Nagy Konstantin viszonyához való alkalmazkodása magyarázza meg. Nem áll az a megállapítás, mintha a pápaság az Ottók alatt csupán reprezentatív szerepet töltött volna be azáltal, hogy a császári missziós tervekhez a „placet"-ot megadta. Ezzel szemben nagyon is igaz, hogy a jelentőségteljes magdeburgi kérdésben a pápa a császárral szemben állva, a maga felfogását érvényesítve, győzelmet könyvelhetett el az univerzális pápai jogok gyakorlásában.

A 968-i bullájában már nem szól az Elbán túl lakó szlávokról, sem azokról, kiket a jövőben térítenek vagy hódítanak meg. A császár Magdeburgot az egész megtérítendő szlávság fölé szerette volna emelni. XIII. János ezzel szemben csak

a 968-ig meghódított területek fölé emelte. Ezt nyilvánvalóan Lengyelország érdekében tette; pedig I. Ottó részére ennek bekebelezése lett volna a legfontosabb politikai feladat. Még XIII. János pápa életében szerette volna a császár a prágai püspökséget is megalapítani. IV. Henrik komoly hitelű okleveléből következtethetünk arra, hogy a pápa, aki Lengyelország egyházi függetlenségét határozott állásfoglalással biztosította, I. Ottó császárnak ellentmondva éppen ilyen megfontolások alapján tartotta távol magát attól, hogy Prágában a császár közreműködésével alapítsa meg a püspökséget. A császár Prágát is kiinduló pontnak szánta a szláv területek felé való előnyomulásra. A pápai határozottság következtében I. Ottó nem tudta széles távlatú keleti kolonizáló céljait megvalósítani (Die Urkunde Heinrichs IV. für Prag; Archiv für Urkundenforschung 1918). A prágai püspökség megalapítására ezért a történészek többségének véleménye szerint 973-ban, esetleg éppen a quedlinburgi találkozón, 973. március 23-án, húsvét ünnepén (Annales Altah. 973. Annales Hildesheim. 973; Thiethmari Chron. II. c. 20; Hauck, Kirchengeschichte III. S. 197. Amm. 6), tehát már VI. Benedek pápa idejében került sor.

A pápa univerzális jogainak erőteljes kibontakozásához lényeges mértékben hozzásegített a szerzetesség megújulásának mozgalma. A burgundiai Cluny felől a politikának ellentmondó egyháziasság új tavasza fakadt e mozgalomból. Ez a megújuló szellemiség lerázta magáról a világi és birodalmi egyházi nagyok feudális béklyóit. Egyetlen fő elöljáróját a pápában látta, s szabadon választott apátjait ennek fennhatósága alá helyezte. Felfogásuk Európa-szerte széles visszhangra talált. A függetlenné vált clunyi szerzetesség így lett a pápa nemzetek feletti hatalmának első védelmezőjévé. I. Ottó császárnak kínosan kellett az új irányzat erőteljes következményét éreznie és elviselnie. XIII. János pápa a clunyiek támogatását is érezte, midőn a császárral szemben érvényt szerzett legfőbb jogainak. Határozottan az újonnan megtért népek mellé állt, és megmentette őket a német birodalmi hierarchiába való beolvasztástól. Kelet-Európa népei látták és élvezték Róma támogatását, és határozottan szembeszálltak a német egyházpolitikával.

A pápai hatalom erősödő kihatása mérsékelte Nagy Ottót a quedlinburgi találkozón, ahol óvatosan kellett bánnia a megjelenő keleti küldöttségekkel. Nagy Ottó keleti politikájának sorsa élénk fényt vet a magyarok jövőbeli egyházi alakulására is. Bár a magyarok között német papok kezdték el a szervezett hittérítést, mégsem kellett félnie a magyar fejedelmi háznak attól, hogy a német szellem ajtóstól ráront, és ránehezedik az ifjú keresztény magyarságra. A szláv példa elég meggyőző volt ahhoz, hogy a magyarok is remélhették az önálló egyházi szervezet kialakulását: bízhattak az univerzális jogaiban megerősödő Rómában.

A fenti történelmi analógiák alapján válhatik világossá Szent István király mintegy főpapi működése a magyar egyházi szervezet kiépítésében. Meghaladott az az álláspont, hogy Szent István, mint a chiliazmus korának független királya, különleges pápai privilégiumok alapján végezte e téren nagyszerű munkáját. Európa uralkodóinál ismételten találkozunk olyan egyházszervezői megnyilatkozásokkal, mint amit szent királyunk esetében tapasztalhatunk. A X. század első felében X. *János pápa* (914—928) nyíltan elismeri, hogy mivel érvényben van a régi szokás, hogy csak isteni jogon rendelt király adományozhat egyházi személyeknek püspökséget, még inkább kell azon csodálkozni, ha valakit a király parancsa nélkül szentelnek püspökké (Jaffé Ph., Regesta Pontif. Rom. L. Lipcse 1885. 451. pag.). Ez a felfogás uralkodott még Szent István és kortársai körében is. Mint fentebb láttuk, az eltorzult szokásjog ellen a függetlenségben uralkodó pápák érvényesíteni igyekeztek univerzális jogaikat. Ez hellyel-közzel sikerült is. Úgy tűnik fel, hogy Szent István minden külső beleszólás nélkül szervezte meg és töltötte be az új püspökségeket. Nyilvánvaló azonban, hogy ehhez valamilyen pápai, garanciális felhatalmazással rendelkezhetett; Róma védelmezte Kelet-Európa új népeit, hogy megtérésükkel a hódítás kelepcéjébe ne essenek. Szívesen látta, hogy a népi és földrajzi adottságok keretében politikai függetlenségre törekszenek, minden képességükkel kikerülve a német és bizánci császárok sokrétű mesterkedéseit. Ezért is sietett segítségükre, hogy független egyházi szervezkedésükkel politikai és vallási

szabadságukat védelmezze. Rómának ez a magatartása saját főhatalmának érvényesítéséhez is jelentős előrehaladást biztosított. Független szervezetű népek felé könnyebben érvényesíthette isteni küldetését.

Szent István éppen az univerzalista korszellem időszakában nem gondolt Rómától független, nemzeti magánegyház alapítására, s ezért követei által élénk összeköttetést tartott fenn az egyház fejével. Személyes követei gyakran megfordulhattak Rómában az egyházi szervezés részleteiről beszámolva, és a pápa kívánságainak átvétele végett. X. *Benedek* pápa (1058—1060) 1058. május 18-án keltezett bullájában írja, hogy a Szent István által alapított magyar római zarándokház a király követeinek szálláshelyéül is szolgál (Fraknói: Magyarország egyházi és diplomáciai összeköttetései a római Szentszékkel. I., 401. l.). Bizonyára a pápai követek is gyakran megfordultak nálunk. Tapasztalhatták, hogy a magyarok királya és nemzete nem Góg és Magógnak, az Antikrisztus előtt járó veszedelmes népe. Meglepő képpel találkozhattak itt: a szorgalmas közösségek, falusi templomok, kultúrát ápoló, nagyszerű monostorok lelki —, szellemi — és anyagi szintézisével.

„Király és pap" eszményiség Szent Ágostonnál

Nem lenne teljes és mély értelmű Szent István egyházszervezéséről alkotott kép, ha azt csupán történelmi analógiákra vagy kontúros feltételezésekre alapoznánk. A középkor általában, de annak különösen ezred-évfordulói része nem volt merő szerkezeti mechanizmus. Gazdag, éltető szellem feszült és keringett ereiben. A szív impulzusát a Szentírásból merített Christocentrizmus adta, a vérkeringést pedig különösképpen az egyházatyák fejedelmének, Szent Ágostonnak dinamikus tanítása szolgáltatta. Aki Szent Ágoston *De Civitate Dei* c. munkájának fő tanítását nem állítja oda Szent István és nagy keresztény uralkodó kortársai személye és tevékenysége köré, az csak felszíni mozgást fog tapasztalni, de a mélyről előtörő okokat és célokat meg nem ismerheti. Mikor Ágoston híres munkájának a „rex et sacerdos" eszményiségét vizsgáljuk, azt közbevetett alkalmazások nélkül Szent István életére és munkájára szinte úgy vonatkoztathatjuk, mintha éppen az ő számára íródott volna.

Ágostonnak „Ecclesia" és „Civitas Dei" kifejezései általában rokon értelműek, sőt ugyanegy mondaton belül is váltakozó alkalmazásban használja a két kifejezést ugyanannak a tárgykörnek megnevezésére (XX., 9). Ennek az azonosságnak, mely az egyház és az Isten Városa között fennáll, megfelel az az állítás is, hogy Krisztus a regnumot (országot) is birtokolja. Krisztus király (XII., 4), továbbá pap és király (XVII., 7), mégpedig „Melchisedek rendje szerint" (XVII., 7; XVIII., 35). Ennek igazolására bemutatja Melchisedek sajátságosan jelképes alakját, aki Sálem királya és papja volt, aki Ábrahámot köszöntötte és megáldotta (1 *Mózes* 14), és akinek jelképes mivolta miatt, alakja és jelentősége egészen a késő középkorig elérve különös tekintélynek örvendett. Részletesen kifejti, hogy Krisztus az ószövetségi próféták jövendölései szerint Áron és Sámuel papságát, továbbá Saul és Dávid országát megújítva vette át, nem testileg, Áron rendje szerint, hanem lelkileg, Melchisedek rendje szerint. Krisztus a Messiás, akin megvalósul Sámuel jövendölése: „Én megszilárdítom királyságod trónját mindörökre" (*Kir* II., 7, 13). Ismételten hangsúlyozást nyer, hogy királysága nem földi lesz, és nem is a régi Izraelnek folytatása, mely még csak Isten országának árnyéka, jelképe és előrejelzése volt. „A földi Jeruzsálem királysága" (XVII., 10), amelyben mindig csak azok tartózkodnak, akik „abból a beállítottságból, amellyel a hamis testi boldogságot várják, az evilági királyságban, nem tértek még át arra a beállítottságra, amellyel az újszövetség a legigazibb lelki boldogságot várja a mennyek országában" (XVII., 7).

Nem lehet eléggé visszautasítani azt az alapvetően téves beállítást, hogy Szent Ágoston az államot önmagában, a pogányt és a keresztényt egyaránt, és annak uralmát bűnösen ördöginek nyilvánítja. Ez ugyanis a középkori államesszme helyes

megítélését zavarja, s következménye lenne a *regnum* és *sacerdotium* viszonyáról kialakuló hamis nézet. Krisztusnak az egyházban, vagy az Isten Városában való uralma magába zárja a papságot és királyságot *(sacerdotium et regnum)*, annak megfelelően, miként ebben a vonatkozásban az egyház fogalma azonos az Isten Városa fogalmával, mely az egész jámbor közösséget magába zárja. Ezek szerint a konkrét egyház uralmáról semmi más nincs kijelentve, mint hogy ennek Krisztus alatt kell állnia. Nincs itt szó világi és papi uralom megkülönböztetéséről, még kevésbé valamilyen hierarchikus igényről. Éppen ellenkezőleg. Ágoston, amennyire csak lehetséges, a királyságot és a papságot kifejezetten egynek látja Krisztusban. Ez a vélemény teljesen semleges mind a hierarchikus, mind a cezaropapisztikus elmélettel szemben. Mindegyik levezethető belőle, de a királyság és papság uralomban való egyenrangúsága is kimutatható.

Ágostonnál ilyen levezetéseket és kifejtéseket nem találhatunk. Megelégszik annak kimondásával, hogy az Isten Városában, vagyis a mostani egyházban az emberi gyarlóság miatt Isten vezetést és uralmat rendelt el, vagyis az embereknek egymás alá való rendelését. A császárok és királyok éppúgy, mint a püspökök és papok, Isten kegyelméből nyerték el hivatalukat. A királynak és papnak egyaránt kötelessége, hogy Isten szolgálatában az alattvalók üdvössége érdekében önzetlenül munkálkodjék. Ez Ágoston fő szempontja. Nála szó sincs arról, hogy a világi és egyházi felsőbbséget elválassza és rangsorolja. Inkább mint keresztény felsőbbséget, közös feladatukban vizsgálja őket. Ezt bizonyítja Ágoston szellemi utódja, *Nagy Szent Gergely* pápa (590—594) is, aki szigorú egyházi eszméi ellenére is az elöljáró kötelességeiről írt fejtegetéseiben nem állít válaszfalat az egyházi és világi felsőbbség közé, hanem általában közös megnevezéssel „praepositi, praelati, rector, is qui praeest" jelöli meg őket (H. Tiralla: Das Augustinische Idealbild der christlichen Obrigkeit, Greifswald 1916, S. 21). Hogy az alapítás és a jogkör hogyan viszonyul egymáshoz, Ágoston nem fejti ki fő művének rendszerében. Néhány más írásából lehet egyes részeket összeállítani. Ezek között találhatók olyan helyek, melyekre a középkorban hivatkozni szoktak. Az egészet tekintve azonban mégis csupán a kereteket adta meg, melyek más eredeti eszmékkel tölthetők ki. Ennek következtében, az ágostoni nézetek közös alapja ellenére, a királyság és papság közötti viszonyt vizsgáló nézetek különféleképpen bontakozhattak ki.

A fenti megállapításokból ki lehet mutatni, hogy a szentágostoni keresztény állam nem képzelhető el az egyházon kívül. Ez nem olyan ugyanis, ami az egyházzal szemben áll, hanem az egyházzal áll és bukik. Itt ismételten a fogalmak lépcsőzetességére kell figyelni. Isten örök Városában, a beteljesedés lépcsőjén, hol Krisztus mint király és pap uralkodik, nincs szükség sem egyházi, sem állami elrendezésre földi értelemben. Itt az Úr közvetlenül uralkodik az üdvözültek felett és velük. Alárendeltség és uralom az Isten földi Városában szükséges, hasonlóképpen az egyházi és világi területen. Izrael mindkét vonatkozásban, tehát királyságában és papságában e keresztény királyság és papság előlépcsője és árnyéka volt. Sőt, maga a természeti állam, istentelensége ellenére is, Istentől teremtett javak birtokában van, még az isteni természetből is bír valamit, amennyiben a békéért és rendért fáradozik (XIX., 12; E. Troeltsch: Die Soziallehren der christlichen Kirchen und Gruppen, 1912, S. 160 ff). Különben is az államforma értékelését illetően nem politikai mozzanatokból indul ki. Még a keresztény államelszmény feladatairól vallott alapnézeteiben sem kötelezte el magát valamely államforma mellett, és amennyire ez lehetséges volt, ki is fejezte: „Mit számít a halandó ember életében, mely kevés napig tart, és befejeződik, hogy milyen hatalom alatt él a halandó ember, ha azok, akik parancsolnak, nem gondolnak a helytelenre és a bűnös dologra?" (V., 17) Eléggé ismeretes, hogy azt tartotta a keresztény uralom feladatának, hogy alattvalóit Isten útján vezesse. Ami pedig a nem keresztény felsőbbség bűnének számít előtte: ha az a békességgel és igazsággal szemben az egyenetlenséget és bűnt cselekszi, illetve valósítja meg, a szó igaz értelmében. Ágoston nézeteiben még a jámborok földi békéje és igazsága is csupán viszonylagos az örök valóságokhoz mérten, és ennek következtében a magasztos feladatok megvalósítása terén Ágoston nem engedi át magát az illúziók világának. Az Isten földi

Városa az Isten örök Birodalmának mindenképpen csak árnyéka marad. Mind a jelenlegi állam, mind a jelenlegi egyház előtte kevert testek *(corpus permixtum)* formájában tűnik fel. Pesszimisztikus megnyilatkozásai pedig semmiképpen sem vonatkoznak egyoldalúlag az államra, mintha ezzel különböztetné meg azt az egyháztól.

Szemlélődésünk szempontjából különös fontosságú a királyság és papság viszonyának szakrális kifejtése is. Először *Gelasius* pápa (492—496) vezette le genetikusan a földi papságot és királyságot közvetlen Krisztus királyságából és papságából Melchisedek típusa szerint. A középkorban is nagy jelentőségűek voltak az uralkodó papkirályságról vallott nézetek. Ez kifejeződik a papi kéz által való koronázással is. Ez a forma a felkenetéssel együtt *Pipin* előtt a brit kiskirályoknál fordul elő először, aztán a nyugati gótoknál, és általában az angol-szászoknál. Maga *István* pápa is (752—757) Dávid példáját tartotta szem előtt, mikor Pipint „új Dávid"-nak nevezte. A 88-ik zsoltárt idézték: „Megtaláltam Dávidot, az én szolgámat, és szent olajommal kentem fel őt." A frank király tehát Isten választottja volt és Isten népének előharcosa, védelmezője és megszabadítója (MG. Hist. Epistolarum. Tom. III. pag. 550; 540; 552; 554; G. Waitz: Deutsche Verfassungsgeschichte S. 64). Ebben az értelemben Pipint gyakran „új Mózes"-nek nevezték (MG. Hist. Epist. Tom. 554, 29; 649, 18). *Nagy Károly* felkenetése a császár-koronázással együtt bizonyos elegyítése volt a bizánci császár pátriárka által való koronázásának Pipin és fiai a római pápa által való felszentelésével. Tehát Nagy Károly koronázása a bizánci császár és a frank király koronázási szertartásainak elemeiből tevődött össze.

Nagy Károly politikai célja a korfelfogás vallási és filozófiai eszményeire épült. Mint igazságos király *(rex iustus)* és boldog uralkodó *(imperator felix)* a kereszténység, az Isten Városa világi fejének tartotta magát. Köztudomású, hogy Szent Ágoston híres művéből Nagy Károly rendszeresen felolvastatott magának. Természetesen azok a gondolatok érdekelték és befolyásolták, amelyek saját viszonyaira és uralkodói hivatalára alkalmazhatók voltak. Erről tanúskodik, hogy felvette az „Isten kegyelméből való" *(Dei gratia)* és a „békességes" *(pacificus)* és egyéb szentágostoni címeket. Ezeknek felvétele által a keresztény imperiumnak olyan gyakorlati megtestesítését akarta bemutatni, ami idáig Kelet uralkodó császárainak kisajátított ékességét jelentette. Most Nagy Károly ezt a szentágostoni ideált a frank birodalom vezérelvévé tette. A császárnak a kereszténységben elfoglalt osztatlan hivatali feladata az ószövetségi említett példákból táplálkozik a papkirályság vagy királypapság eszményiségében. Ez a kettősség soha nem jelentett elméletileg ellentmondást, bár a két hatalomnak, az egyházinak és világinak határmegállapítása esetén többszörös ellentmondáshoz és konfliktushoz vezetett.

A papság és királyság egységes eszményének mintegy szentségi kifejezője volt az új király felkenetése, mely külső formájában szinte alig különbözött a püspök- és papszentelés szertartásaitól. Sőt a koronázási szertartások a püspökszentelés egyes részeit jelenítették meg. A XI. és XII. században a királykoronázás és a püspökszentelés azonosságára hivatkoztak (MG. Libelli III., 669, 12 sqs.). Ha egyenértékűségüket vitatták, akkor sohasem hivatkoztak a külső alaki különbségekre, hiszen ez kézenfekvő és nyilvánvaló azonosságot mutatott. A XIII. századig az uralkodó felkenetése többé-kevésbé egy sajátos szentségnek számított. A koronázási szertartások pedig állandóan hangsúlyozták e *quasi* szentség belső, misztikus működését és hatását (G. Waitz: Die Formeln der deutschen Königs- und der Römischen Kaiserkrönung von 10. bis zum 12. Jahrhundert Bd. 18 S. 38). Az uralkodó az „Úr felkentje" *(christus Dei)*, és aki kezet emel rá, szentségtörést követ el, mint ezt a zsinatok kánonjai is kifejezték (MG. SS. II., 558, 15 sqs.). Krisztus királyságáról és papságáról szóló tanítás a király papi és világi hatalmának összefogó eszméje. Krisztus királyi papságában pedig minden keresztény, de a keresztény felsőbbség különleges, „misztikus" módon részesedik (H. Reuter: Augustinische Studien in der Zft. für Kirchengeschichte 1887 S. 119; XX., 10).

A koronázási ordóban olvasható a főpap szava: „Fogadd a királyság koronáját és tudd meg, hogy ezáltal hivatalunk részesévé válsz." Ezáltal csupán az Isten Vá-

rosában elgondolt keresztény felsőbbség mint általános és előkelő kiemeltség nyer hangsúlyozást, ami a következő szavakból az ismert felfogásban válik érthetővé: „Úgy, amiként minket a lelkek pásztorainak és vezetőinek belső dolgokban tartanak, te pedig a külső dolgokban az Isten igazi tisztelője és Krisztus Egyháza minden ellenzőjével szemben erőteljes védelmezőjének tűnj fel és Jézus Krisztussal, akinek neve — és ügye helyettesének tartanak, vég nélkül dicsőíttessél!" (E. Mayer: Italienische Verfassungsgeschichte, 1909. Bd. 2. 59, 374) A „hivatalunk részese" kifejezés Krisztus király papságában való misztikus részesedést jelenti, ami a koronázás és a felkenetés által jön létre. Józan megítélésben bármennyire is ellátták a királyt papi vonatkozású jelzőkkel, de ezzel semmiképpen sem gondoltak arra, hogy a püspöki, papi tanító- és szentségi hatalom belső hatása a királyi felkenetéssel összekötődik. Ez abból is kitűnik, hogy Nagy Károly mintájára a királyokat koronázáskor klerikusokká teszik, és mint ilyeneket, beöltöztetik. De nem püspökké vagy pappá, hanem kanonokká vagy legalábbis alszerpappá. Ebből pedig semmiképpen sem lehet elkanyarodó következtetést levonni, mintha a király a felkenetés által a püspöki, vagy papi rend részesévé válna.

BÓNIS GYÖRGY

EGYHÁZJOG ÉS EGYHÁZI BÍRÁSKODÁS AZ ÁRPÁD-KORI MAGYARORSZÁGON

A középkorban az emberek életét nem egyetlen szabályrendszer irányította, és nem is egyetlen bírósági szervezet döntött jogvitás ügyeikben. Nem szólva azokról a különbségekről, amelyek valakinek rendi állásából vagy kondíciójából következtek, esetleg lakóhelyének különös kiváltságaiból eredtek. Minden keresztény ember kettős joghatóság alatt állott, amint két közösség tagjának is született. Az egyház és az állam egyaránt igényt tartott rá, hogy bizonyos életviszonyait maga szabályozza, s ennek megfelelően a maga bíráskodása alá vonja. A két hatalom súrlódásaiból vérre menő súlyos konfliktusok támadtak; gondoljunk csak arra, hogy *Becket* Tamás vértanúságát közvetlenül az egyházi bíráskodás fölötti vita okozta.

Feudális kori jogi irodalmunk *Kithonich* János óta (1619) sokat foglalkozott az akkor még jelentékeny szentszéki bíráskodással; polgári kori jogtörténetünk már lényegesen kisebb érdeklődést mutatott iránta. Az alábbi tanulmány sem több vázlatnál; egyelőre az Árpád-kor időbeli határai között az egyházjog és egyházi bíráskodás szerepével foglalkozik, a teljesség igénye nélkül. Részletes irodalmi utalásokra itt nincs lehetőség, de a szakember fel fogja ismerni, mennyiben köszönheti a szerző eredményeit azoknak, akik előtte jártak, és mennyit merített közvetlenül a kiadott és levéltári forrásokból. De talán a laikus olvasó is ráébred arra, hogy a középkori életet — melyben oly ellentmondásosan keveredik a fény és árny — az egyházjog és az egyházi bíráskodás nélkül nem lehet megérteni.

I.

A korai feudális magyar állam számára az egyház támogatása döntő tényező volt abban a küzdelemben, melyet a szomszédok leigázási kísérletei és a régi arisztokrácia fegyveres ellenállása ellen vívott. Így nem is csoda, hogy a kezdetben szláv és német papsággal együtt az egyházjog is bevonult az országba. A XI. század törvényei és zsinati határozatai szemléletes képet adnak arról a széles területről, melyet a *canones* számára biztosítottak anélkül, hogy törvényhozói delegá-

lásra kellene gondolni. Miután J. *Sawicki* éles eszű megjegyzései lehetővé tették Szent István törvényeinek interpolációs tanulmányozását, egy régebbi és egy újabb réteget különböztethetünk meg bennük. E törvények közelebbi tanulmányozása után a mesék birodalmába utalhatjuk azt a régóta meggyökeresedett felfogást, mely szerint azok nagy mértékben a nyugati törvénykezés átvételét jelentik. Az államalapító többnyire eredeti törvényalkotásában egy jelentékeny új elem van: az egyházzal való együttműködés az építés munkájában. A keresztény egyház követeléseit (istentisztelet, böjtök, gyónás, tized stb.) királyi hatalommal kényszeríti rá a népre; ennek fejében a *defensor christianitatis* a papság teljes támogatását élvezi. Püspököknek és papoknak a törvényhozó írja elő feladataikat, de azokat a kánoni rendelkezések *(canonum institutiones* vagy *mandata)* szerint kell ellátniuk. Az egyházi és világi bíráskodás viszonyát legjobban az első törvénykönyv 13. fejezete szemlélteti. Az egyház előírásainak megszegését a püspök a kánoni fegyelem szerint *(per disciplinam canonum)* torolja meg, és ezt az egyházi büntetést makacsság esetén hétszer kell megismételni; végül a makacs bűnöst át kell adni a királyi bíróságnak. Hasonlóan intézkedik a törvény a boszorkányok *(striga)* esetében: a boszorkányt első ízben a bírósági szabályok alapján *(secundum iudicialem legem)* a papra bízzák, aki böjttel és tanítással fegyelmezi meg a bűnöst. A visszaesőt már izzó templomkulccsal bélyegzik meg teste három helyén, harmadízben pedig átadják a (világi) bíráknak.

Szent István törvénykönyvének büntetési rendszere igen hasonlít az angolszász törvényekére. Az olyan bűntett, mint a gyilkosság, hitvesölés, hamis eskü kettős szankciót vonnak maguk után: a jóvátételhez és pénzbüntetéshez járul még a böjt „a kánonok szerint" (I. 14). A magyar államalapítás „kánonjoga" a *Gratianus* előtti jog, melynek előírásai a széles körben elterjedt penitenciálékban (vezeklőkönyvekben) gyökereznek. De úgy tűnik, hogy a jogszolgáltatás egységes vezetése az apostoli nimbusszal övezett király jogai közé tartozott; ő állt a királyi tanács *(senatus)*, vagyis a vegyes zsinat élén, mint Isten földi helytartója az országban, és a túlvilági igazságszolgáltatás végrehajtója.

A XII—XIII. századtól kezdve az állam és az egyház egymáshoz való viszonya alapvetően megváltozott. A gregoriánus pápaság győzelme az investitúra-harcban nem maradt hatástalan a magyar királyok egyházi ügyekben való csaknem korlátlan auktoritására sem. Dalmácia meghódítása után Kálmánnak feltétlenül meg kellett szereznie a pápa támogatását. Ezért 1106-ban a guastallai zsinaton kijelentette, hogy a jövőben kerülni akarja a „kevésbé kánoni" eljárást az investitúrával kapcsolatban. *III. Sándor* pápa elismerése ismét alkalmat adott az uralkodónak, hogy helyzetét a pápasággal szemben megszilárdítsa. *Lukács* esztergomi érsek, amikor erőteljesen védte a király jogait, konfliktusba került Rómával. De Magyarország nem tudta feltartóztatni a pápaság egyeduralomra törését. 1180 körül a pápa már akadálytalanul juttatta el dekretálisait a magyar főpapokhoz. Későbbi másolatban maradt fenn egy, a királyra hátrányos konkordátum (1169?), melynek valódiságát nem ok nélkül vonják kétségbe. Talán éppen ez volt az a rész, amelyet a krónikás, *Péter* esztergomi prépost kivágott a pápai registrumból, magára vonva ezzel a pápa haragját. Imre király konfliktusa (öccsével, Andrással) módot adott *III. Ince* pápának a döntőbíráskodásra. Amint egykor Kálmán király „az isteni törvény alá rendeltnek" nyilvánította magát, most Imrének is el kellett ismernie a pápa legfőbb auktoritását, és védekeznie kellett néhány püspök vádaskodása ellen. Bár a Kúriától való hűbéri viszonyunk tételét *Haller* és *Jordan* kutatásai már megdöntötték, Róma tagadhatatlanul erős befolyással rendelkezett az országban, annál is inkább, mivel az univerzális egyház III. Ince és III. Honorius pápa alatt elért hatalmi csúcspontja egybeesett a gyenge, sőt könnyelmű királyok uralkodásával.

Nem csoda, hogy *II. Endre* oklevelei is mint „közönséges" jogot *(ius commune)* említik a kánonjogot. A király mérhetetlen földadományozásait éppen egy dekretális alapján vonta vissza *(Intellecto,* 1220, *Extra* 2, 24, 33). A pápai legátusok látogatásai a Kúria legfőbb törvénykezési és bíráskodási hatalmára emlékeztették a magyar királyokat és egyházfőket. Tevékenységük már a XII. század második felé-

ben elkezdődött, de igazán döntő szerephez csak a következő évszázad bonyodalmai közepette jutottak. II. Endre pazarló földadományozásai és távolléte a keresztes hadjáratban (1217—18) feudális anarchiát idézett elő; lázadó hatalmasok még a királynét is megölték. A rend helyreállítása megkövetelte az *Aranybulla* kiadását a világi birtokosok javára (1222). A papság előjogait már egy pár hónappal korábban megjelent ünnepélyes oklevél erősítette meg. Az Aranybullát néhány évvel később (1231) meg kellett újítani, s ebben az ellenállás jogának szankcióját már egyházi átokkal helyettesítették. A következő év elején *Róbert* esztergomi érsek interdiktummal sújtotta az országot. A király ekkor pápai feloldozást kért. A pápai legátus, *Jakab* prenestei püspök először a beregi erdőben megkötött konkordátumban (1233) biztosította a klérus anyagi előjogait, s ezzel átmenetileg kiiktatta az üzleti életből az abban érdekelt papok veszélyes konkurrenseit (a zsidókat és a szaracéneket); a papságnak adómentességet biztosított, és sóban óriási összeg ígéretét csikarta ki. Az ország súlyos gazdasági helyzete e kötelezettségek teljesítését lehetetlenné tette; ezért azután a király tanácsadóit kiközösítették, a lakosságot interdiktum alá helyezték. Ez alól a király újabb keresztes hadjáratra szóló ígérete szerzett feloldozást, de erre II. Endre nem sokkal később bekövetkezett halála miatt már nem került sor.

A kánonjog vitathatatlan érvényességére jellemző, hogy *IV. Béla* ugyanabban az oklevélben, amelyben panaszt tesz Jakab pápai legátus eljárása, az exkommunikáció mértéktelen alkalmazása ellen, egyúttal kimondja azt a kívánságát „hogy minket és országunkat a közönséges jog és a Szentatyák intézményei kormányozzanak" (1238). Uralkodásának három és fél évtizede alatt Róma és Buda között gyakran volt feszült viszony, különösen azért, mert a király semmiféle segítséget sem kapott a pápától a tatárok még mindig fenyegető betörései ellen. *IV. László* árnyékuralma alatt az egyház és az állam közt nyílt törésre került sor. Mialatt az országban anarchia tombolt, az ifjú uralkodó a kevéssel előbb bevándorolt kunokkal próbálta hatalmát megerősíteni, azokkal a kunokkal, akik pogány szokásoknak hódolva, legeltető nomádokként súlyos károkat okoztak a népnek és az egyháznak egyaránt. Megint egy legátusnak, *Fülöp* fermói püspöknek kellett a magyar egyház fenyegetett jogait megvédenie. A király ígéretet tett ugyan, hogy a kunok megtérítéséről gondoskodik és megvédi alattvalóinak jogait, valamint az egyház privilégiumait, de adott szavát nem sokáig tartotta meg. A budai zsinat elleni lépései (1279) egyházi büntetéseket vontak maguk után. A legátus egyházi átokkal sújtotta a királyt, és interdiktummal az államot. A király elfogatta a legátust, és nyomban fellebbezett a pápához a határozat ellen. Csak *IV. Honorius* pápa erélyes levele tudta őt jobb belátásra bírni. De mindezek az események semmit sem változtattak a kánonjog érvényességén. Így IV. Lászlónak a boszniai „heretikusok" ügyében kötelezően el kellett fogadnia „az apostoli széktől kibocsátott minden statutumot, konstitúciót, törvényt, jogszabályt és dekrétumot" (1280), sőt büntetésekkel kellett megfenyegetnie a patarénusokat. III. Endre egy évtizeden át küzdött az Anjou-dinasztia trónigényei ellen, s ezáltal ellentétbe került a nápolyiakat támogató pápasággal; ennek ellenére egyházi ügyekben elismerte a kánonjog érvényességét *(ordinarium ius)*. Ez egyúttal a magyar állam függetlenségéért vívott harc fegyvere lett, mert a pápák igényeit elméletileg saját törvényeikkel lehetett megtámadni.

II.

Az egyházi bíráskodás alapköve a papság bírósági kiváltsága *(privilegium fori)*. Mint elv már a XI. században megjelenik, több egyházi színezetű megszövegezésben. Hazánk első latin irodalmi emléke, az *Intelmek* a „királytükrök" műfajának késői terméke. Az újabban többek által (*Horváth* János, *Szűcs* Jenő) alátámasztott hagyományos nézet szerint Szent Istvánnak korán elhunyt fiához, Imre herceghez intézett tanácsait, erkölcsi és politikai útmutatásait tartalmazza. Ebben az állambölcseleti értekezésben a szerző inti a fiatal herceget, tartsa a legnagyobb tisz-

teletben a főpapokat, hogy „koronáját", vagyis a királyi hatalmat méltósággal tudja ellátni, ékesíteni és megvédelmezni. A zsoltáros ismert verséhez: „Ne nyúljatok felkentjeimhez" (Ps. 104, 15), az egyházi szerző még hozzáfűzi: „Isten felkentjeihez pedig az nyúl hozzá, aki az isteni és kánoni rendelkezés dacára a szent rendekben lévő férfiakat hamis vádaskodással mocskolja be és a nyilvánosság elé vonja" (3. c). Az Intelmek ellenkező tanácsot ad. Ha magas rangú pap vétkezik, őt a király három-négy ízben négyszemközt dorgálja meg és csak megátalkodás esetén jelentse az egyháznak, az evangélium parancsa szerint. Hiszen Isten maga is eltiltotta, hogy felkent szolgái fölött világi bíróságok *(ab humano die)* ítéljenek.

Még részletesebben mondják ki István király törvénykönyvének első fejezetei a klérus bírósági privilégiumának elvét. Mint már említettük, ebben a dekrétumban egy későbbi, még a XI. században interpolált réteget különböztethetünk meg. A magyar kutatók a két első fejezetet már régóta a mainzi zsinat határozatai (847, can. 6—7) szó szerinti átvételének, az utánuk következő három fejezetet pedig *Pseudoisidorus* elég ügyetlen átírásának tartják. E forrásmunkák nyomán a világi bírák nálunk is engedelmeskednek a püspököknek „az isteni törvény parancsai szerinti igazságszolgáltatásban" (I., 2). Világi ember pap ellen nem tanúskodhatik, sőt életét is készségesen fel kell áldoznia a papokért. Így a privilégium világosan megfogalmazott szövege rendkívül természetes: „Senki se merje bármelyik klérust nyilvánosan kivallatni, csak az egyházban" (I., 4). S bár ezek az átvett szövegrészek valószínűleg a papság interpolációi, a *privilegium fori* mégsem maradt jámbor óhaj. Szent László legrégebbi, III. törvénykönyve, mely valószínűleg még elődje idejéből származik, úgy intézkedik, hogy a királybíró bárkinek küldhet *sigillum*ot (azaz pecsétes idézést), „kivéve a papokat, a klerikusokat és az ispánokat" (25. c).

A XI. század vége felé a törvények még bőségesebb felvilágosítást nyújtanak az egyházi bíráskodásnak a személy címén *(ratione personae)* fennálló hatásköréről. A „pogányok" ismételt lázadásai után a magántulajdont, az új feudális rend alapját drákói intézkedésekkel kellett megszilárdítani. Szent László rendkívül szigorú büntető törvényei (ún. II. könyv, 1077 körül) a papság bűntetteiről sem feledkeznek meg. Ha egyházi személy tyúkot, libát vagy gyümölcsöt lop, elöljárója (a *magistro)* testi fenyítésben részesíti, nagyobb értékű lopás esetén azonban — előzetes degradálás után — világi bíróság ítélkezik felette (13. c). A szabolcsi „vegyes" zsinat (1092) a király elnöklete alatt először a cölibátus bonyolult problémájával foglalkozott. Ne felejtsük el, hogy az investitúra-harc kellős közepén vagyunk! A papok a pápa nyilatkozatáig fenntarthatják „első és törvényes" házasságukat, de egy második vagy harmadik asszonyt, valamint az előző özvegyet vagy eltaszítottat el kell bocsátaniuk. Ha a bigámiát elkövetők asszonyaikat mégis makacsul megtartják, „a kánonok rendelkezései szerint" megfosztják őket papi funkcióiktól. Azt az archipresbitert, aki egy tiltott házasságban élő papot tudatlanságból funkciójában meghagy „a püspök akarata szerinti ítélettel" kell sújtani. Eddig minden a kánonjog szerint történik; de azt az érseket vagy püspököt, aki egy ilyen makacs férjnek *spreto sinodali decreto* javadalmat juttat, vagy őt egyházi funkciójában meghagyja, a király és püspöktársai belátásuk szerinti ítélettel sújthatják. Így tehát László király idejében a bíráskodás világosan bizonyított érvényességű privilégiumát, a király legfelső ítélkezése még korlátozza.

A gregoriánus irányzat Kálmán király uralkodása alatt győzedelmesen halad a maga útján. A király, aki kiérdemelte a „Könyves" jelzőt, olyan törvényeket hoz, melyek az egyházi bíráskodást részletesebben szabályozzák, mint az előzők. A kompilátor, a feltehetően francia Albericus *Horatius*t visszhangozó előszavában az uralkodót újítóként és az István király által hozott törvények *superedificator*aként írja le. Ez az állítás szó szerint persze aligha állja meg a helyét. Szellemükben azonban ezek a rendelkezések hűek maradnak az egyházi és világi nagyok gyülekezetének *(concilium)* gregoriánus értelemben vett szentistváni tradícióihoz. A püspökök káplánjait és ispánjait csak érseki vagy püspöki sigillummal lehet megidéztetni; a király és a hercegek szolgálatában állókat pedig a magasabb világi tisztségviselőkkel együtt az újonnan alakított vegyes egyházmegyei szinodus elé ci-

tálják (I. 5,9). Egyházi és világi személy közötti vitás esetekben az alperes bírája illetékes, elvileg azonban világi bíró nem idéztethet meg papot: „Egyetlen világi bíró se merjen klerikusnak pecsétet küldeni" (I. 14). Ispánok vagy katonák egyházi ügyekben semmilyen bírói hatalmat nem gyakorolhatnak (I. 65). A püspökök és esperesek viszont minősített és „egyszerű" emberölési ügyekben, valamint nőrablási és házasságtörési perekben megtartják illetékességüket (I. 50, 59, 61), de senkit sem szabad éjjelente röpködő boszorkányként elítélni: „De strigis vero, que non sunt, nulla questio fiat" (I. 57).

Nem csoda, hogy a (most már tisztán papi) zsinat *Lőrinc* esztergomi érsek vezetése alatt (1105—1116) az egyházi bíráskodás még elég primitív gyakorlását egész természetesnek tekintette. A gyülekezet először kéri a királyt, hogy a papság és az egyházi birtokok pereit „kánoni módon intézzék" (1. c). Aki a reárótt vezeklést nem akarja elvégezni, azt a püspök exkommunikálja, tehát nem részesülhet egyházi temetésben; ugyancsak ez a büntetése annak is, aki halálos ágyán nem akar meggyónni (I. 9,10). Felszentelt személy nem bocsátható el hivatalából, „csak bizonyos bűncselekmények miatt, kánoni rend szerint". Egyházi ügyekben, pere elvesztése vagy vezeklés terhe alatt, egyetlen klerikus és apát sem kerülheti meg a püspöki bíráskodást, és nem fordulhat ügyével a királyhoz vagy világi bíróhoz (25. c). Az akkori egyházjogi állapotot legjobban a 66. fejezet tükrözi: „Hogy minden esperesnek legyen meg a kanonok breviáriuma". A mű címe sajnos nem ismeretes; a Dionysio—Hadriana-tól kezdve egészen Chartres-i Yvo Decretum-áig bármelyik gyűjtemény szóba jöhet. Hogy a főpapok és archipresbiterek bíráskodása miként festett a valóságban, azt ebben a csaknem „írás nélküli időben" már alig lehet megállapítani. Az első egyházi oklevél 1134-ből való: *Felicianus* esztergomi érsek ítéletlevele egy egyházi birtokperben. Az eljárás szóbeli volt, és valószínűleg a főpapok ítéletével fejeződött be, amint azt például *Szerafin* esztergomi érsekről és püspöktársairól 1103-ban feljegyezték. Az esperesek és világi bírák közös bíráskodásáról csak a XIII. század kezdetétől tudunk meg közelebbit. Figyelemre méltó, hogy *III. Lucius* pápa (1181—1185) bűnügyekben a magyar szokásokkal ellentétben kénytelen volt az egyházi bíráskodást továbbra is kifejezetten fenntartani (*Extra* 2, 18).

Nem jelentéktelen kezdet után az egyházi bíráskodás a XIII. században élte virágkorát. II. Endre 1222-ben a magyar papságnak adott nagy kiváltságlevélben biztosította minden tonzúrát viselőnek bármely jogi vitában, a földtulajdon kérdésében is, a *privilegium fori* kiváltságát. Ünnepélyesen kinyilatkoztatta, hogy „egyetlen klerikust sem szabad világi személy előtt perbevonni, sem laikusnak, ha ez perli őt, nem köteles a világi bírák székén felelni". Világi igényeivel viszont a papság álljon világi bíró elé. Ezen átfogó bíráskodási privilégiumból — az adómentességből is — csak azokat a személyeket rekesztették ki, akik a tonzúra elnyerése után nyereségvágyból megvetett foglalkozást választottak (*turpia opera*). De az egyházi bíráskodás ilyen nagymértékű kiterjesztése az ünnepélyes anatéma-záradék és a pápa megerősítése ellenére sem lehetett tartós. Az Aranybulla második fogalmazása tartalmazott ugyan egy kétértelmű rendelkezést, mely szerint a *palatinus* ne ítélkezzék se klerikusok felett, se egyházi — mint házassági, hitbér és hasonló — ügyekben. A beregi konkordátumban súlyosan megalázott királyságnak mégis sikerült 1233-ban a birtoklevelet (*iudicia terrarum*) a bíráskodás kiváltságából kiemelnie, mégpedig elég különös indokolással. Eszerint ilyen ügyekben a pápát két oldalról kell informálni (a király és a legátus részéről is), mert a birtokjogi kérdések egyházi megítélése jelentős egyházi birtokok elvesztését jelenthetné. Ezzel szemben a beregi erdőben tett esküi magát a királyt, valamint fiait és a mágnásokat is az esküszegés címén (*ratione periurii*) egyházi bíráskodás alá vetette. Megsértése, mint ismeretes, kiközösítést vont maga után, amit II. Endre 1231-ben, majd IV. Béla 1267-ben megérdemelt büntetésként kifejezetten el is ismert.

A XIII. század hirtelen fejlődést hozott az egyházi bíróságok szervezetében és működésében is. A század első felében még a tradicionális, primitív bíráskodás uralkodott. A Váradi Regestrum, a magyar jogtörténetnek e felbecsülhetetlen értékű emléke, bizonyságot tesz arról, milyen kiterjedt bírói tevékenységet fejtettek

ki az esperesek olyan büntetendő cselekmények esetén, mint a mérgezés, megrontás, lopás, rablás, emberölés, nőrablás, valamint a papság magánjogi pereiben is. Az eljárás a lehető legegyszerűbb volt: panasztétel és válaszadás után a bíró a vádlottat elküldte a legközelebbi káptalanhoz (esetünkben Nagyváradra), ahol tüzes vaspróbának kellett magát alávetnie. Ezek a perek nem különböztek a világi ügyektől, ezért fel sem tűnt, ha az esperes esetleg a világi bíró társaságában mondott ítéletet. Nemcsak a *vicearchidiaconus*, hanem a helybeli apát vagy prépost is elláthatta a bírói tisztet az ilyen ügyekben. Némelyik esperes nem riadt vissza az ítélkezéstől olyan világi ügyekben sem, melyekben halálos vagy testcsonkító ítéletre kerülhetett sor, egy másik meg igyekezett megőrizni hatáskörét az újonnan létesített szerémi püspökség fejével szemben is. Maguk a püspökök is a már régóta meggyökeresedett, primitív módon látták el bírói feladataikat. A nagyváradi jogesetek között voltak státusperek, végrendeletek és egyházi birtokügyek is, de ez utóbbiakban a püspök mindig a megye ispánjaival együtt döntött. Bizonyításul a főpapok éppúgy elrendelték az istenítéletet, mint a világi bírák. Hitbér- és parafernum-ügyekben többnyire kiegyeztek a felek; az erről készített oklevelek éppenséggel nem vallanak a római kánonjogi eljárás alkalmazására. Érsekek és püspökök már ezekben az évtizedekben is szívesen adták át e terhes bírósági ügyeket delegátusaiknak vagy helyetteseiknek *(oeconomi)*.

Erre a tradicionális, a helyi jogszokásokkal összenőtt bírói gyakorlatra épült a sokkal finomabb, a kánoni tanoknak megfelelő judikatúra. A XII. század vége óta senki sem vonta kétségbe, hogy az egyházi bíráskodás legfelsőbb csúcsa a római Kúria, a *prima sedes*. Előzönlötték az országot a pápai delegációs parancsok, amelyek minden fontos vitás ügyet egy háromtagú, *ad hoc* összeállított bíróság elé utaltak. Érsekek, püspökök, prépostok és apátok kénytelenek voltak a perekben a kánonjog követelményeihez alkalmazkodni. S ami iskolázottságban és tapasztalatban még hiányzott, azt pótolták a pápai legátusok: *Egidius*, a pápa káplánja (1228—1231) és Jacobus *Pecorari* kardinális, Preneste püspöke (1232—1234). A Kúria küldöttei és az őket kísérő egyházjogászok számos jogvitát döntöttek el, természetesen a dekretális jog normái és formái szerint. Figyelemre méltó a mind jobban szaporodó írásbeliség: 1231-ben például egy nemesember írásban fellebbez a pápához, 1233—1234-ben egy prokurátor ismételten benyújtja keresetét *(libelli)* Jakab legátusnak. Az pedig döntését „litis contestatio után, mindkét fél tanúit kihallgatva, a tanúvallomásokat kihirdetve, a kiváltságokat és okleveleket megvizsgálva, a felek vallomásait meghallgatva, mindkét fél előadott érveit és állításait teljesen megértve" hozza meg. A legátusok peres eljárását nem kell tüzetesen leírni, mivel az a kánonjogi normák alapján történt. Befolyásuk már 1240 körül érződött, de a mongolok betörése visszaesést idézett elő. *Fermói* Fülöp legációja újból lendületet adott a fejlődésnek. A legátus azzal a tilalmával, mely szerint istenítéleteknél semmilyen egyházi asszisztencia sem engedhető meg, véget vetett a hagyományos bizonyítási eljárásnak.

A magyarországi egyházi bíráskodás megújulását Jakab legátus kiküldetésétől kell számítanunk. A magyar papság jogvitáit ugyan már a század elején is a római Kúriánál kezdték tárgyalni, vagy oda terjesztették fel. Ezt oly nagyszámú példa bizonyítja, hogy azok beható tárgyalása itt lehetetlen. A súlypont eltolódása, vagyis a perek elhúzódása, a gyakran felmerülő óriási költség, a delegált és szubdelegált bírák versengése, valamint a könnyedén kimondható kiközösítés már az 1230-as években érezhetővé vált. Maga a király is biztosította magának az exkommunikáció alóli mentesség kiváltságát, majd később azt is, hogy alattvalói nem idézhetők meg „külföldre", a pápa és legátusai azonban mindkettőt tetszésük szerint félretehették. A nép ellenállásának jelei — a házassági bíráskodás bitorlása, az egyházi átoknak néha hosszú évekre történő semmibe vevése, baráti viszony fenntartása exkommunikált személyekkel és más hasonlók — az oklevelekből világosan kimutathatók. Mindezek ellenére az egyházi bíráskodás 1279 után belülről megszilárdult, és a dekretális jog értelmében alakult át. *Ladomér* esztergomi érsek bírósága az 1280-as évektől kezdve a római kánonjogi eljárást követte. Valamivel később a döntéseket eljárási szabálytalanságok címén már meg lehetett támadni,

érsekségek és püspökségek bíráskodtak a főesperesektől fellebbezett ügyekben, majd a század végén a felek a legtermészetesebb módon idézték álláspontjuk bizonyítékául a Dekrétumot, a dekretálisokat, sőt a Codex egyes részeit is. *Gergely* választott érsek 1298-ban egy bonyolult ügyet „a kánonjog tudományában tanult és jártas bölcs férfiaknak" terjesztett elő tanácskozásra, ők pedig válaszukat a periratok beható tanulmányozása után, „könyveiket forgatva", adták meg. Ez és más hasonló bizonyítékok mutatják a kánonjogi ismeretek igényét és alkalmazását Magyarországon a XIII. század vége felé.

Az érsekeknek, püspököknek, néhány prépostnak és apátnak immunitása következtében világi ügyekben *(in temporalibus)* joghatósága volt alattvalói felett. Ezen uradalmi bíróságok szervezetét a főpapok a királyi Kúriától vették át. Így például az esztergomi érsek birtokainak lakossága felett „nádora vagy udvarbírája, vagy a területi bíró" ítélkezett (1262?). Ezek a bírák és más egyházi területen működő társaik nem a kánonjog, hanem a hazai szokásjog elvei szerint jártak el.

Ezekből az előzményekből alakultak ki a XIV—XVI. század kifejlett szervezettel és eljárással rendelkező vikáriusi bíróságai, egykorú szóval a „szentegyházi székek".

Jegyzetek: A Mohács előtti magyar egyházi bíráskodásról néhány évvel ezelőtt németül adtam áttekintést: Die Entwicklung der geistlichen Gerichtsbarkeit in Ungarn vor 1526, Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte, Kan. Abt. 80 (1963) 174—235, ennek a tanulmánynak I—II. fejezetét dolgoztam itt át. Egyes kérdésekben még a következő munkáimra utalnék: Szent István törvényének önállósága, Századok 72 (1938) 433—487; Első törvényeink sorsa és az egyházi menedékjog, Regnum 1938—1939, 75—97; István király (Budapest 1956); Einflüsse des römischen Rechts in Ungarn (Ius Romanum Medii Aevi, Pars V, 10, Mediolani 1964); István király, az államalapító, Magyar Tudomány 15 (1970) 777—786. Korai törvényeinket Závodszky Levente könyvéből idézem: A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai (Budapest, 1904). Az okleveles anyag a közismert oklevéltárakból származik, l. különösen A. Theiner: Vetera monumenta historica Hungariam sacram illustrantia... I—II. (Romae 1859—1860); Monumenta Ecclesiae Strigoniensis, ed. N. Knauz, L. C. Dedek, I—III. (Strigonii 1874—1924). A Szentszékkel való kapcsolatainkra Fraknói Vilmos nagy munkáján kívül l. Hopovits István: A pápák kapcsolatai Magyarországgal az Árpádok alatt (Budapest, 1944); Csizmadia Andor: A magyar állam és az egyházak jogi kapcsolatainak kialakulása és gyakorlata a Horthy-korszakban (Budapest, 1966), kül. 33—47; a korai írásbeliségre Kumorovitz L. Bernát: A középkori magyar „magánjogi" írásbeliség első korszaka (XI—XII. század), Századok 97 (1963) 1—31, tárgyunkhoz általában St. Mester: De initiis canonici iuris culturae in Hungaria, Studia Gratiana 2 (1954) 657—676.

Jóakaratának és jótetteinek híre... messze földre kiterjedt. Jeruzsálemben, ahol Krisztus emberi természete szerint tartózkodott, szerzeteseknek kolostort emelt, s azt a mindennapi ellátásukhoz bőven ellátta földekkel és szőlőkkel. Rómában, a világ fővárosában az első vértanú, István nevéről elnevezve tizenkét kanonokot számláló kongregációt alapított, minden hozzávalóval ellátta, és kővel körülfalazott szállást emelt azoknak a magyaroknak a befogadására, akik az apostolok fejedelmének, Szent Péternek a küszöbét imádság céljából fölkeresik. De nem hagyta jótéteményeinek ajándéka nélkül a királyi várost, Konstantinápolyt sem: megajándékozta csodálatos templommal és mindazzal, ami hozzá szükséges. Ezért méltán nyerte el birodalmának határain belül az apostol nevet, mert ha a hithirdetés tisztét nem is vette magára, vezére és mestere volt a hit hirdetőinek, s oltalmazta és gyámolította őket.

Szent István nagyobb legendája

RÓNAY GYÖRGY

SZENT ISTVÁN KIRÁLY LEGENDÁI

Három legendája maradt ránk Szent Istvánnak: a „nagyobb" *(legenda maior)*, a „kisebb" *(legenda minor)* meg a Hartvik-féle. Ezeken kívül, egyes történettudósok föltevése szerint, létezhetett egy mindannyiukat megelőző, még élő tanúk beszámolói alapján szerkesztett életrajz is, föltehetőleg I. András korából; ez lenne az „az akkori időben éltektől származó hű és szavahihető tudósítás" *(fidelis et verax relatio tunc temporis viventium)*, amelyet a kisebb legenda bevezetése emleget.

Természetesen mind a három fönnmaradt legenda latin nyelvű. (Utóbb, az anyanyelvűség kezdeteivel, lett magyar is, ezek valamelyikének fordítása, vagy kivonata, esetleg kompilációjuk; Mezey László szerint mindenesetre „egy magyar Szent István legenda... a XIII. század második felében köztudomásúan létezett".) A legrégibb a nagyobb legenda: 1077 körül írhatták, még a szentté nyilvánítás (1083) előtt, föltehetőleg éppen annak érdekében; szerzője ugyanis a szentté avatást még nem említi. Kiegészítéséül, részben rektifikálásául készülhetett a kisebb legenda, minden jel szerint Kálmán udvarában, nem sokkal 1109 után: ekkor vakíttatja meg Kálmán a trónját veszélyeztető Álmos herceget, s ez az új Szent István legenda, a nagyobbik „kegyes" királyeszménye után a Kálmánhoz hasonlóan „keménykezűt" rajzolva meg, valószínűleg annak a Kálmánnak az „igazolását" is célozta, aki Álmossal és fiával ugyanúgy bánt el, mint Szent István Vazullal és cinkostársaival.

A nagyobb legenda jámbor és ájtatos, meg a kisebb legenda zord és szigorú Szent Istvánja között azonban, Horváth János elfogadhatónak tetsző érvelése szerint, „túlságosan nagy volt az ellentét, és ennek az ellentétnek az elsimítására kapott megbízást Hartvik püspök." Ő korábban hersfeldi apát, utóbb magdeburgi püspök volt; 1088 után, elvesztve a császár kegyeit, hazánkba költözött és itt Szent László, utána pedig Könyves Kálmán tekintélyes diplomatája és győri püspök lett. Művét, ezt a két korábbi legendából és egyéb adatokból egybeszerkesztett harmadikat, Csóka Lajos szavaival „tartalmi és alaki szempontból egyaránt reprezentatívat" a kisebb legenda keletkezése után, a tizenegyedik század tízes éveinek első éveiben írhatta, urának, Kálmán királynak ajánlva.

A legenda maior

A nagyobb legenda királya nem a valóságban élt Szent István, hanem a kor eszményi uralkodójának ideálképe Szent Istvánra vetítve és egyes életrajzi adatokkal realizálva. Az életrajzba, a történet folyamatosságába minduntalan belejátszik az evangéliumi tanácsokhoz és példaképekhez való „hozzámérés" (ami egyébként nem annyira történetírói, mint inkább prédikációs eljárás; nem is lehetetlen, hogy ha nem is a legenda ránk maradt szövege, de annak valamilyen alapváltozata valóban a szentté nyilvánítandó király érdemeit magasztaló prédikáció volt).

Az ország krisztianizálása körüli küzdelmek elbeszélésében még általában az időrend uralkodik, a továbbiakban azonban már egyre jobban érvényesül egy másfajta szerkesztési elv: a szerző a kor királyeszményéből vett vonásokhoz keresi ki a párhuzamokat Szent István életében és egyéniségében.

Mik ezek a vonások? — Az első: a jó uralkodó mindig a mások üdvösségén fáradozik, „mindeneknek mindent megtesz, hogy mindenkit üdvözítsen". Szent István is, az apostol püspökségeket, apátságokat alapít és adományoz meg, ellenőrzi a szerzetesek életét, megfeddi a csüggedőket, szeretetébe fogadja az ébereket, a kanonokokat a püspökök alá helyezi. — A második vonás: az apostolokról írt

jövendölésben olvassuk, hogy minden országra elhatott a hangjuk. Szent István is: „jó igyekezetének és munkálkodásának hírét... messzefekvő országokra is kiterjesztette", Jeruzsálemben szerzetesházat, Konstantinápolyban templomot emelt, Rómában kanonoki gyülekezetet és zarándokházat alapított. — A harmadik: boldogok az irgalmasok, mondja az Írás, és: adjatok, akkor nektek is adnak. Szent István is: irgalmas volt, segített a szűkölködőkön, Krisztus követőinek lábát mosogatta, titkon alamizsnát adott. — A negyedik: az apostolokról íratott, hogy sok zaklatáson át kell Isten országába jutni, a Bölcsesség Könyvében pedig az áll, hogy megfenyíti Isten, akit szeret, és az atya megostorozza visszafogadott fiát. Szent Istvánról is elmondható: sokat betegeskedett, gyermekeit csecsemőkorukban elvesztette, Szent Imre fiatalon meghalt. — Ötödször: az Írás szerint a nevetés összekeveredik a fájdalommal, és a szertelen öröm helyét elfoglalja a gyász. Szent István, ennek megfelelően, „fiatalságában fölvett komoly szokásait élte fogytáig megtartotta, ajkai sosem nyíltak nevetésre". — Hatodszor: az Írás szerint hiába az okosság és hasztalan a bölcsesség vagy a tanács Isten ellen, a kánonok szerint pedig senki soha ne szomorkodjék kedvesei halálán. Így Szent István is letette gyászát, melyet Szent Imre halála és amiatt öltött, hogy nincsen utóda.

Ezt az evangéliumi példagyűjteménnyé elvonatkoztatott életet az időrend szálai csak lazán szövik át, legföljebb csak annyiban, hogy az író az erényeket az ifjúságtól az aggkorig való sorrendben keresi ki hőse életében. Nyoma sincs nála annak a törekvésnek, hogy Szent Istvánt egyénítse, tetteit emberi motívumokkal indokolja; éppen ellenkezőleg, a vaskezű szervezőt hozzáhalványítja a „kegyes király" eszményéhez. Eljárását különben ő maga világítja meg a legjobban, ha közvetve is, egy hőséről írott mondatában: hogy tudniillik minden áldásos tettében azt tartotta alapelvének, amit lelke hű látásával az evangéliumból tanult *(In omnibus enim factis suis felicibus illud intendebat esse principium, quod ex evangelio fideli pectoris contemplatus est visu...)*. Így tartja lelki szemeit — *pectoris visum* — az író is a történelem helyett az evangéliumon, így teszi ő is az evangéliumot szemlélete (és szerkesztése) elvévé, principiumává.

Eljárása, ez az evangéliumi mércéhez igazodó jellemzés történetszemléletéből, sőt történelembölcseletéből következik. Mint kora egyházi műveltségének színvonalán álló, alapos teológiai képzettségű, bár — Horváth János megállapítása szerint — nem éppen kiváló stíluskészségű író, az egész történelmet a teremtés befejezése után is szüntelenül tovább munkálkodó isteni kegyelem, és az események alakulásába közvetlenül beavatkozó Szentlélek művének tartotta. Ennek megfelelően látta a történelem tényeit és személyeit is. Az utóbbiakat a szentágostoni Civitas Dei—Civitas Diaboli kategóriáiba sorozta és az ezeken belüli kisszámú tipikus változathoz mérte; az előbbiekben az isteni vagy az ördögi erő megnyilatkozását regisztrálta.

Ebbe a távlatba állítja bele a magyarság megtérését is. Már az első mondatok megütik az alaphangot: a kezdő idézet Szent Jakab apostol leveléből, mely szerint egyedül fölülről, a világosság Atyjától származik minden igazán jó adomány és minden tökéletes ajándék, és folytatása, mely a jónak minden lehetőségét megtagadja a létező dolgoktól az isteni kegyelem nélkül. Az egész bevezetés voltaképpen nem más, mint a magyarság — illetve István király — történetének beállítása az üdvtörténet keretébe: Krisztus születésével, illetve a Szentlélek eljövetelével kezdődik, s annak a Szentlélek lángolásától irányított folyamatnak egyik mozzanata, amelynek során a megtértek, a „fogadott fiak" *(filii adoptionis)* tábora nőttön nő, a „kárhozat fiainak" *(filii perditionis)* ellentábora pedig fogyton fogy. De hogy ez hogyan, és mikor történik, azt egyedül az isteni kegyelem szabja meg; erőviszonyok és események egyedül „az örökkévalóság rejtett rendelésétől" *(occulto perpetuitatis consilio)* függnek. Egyéb okot arra, ami a világban történik, a nagy legenda írója nem ismer, illetve nem akar elismerni. Amikor betelik a rendeltetés ideje, az isteni kegyelem rápillant a magyarokra, s azok a kárhozat veszendőségéből átlépnek a fogadott fiak táborába. Szó szerint „Tetszett ezért — (miután már nem volt nép és ország, ahol Krisztus kegyelmét valamiképp be ne fogadták volna) — az isteni kegyességnek rátekinteni a tudatlanság és kárhozat

fiaira, a durva és kóbor népre, mely még Isten teremtményének sem tudta magát, vagyis a Pannóniában lakó magyarokra, hogy akiket a keresztények bűneinek megbosszulására természetes lakóhelyükről korábban az örökkévalóság rejtett rendelése szerint kiszólított, azokat, miután a rendelés ideje betelt, a gonoszság útjáról az igazság ösvényére, a sötétségből az örök jutalom reményére vezesse." Géza fejedelem is akkor keresztelkedik meg házanépével együtt, amikor eljön rá „az égből rendelt idő" *(adest tempus celitus dispositum)*; azért lesz békeszerető, mert megérinti a kegyelem; és Szent István ellen a Koppány-lázadást szintén „minden jónak ellensége, az irigységgel és gonoszsággal teljes Sátán" szerzi.

A legenda minor

A kép, amelyet a nagyobb legenda rajzol István királyról, a kisebb legendában néhány vonással realizálódik. Ezek a vonások a történeti érzék erősödésére mutatnak: arra, hogy az író, aki tudatosan egészíti ki egy tudatos cél — Kálmán „rehabilitálása" — érdekében a nagy legendát, a legenda maior történetszemléletét már nem érzi kielégítőnek. A nagy legenda szerint az uralomra jutó István ellen az ördög támasztja a viszályt, „hogy Krisztus harcosának szent eltökéltségét megzavarja": sugallására *(eius instinctu)* a nép vonakodik nyakát a keresztény hit igájába hajtani. A kis legenda árnyaltabb, „oknyomozóbb": az ördögi sugalmazás itt is megmarad, de már inkább csak stiláris kelléknek hat *(diabolico instinctu)*; megtudjuk viszont, hogy a lázadók szívében hivalkodás és henyélés lakozott *(luxus et desidia)*; magyarán: nem akarták elismerni István főségét és elfogadni rendjét; látják, hogy el kell hagyni régi szokásaikat, visszahajolnak hát lélekben az egykoriakra, és fegyvert fognak védelmükben. A nagy legendában a valóságos, földi küzdelem is mintegy kegyelmi síkon folyik és dől el végül: a Kereszt jelének oltalmában, Szűz Mária érdemeiért, Szent György és Szent Márton zászlaja alatt. A minor előadásából viszont egy hatalmi és politikai küzdelem körvonalai sejlenek elő a legenda-műfaj kötelező stiláris sablonjai *(confidens de aeterna virtute, divina praeeunte clementia)* alól. A minor emberileg is motivál: ezúttal már egy nemcsak hatalmi érdekeiben, de személyében és tekintélyében is megsértett uralkodó vezet megtorló hadjáratot. A lázadók ugyanis nemcsak a hit igája ellen rúgódoznak, hanem foghatóbb anyagi és erkölcsi károkat is okoznak: dúlják a király városait, pusztítják majorjait, fosztogatják birtokait, üldözik szolgáit és — hogy a többit elhallgassam, mondja az író — csúfot űznek belőle *(ceperunt... regi insultare)*. Erre kel aztán hadra István; és a kisebb legenda itt újra motivál, egyrészt egy István haragját még inkább igazoló megjegyzéssel, másrészt egy „stratégiaival". A lázadók ugyanis egyrészt azért akarják elfoglalni Veszprémet, hogy a király szálláshelyén ütve tanyát, még jobban gyalázzák, másrészt meg azért, mert onnét „könnyebb út és mód nyílt más erősségek elfoglalására".

A transzcendens történetszemlélet a nagy legendához képest kissé háttérbe szorul; s bár még itt is találkozunk a nagy legendáéval egybehangzó bibliai hozzámérésekkel (bölcsessége, hallgatása, igazságossága mint Salamoné; „megfékezte magát, mert írva van: a bölcs végére tartja haragját"): itt az élet mozzanatai már mégsem puszta illusztrációk, és az evangéliumi idézetek nem válnak a szerkesztés elvévé. Tetteiben a királyt minduntalan emberi meggondolások is vezetik: az egyház szolgáivá tett lázadókat azért kötelezi végül csak tizedfizetésre, „nehogy a nyomorúság elűzze őket a földekről"; azért rendeli el, hogy minden tíz falu templomot építsen, mert észrevette, milyen teher a népnek messze földekről gyűlni egybe misére, és „nehogy a fáradságot elunva vallási kötelességét elhanyagolja". Az írónak erre az emberi mozzanatok iránt való figyelmére mi sem jellemzőbb, mint az, hogy egy villanásra még a „magánembert" is elénk vetíti: a besenyő támadás előtt István „éppen távoli vidéken vadászott, hogy gondokba törődött testét valamennyire fölüdítse".

Ez a besenyőkre vonatkozó rész egyébként arra vall, hogy az írónak már az érdekesség iránt is volt némi érzéke. Hőse életéből ugyanis éppen a besenyők

betörését és az erőszakoskodók büntetését emeli ki, valóságos kis andekdotává kerekítve, olyan ügyesen, hogy előadása hármas tagozódásával egyesekben még a „népies", „népmesei" szerkesztés gondolatát is fölkeltette. István ugyanis, az ellenséget jelző álomlátásából fölserkenve, követet akar küldeni erdélyi hadnagyához. Az első jelentkezőt elutasítja: „Te nem lehetsz követem, hanem egy másik, aki hívebb nálad"; a második jelentkező ugyanígy jár; a harmadik végre megfelel, s mehet az üzenettel: „Eredj gyorsan, siess sebesen" — mondja neki a király *(perge, ait, adire, festina properare)* — s ha mást nem, annyit mindenképpen megállapíthatunk, hogy az egyébként is kifogástalan stílusban írt legenda rímes prózája talán sehol nem olyan lüktetően friss, mint ebben a részben (dic tribuno plebis in ulterioribus moranti, — *ut se prevideat,* — *viros ad pugnam eligat...* — Ascendit ille velociter, — *ad locum pervolavit,* — *quod acceperat indicavit...* — *Iam hostis propius aderat,* — *iam menia urbis vallaverat...*). Valami régi joculatorének emléke derengene át itt a tudós latin szövegen? Nem tudni. Az író minden bizonnyal már magyar volt, egyike talán a Kálmán udvarában élő „tudósoknak"; míg a nagyobb legenda írója még valószínűleg idegenből jött szerzetes lehetett. Nemcsak mert ahol lehet, kiemeli Géza és István kegyességét a jövevények iránt, hanem még inkább abból a ridegségből kiérezhetőleg, ahogyan a pogány magyarokat minősíti, már-már egyes nyugati források ellenségességével, istentelen, durva és kóbor népnek, kárhozat fiainak; amihez képest a kisebb legenda átfogalmazása a hitetlenségben tévelygő és mindenféle szentségtörő babonaságot követő „barbár" magyarokról majdhogynem gyöngédnek érzik (hogy itt viszont az író a besenyőkkel szemben legyen olyasfajtán rideg és ellenséges, amilyen a nagy legenda szerzője a magyarokkal szemben volt: hitetlen, esztelen és szinte baromian oktalan — *longe a fide aliena et quasi beluina stultitia carens intellectu* — népnek nevezve őket).

A Hartvik legenda

Még szembetűnőbb az érdekesség iránt való érzék, és vele némi irodalmiasság igénye Hartvik legendájában; azok a betoldásai ugyanis, amelyek sem a nagyobb, sem a kisebb legendában nem találhatók meg, a koronaküldés politikai jellegű tudósításán kívül jobbára az elbeszélés „regényesebbé" tételét is szolgálják. Ilyen Sebestyén érsek megvakulásának — mint mondták — „valószínűtlen meséje", ilyen a Szent Jobb elveszésének és megtalálásának története, ilyen a nagy legenda álom-jelenetének megkettőzése. A nagy legendában tudniillik Gézának álombeli látomás ígéri meg Istvánt; Hartvik szerint pedig Adalbert megérkezése után az álom megismétlődik Géza feleségének, minden kétség elhárítására: ha — mondja Hartvik, jellemző „racionalizmussal" (lévén szó gyermekről, szülésről, amiben a nő, az anya a legilletékesebb) — az egyedül férfi előtt történt látomásban netalán kevés hitelesség találtatnék.

Hartvikban már tagadhatatlan az írói tudatosság, és ami ezzel együtt jár: a — meglepően határozott — írói öntudat. Ami egyébként nemcsak az ő bevezetésében észlelhető, hanem a valamivel korábbi kisebb legenda prológusában is. A nagy legenda történetfilozófiai fejtegetéssel kezdődött; a kisebb a szentek érdemeinek magasztalásával indul, de ugyanakkor már ezzel a mondattal is: „Sok dicső küzdelmüknek volt tanúja a világ, melyet az idők régisége zár magába, a hivők emlékezetében azonban nem őrződött meg, mert *nem volt hivatott dalnokuk*" (mint a latin mondja, egy Horatius-idézettel: *quia vate sacro caruerunt).* Szent Istvánnak azonban van; noha ez a *vates sacer,* ismerve a műfaj illemszabályait, nem győz szabadkozni, tudatlansága miatt tudós utalásokkal mentegetődzni. Nem utánozza ő „sem a grammatikusok tudálékos és körmönfont szabályait, sem a filozófusok magyarázatait és szofisztikus szőrszálhasogatásait" *(doctas compositasque grammaticorum lineas aut philosophorum interpretationes seu sophistica acumina);* mert bizony bolond, aki tengerre száll, noha a réven sem bír átkelni. Ezt — ezúttal egy Persius-idézettel — azokra hagyja, akik a költői fabulák szerint a pegazusi forrás-

ból ittak és azzal hetvenkednek, hogy a Parnassus szentélyében álmodoztak. Az ilyeneknek hívságról hívságra bukdácsol a bölcsességük, és bolonddá lesznek, anélkül, hogy hasznát látnák. Ő eleve óvja olvasóit: elégedjenek meg csekély tudásával; mert csak azt ismétli, amit a hívektől hallott. Bár még ez is fölülmúlja erejét, mert „teljességgel híjával van a csillogó ékesszólásnak és a jó fölfogású értelemnek". Legjobban pedig az irigyek marásától fél: a sajátjukat hanyagul róják össze, de a mások írását lemészárolják. „Tehát — mondja — bár a könyvek hiteles szövegét forgatjátok, olvassátok el ezt a rövidebbet is, és ha valami szerencsétlen, vagy kevésbé pallérozott beszédet találtok benne, nézzétek el póriasságát."

Ez nyilván nem valamilyen jámbor szerzetes őszinte szabadkozása. Az egész mentegetődzés, mely az irigyek elleni oltalomkéréssel egyetemben éppúgy közhely a középkori előszavakban, mint az engedelmességre való hivatkozás, voltaképpen fordítva értendő: azzal hívja föl a figyelmet az író erényeire, hogy tagadja őket. Értelme negatív fogalmazásban már-már az, amit majd Anonymus nyíltan is kimond: hogy örülhet Magyarország minden órán deákjának ajándékán.

Hasonló írói magatartás nyilatkozik meg, hasonló, a kisebb legenda prológusával rokon hang észlelhető, csak még kicirkalmazottabb, még stilizáltabb fogalmazásban Hartvik püspök Kálmán királyhoz intézett előszavában. Ő — mondja — magának a királynak a meghagyására *(vestro regali precepto)* fogott neki a munkának, de nagy aggodalmaskodással, minthogy Priscianus, akit egykor velősen tudott, öregségére egészen elhagyta, mintegy homályba burkolódzva elrejtőzött előle; amellett csekély elméjének bizonytalankodása is sokáig nyugtalanította. Mígnem aztán, az előszó-műfaj szokványos fordulata szerint, „az erények csillaga és gyöngye, az engedelmesség nyert aggódó lelkem kétkedésén győzedelmet, s annak hatalmas oltalma munkára serkentette már-már szunnyadásnak indult, erőtlen kedvemet". Következik aztán, akárcsak a kisebb legenda prológusában, de túlzottabb fogalmazásban, az utalás az irigyekre és a munka szerénykedő ócsárlása. „De mert az ilyen bizakodva vállalt tevékenység gyakran szít irigységet, térdre borulva kérem győzelmes fölségedet, vegye művecskémet királyi oltalmába, s ha olvasni fogja, szemét ne sértse se a mondatok rossz hangzása, se elképesztő kuszaságuk" *(male sonantium positio dictionum vel confusi ordinis enormitas)*. Mégis, ha valami ilyesfajta botránkozást keltene, „inkább vetné tűzbe kéziratát, semhogy mások irigy szeme elé bocsássa".

Irodalmunk első aprólékosabb esztétikai, illetve stilisztikai megjegyzesei ezek, egyrészt a helyes mondatszerkesztésről, másrészt a stílus jóhangzásáról, amit a periódusok arányos elosztása és rímes összecsendülése biztosít. Megjegyzések, melyek egyfelől nyilván a grammatikus Priscianus *Institutió*inak — a középkori iskola által *minor*nak nevezett — mondattani részére utalnak, arra, amely a mondatszerkesztéssel és szórenddel foglalkozik, másfelől a már irodalmilag megművelt „szép" stílus, a *stilus Isidorianus*, a rímes próza igényéről tanúskodnak.

A Kálmán-kori „fölvilágosodás"

Abban a csinosan megírt *Praefatió*ban — egyik kiadója, Péterfy szerint *praefatione non ineleganti* — amelyet a valószínűleg francia származású Albericus intéz urához, Szerafin esztergomi érsekhez Kálmán király törvényeinek gyűjteménye előtt, írói igény, ízlés és öntudat hasonló megnyilatkozásának lehetünk tanúi. Albericus is szabadkozik: „egyike a legkisebbeknek" — írja, és csekély elméjét, szólni sem tudását emlegeti; Hartvikkal együtt ő is hangoztatja, hogy húzódásán csak engedelmessége tudott erőt venni. De mint Hartvik, ő is megtalálja a módját, hogy ugyanakkor tudására, stílusának erényeire is fölhívja a figyelmet. Hartvik Priscianusra hivatkozik, Albericus szójátékkal árulja el stílusbeli jártasságát: „Inkább akarok engedelmességből erőmön túl bizakodnom, hogysem elbizakodva engedetlenkednem" *(malo etiam ultra vires obtemperando praesumere, quam praesumptuose minime obtemperare)*. Amellett egy új szemlélet álláspontjáról vitába is bocsátkozik Kálmán konzervatív ellenzékével: elutasítja azoknak „hiábavaló

és balgatag" véleményét, akik a vercelli (vagyis az 1099 körül tartott tarcali) zsinat határozatait fölöslegesnek tartják és azt mondják, hogy „inkább jámbor eleink rendelésén kell megállnunk". Szent István törvényei ugyanis egy korábbi állapothoz igazodnak, az ő idejében a nép még a pogánysághoz húzott, vad volt és csak kényszeredetten keresztény *(barbaricis inserviebat cultibus, ac rudis, coactusque Christianus)*; rugdalódzott az új vallás ellen és a fenyítő vesszőre visszamardosott: szükség volt tehát a keménységre. Kálmán korára azonban a hit már megerősödött; ő, a galamb szelídségű legkeresztényibb király (újra tudóskodó szójátékkal *Christianissimus rex Colomannus, columbinae gratiae simplicitate)* bölcsen megoldja a Szent István által kötött szigorú láncokat, „mintegy méltatlannak tartva, hogy a törvény bosszújától való rettegés gyötörje a hit szabad akaratú bajnokát" *(spontaneus miles fidei)*. Ezért átnézte Szent István törvényeinek szövegét; semmit nem rontott rajta, sőt, javított, nem ugyan mint *fundator*, hanem mint *superaedificator*, nem mint alapító, hanem mint betetőző. Mert: „Amaz irtotta a hitetleneket, emez a helyes életnek módját segíti elő igazságtétellel; amaz a hit fegyverébe öltöztette a népet, emez a földi nagyravágyást mérsékli az igazság kötelével; amaz Isten igájának pallosával rettegtetett, emez az üdvösség sisakjával ékesít föl."

Albericus is emlegeti az irigyeket, kérve, hogy amit a király parancsára vitt végbe, azt a király tekintélye védje meg az ócsárlók mérgétől. Ez az oltalomkérés, ha a Hartvikéval meg a kis legenda prológusáéval együtt nézzük, többnek tűnik puszta stiláris közhelynél, vagy udvaronc udvarlásnál: mintha valóban egy új irány kérné a megértők támogatását az értetlenekkel, a maradiakkal szemben. Szent István nagyobb legendája még a térítő fejedelem eszményét állította olvasói elé. A kisebb legenda ezt a képet egy-egy vonással közelebb hozta, „racionalizálta". Albericus pedig már egy új fölfogás jogait igazolja vele szemben: a belátó, a törvény szigorát bölcsen enyhítő, az „emberméltóságot" elismerő *prudens* király eszményét a régi *destructor infidelium, gladio spiritus verbi Dei perterruens* uralkodó ellenében. S mindezt nemcsak „elméletileg", hanem konkrétan, aktuálisan: azok ellenében, akik ezt az új politikai irányt elítélik, és akik — bizonyára nemcsak a törvényhozásban — úgy vélik, hogy inkább a régihez kell ragaszkodni *(antiquis potius piorum insistendum est relatibus)*.

Így dereng föl előttünk „régiek és újak" első vitája irodalmunkban, és a szövegekből kirajzolódik az új irány híveinek tábora is: Albericusnál a Szerafin érsek „társalkodásának fényes házát megannyi drágagyöngyként ékesítő jeles szavú és érdemes alkotó mesterek", Hartviknál a „számtalan bölcs" *(innumeri sapientes)*, akiket Magyarország a keblén ápol, és akikre Szent István többi csodájának megírását hagyja. A „számlálhatatlan" sokaság bizonyára túlzás; de hogy voltak, akik „új irányt" képviseltek, akik Kálmán „fölvilágosult" politikáját támogatták, s írók, akiknek magatartásában, öntudatában, esztétikai igényeiben ez az új törekvés tükröződik, az aligha vitatható. Mint ahogy az sem, hogy *ezekben* a művekben: a kisebb legendában, Hartviknál, Albericusnál „magasabb", irodalmibb törekvések nyilatkoznak meg, mint a stilárisan, irodalmilag és írói öntudat szempontjából sokkal igénytelenebb nagyobb legendában, vagy Szent Imre legendájában, vagy a kisebb Gellért legendában (ha ugyan ebből a korból való, s nem esetleg jóval későbbről, mint Horváth János véli), vagyis azokban, melyeknek szemlélete is, stílusa is inkább vall — az előbbiekhez viszonyítva „antidialektikus", „antiintellektuális" — monostori környezetre, vagy legalábbis inspirációra.

Az „új irány" központja nyilván a két udvar: a királyi meg az érseki, Kálmáné és Szerafiné; s az új, irodalmias eszmények meghonosításában irányító szerepe lehetett a két külföldről jött — és legalábbis az egyiknek, Hartviknak az esetében tudjuk, hogy fejlett nyugati kancelláriai gyakorlattal rendelkező — „írónak": Albericusnak és Hartvik püspöknek. Az „udvari szemlélet" egyébként kifejezéseikben, gondolkodásmódjukban is meg-megnyilatkozik: Albericusnál például az olyan, közhelyes kifejezésekben, mint „a mennyei elmélkedés palotája", vagy abban a megjegyzésében, hogy Kálmánt többek között az udvar polgárháborúk miatti tekin-

tély-vesztesége ösztönzi új törvények hozására; Hartviknál pedig a haldokló Szent István körül álló püspökök és *primi palatii* udvari jelenetében, mely annyira tetszik neki, hogy meg is ismétli.

Ezt az udvart már nem a félelem, a *timor* szigora jellemzi (amit a nagyobb legenda annyira kiemel Szent István egyéniségében), hanem a bölcs belátás, a tudomány, a pallérozottság. Talán ennek a csírázó *humanitas*nak a nevében nyomja meg a tollát Hartvik, amikor uralkodó-eszménye ellentétének, Géza fejedelemnek a nagyobb legendából átvett képét a „szigorú és kegyetlen" *(severus quidem et crudelis)* szavak betoldásával sötétebbre árnyalja. Mert az „új írók" eszménye, éppen ellenkezőleg, a szigort megoldó, emberségesen bölcs király; az, akinek környezetében — az előszavak szerint egyenesen kezdeményezésére — már a képzelet, a (stiláris) szépség, a „regényesség" s a tudomány és emberiesség is jogaihoz jut. (Ami a „regényességet" illeti: többek között a „világi" anyag, az énekmondók őrizte hagyomány iránti „nyitottságban" is, abban, hogy — ha lenézve is — tudomásul veszik, hasznosítják, mintegy „beemelik" a maguk tudományosabb, „magasabb" műveibe. Így elsősorban a *Gesta Ungarorum* szerzője a — többek közt Salamon, Géza és Szent László harcairól szóló — hősi énekeket; így talán — mint láttuk — a kisebb legenda írója is egy Szent István besenyők elleni hadakozásáról föltételezhetőt.)

Kálmán — joggal mutat rá Horváth János is — nyilván nemcsak azért volt „könyves", amiért a későbbi, Álmost és utódait pártoló krónikafolytatás becsmérlő előadása annak mondja: hogy tudniillik breviáriumot olvasott; hanem mindenekelőtt azért, mert valóban a „könyv", a tudomány, a művelődés és a — természetesen korára korlátozott értelmű — „fölvilágosodás" előmozdítója volt. A korából fönnmaradt szövegekben a tudósok és a tudomány számontartása, a kisebb legenda „racionalizáló" hajlamai, figyelmet fölhívó utalása a (talán csak Priscianus példáiból ismert) poétákra és a grammatikusokra, megjegyzése Szent István „bőséges" grammatikai tudásáról *(puer adhuc scientia grammatice artis ad plene imbutus est)*; Hartvik hivatkozása Priscianusra és a kiművelt, jól hangzó stílusra, meg itt-ott érezhető enyhe szkepszise; Albericusnál a *prudens* király eszménye: mind ennek a „fölvilágosodásnak" a tanúsága.

Irodalom: Az itt tárgyaltakra vonatkozólag mindenekelőtt két régebbi tanulmányomra kell utalnom; a Szent István legendáknak és irodalmunk első századának kérdését lényegében hasonlóan, csak némely vonatkozásban részletesebben és dokumentáltabban próbáltam vizsgálni bennük. Az egyik: „Monostori szellem a román korban" (a szerzetesi olvasmányok és a monostori irodalom eszményei), Katolikus Szemle 1941, 325—330; a másik: „Egyházi irodalom és műveltség Szent Istvántól Kálmán király haláláig", Theológia 1942, 145—155 és 258—264. Ott hivatkozom esetenként a megfelelő irodalomra. — Mindehhez két újabb, alapvető műre kell az olvasó figyelmét fölhívnom: Györffy György: Krónikáink és a magyar őstörténet, 1948), és Horváth János: Árpád-kori latin nyelvű irodalmunk stílusproblémái, 1954); ez utóbbinak köszönhetjük a szóbeli költészet (hősi énekek, joculator-énekek) és latin írásbeliség viszonyának döntően új (s e tanulmányban is hasznosított) szemléletét. — Az anyanyelvűség kezdetelre útmutató jelentőségű Mezey László munkája (Irodalmi anyanyelvűségünk kezdetei az Árpád-kor végén, 1955). — A legendákkal foglalkozik Gerics József is (Legkorábbi gesta-szerkesztéseink keletkezésrendjének problémái, 1961), valamint részletesen Csóka J. Lajos (A latin nyelvű történeti irodalom kialakulása Magyarországon a XI—XIV. században), akinek következetes „bencés-központúságával" azonban, mint tanulmányomból is kiviláglik, nem mindenben tudok egyetérteni.

Ifjúságában fölvett komolyságát élte fogytáig megtartotta. Ajkát szinte sose mozditotta nevetésre, megfontolva az Írás szavait: „A nevetés fájdalommal vegyül, és az örömnek sírás lesz a vége", s mindig úgy viselkedett, mintha Krisztus ítélőszéke előtt állna, s miközben belső szemeivel szüntelenül az ő jelenlétét szemlélte, orcája komolyságával arról tanúskodott, hogy Krisztust hordozza szájában, Krisztus lakozik szívében, Krisztus él minden cselekedetében.

Szent István nagyobb legendája

GALAMBOSI LÁSZLÓ VERSE

VIRRASZTÓ KIRÁLY

SZENT ISTVÁN EMLÉKÉNEK

Atyám paripáinak nyerítését
magasba rántja pusztai szél.
Anyám s mézölű Gizella
hímezi palástom, veri
hófehér dobját a tél.

Asztrik Róma utcáin jön;
kékvörös hegyek felé
hozza a koronát. Szilveszter üzené:
„Vajk úr, király."
Erdőelve s Pannónia közt
lelőtt vad, bukjon a viszály.

Koppány fölnégyelt húsát
megülik vasfejű hollók;
Vazul fülében
ólomból parányi orsók.
Jóságom szakadék szélén barangol;
templomom elől vonul a nép,
megígért örömök selymébe tép.

A hon gyepűi erősek;
bőrsátrak alól
ringató asszony, füzért lombozó lány
rabfogó harcokról dalol.
Hordák hatalma talpamhoz lapul.
Buzogány, kard, kereszt az úr!

Hun dallamok mögül Attila lép
csipkés tüzekhez közelébb.
Hármas koporsóból
kettévágta hullámok hadát;
Géza Fehérló-erejű fia,
szorítom az ország jogarát,
emelem kondulva
megváltott címerét.

Táncol, mulat a nép;
ősök sírdombján térdre roskad a férfi,
kigyúlnak Árpád csillagos regéi.
Álmos, az Ős, szakállával
beborítja a földet,
a folyót; hol táltosok lovai átalusszák
láng-törzsű idők haragvó éjjelét.

Őrzöm a trónt
szirtek lándzsa-vert magasán;
holdját homlokomra tűzi a magány.

Sírboltok fölött
szomorú fáklya reszket.
Sírboltok fölött
szomorú fáklya áll.
Virrasztok, aranyágyékú Szikla,
virrasztok, vaslovú király.

FEKETE ISTVÁN HAGYATÉKÁBÓL

HAJNAL

Valamikor régen — amikor még kevesebb volt az ember és messze földön alig akadt egy-egy falu — keményebb volt a tél, forróbb a nyár. Szélesebbek voltak a folyók, nagyobbak az erdők, ahol éjszakánként titokzatos arccal járt a hold és törpék bújócskáztak a gombák alatt, melyek akkorák voltak, mint ma a kofák esernyője a piacon.

Mondom, régen volt ez nagyon.

A hegyek kopaszok voltak és árván hidegek, a mezőkön csak a füvek suttogtak, ha arra járt a szél. A vizek lomhán és egyedül kanyarogtak homokos medrükben, és külön suhogtatták kardjukat a sás meg a nád, pedig ellenség akkor még nem volt sehol. Az ember nem tudott kaszát venni a vaskereskedésben, hogy lekaszálja a nádat, mert nem volt akkor még vaskereskedés se.

Külön volt a hegy, külön a rét, külön a vizek, külön az erdő és a nádas. Nem ismerték egymást és nem is voltak kíváncsiak egymásra.

Ha a hegy jeges szelet küldött az erdőre, a fák átkozódtak, rázták bozontos fejüket, és amikor kiöntött a folyó: a rétek fuldokolva panaszkodtak a vízre, mert mocskos iszapot rakott virágjaikra.

Az elégedetlenség és a panasz napról napra nőtt. Nem volt békesség sehol, összevesztek még a szomszédok is, és a haragos zúgás olyan volt, mintha a tenger zúgna valahol a látóhatár szélén.

— Mért féltek úgy a hideg széltől? — zsongott csendesen a Fenyő — hiszen jó ez a hűs szellő, amit a hegy küld. És milyen tiszta...

— Igaz! Százszor is igaz — kiáltott a Boróka. A Gyalogfenyő csak apró kis tenyereit verte össze a lábuknál, mert nem illett volna, ha ő is beleszól a nagyok dolgába.

Az áfonyabokor csak csendesen bólongatott, és a Gyopár ezüst kis virága helyeselve hallgatózott, de őt nem is kérdezte senki.

— Nem félek tőle! — ordította fejét rázva és büskös karjaival hadonászva a Tölgy. — Senkitől se félek (az embert akkor még nem ismerte a Tölgy), de engem hagyjon békén, engem ne fésüljön, boronáljon, mert én a magam ura vagyok.

A Szilfa a Tölgynek adott igazat, a Fűz azt mondta, hogy ő nem bánja a Szelet, nem törődik a heggyel, csak egy kicsit több víz lenne, és ebben a Kőris is igazat adott neki meg a Nyár is. A Vadkörte és a Hárs azt mondták, hogy ők fütyülnek a szélre, de egy kicsit több napsugár bizony elkelne nekik, mert azt a vak is láthatja, hogy a Cserfák rájuk terjeszkednek, ami nem igazság.

— Ki hívott ide benneteket? — kiáltott a Cser. — Tölgy bátyámnak igaza van.

És zúgott az erdő, morajlott, a fák kihúzták derekukat és harcra készültek.

De nem volt békesség a síkságon sem. A folyó éppen kiöntött, a Búzának csak aranyló kalásza ért ki a zavaros hullámokból, és szidta a folyót, mint a bokrot.

— Ki hívott ide? — böködte kemény bajuszával a vizet. — Miért nem férsz a bőrödbe? Mit piszkolsz be szennyes tenyereddel.

A folyó nem szólt semmit, de egy hulláma ráfeküdt a búzára és a Búza csak annyit tudott mondani, hogy:

— Gyalázatos! Gyalázatos! — és majdnem megfulladt.

— Nem kell attól a kis víztől félni — sziszegett a Sás. — Ugye, Nádtestvér?

— Kényes a Búzácska! — vihogott a Nád. — Pedig nem árt egy kis lábvíz.

— Ostobaság! — kiáltott a Bogáncs. — A folyó maradjon a helyén, mi se mászkálunk más határban.

— Igaz, igaz! — ringatta magát kényesen a Vadrózsa. — A víz szemtelen, a víz tolakodó. Senki sem hívta.

— Nézd csak, a kis érzékenyt — suttogta a Nádnak a Gólyahír —, eddig szavát se hallottuk. Azt hittem, a kényes Vadrózsa szeret néha fürdeni... úgy látszik, csak látszat a nagy pompa...

Így veszekedtek a füvek, a fák, a cserjék, a virágok. Zúgtak-búgtak, sziszegtek, ócsárolták egymást, és már régen leszállt az est, még mindig hangos volt és békétlen az egész világ.

A hold belesápadt az ijedtségbe, amint letekintett a földre. A csillagok reszkettek, a felhők összevissza gomolyogtak, a víz harsogott és a jeges ormú nagy hegy szél-gyerekekkel piszkálta még a torzsalkodókat.

Így ment ez éjfélig.

Akkor azonban elhalkult minden, mert félelmetes fény villant meg a levegő mérhetetlen magasságában. Egy óriási csillag úgy közeledett, mintha le akarná ütni a békétlen Földet parányi pályájáról.

— Nekünk jön! — ordított a hegy és úgy reszketett, hogy az ingatag csúcsok pozdorjaként omlottak a völgyekbe, a barlangok szája lávát hányt ijedtében.

De a csillag megállt, és a Föld szinte halottra dermedt a félelemtől.

— Ki vagy te? — borzongott a tenger, mert már szólni sem tudott.

— Én a Fény vagyok, az Erő és a Rend. Mindenütt uralkodom, és rend is van mindenütt, csak itt kavarog valami békétlenség. Mit akartok?

És ekkor az erdők, a mezők, a kemény derekú tölgyek és hajlongó nádak arcra borultak.

— Hűs hegyi levegőt — mondták a Fenyők.

— Csendet és magányt — mondta a Tölgy.

— Vizet — esengett a Fűz, a Sás, a Nád.

— Kopár domboldalt — suttogta a Vadrózsa... és mind elmondta kívánságát.

— Legyen! — lobbant a nagy csillag. — Járjatok, keljetek hát virradatig, mint a négylábúak. Keresse meg mindenki a helyét, a véglegeset, és legyen mindenki boldog azon a helyen, amelyet magának választott.

Aztán eltűnt, ahogy jött, s a fény helyéről meleg békesség borult a világra, mint maga a jóság. És a füvek, fák gyökere meglazult a földben és járni kezdtek.

— Ki jön velem? — zsongott a Fenyő. — Ki jön hűvös, tiszta magasságba?

— Megyek — mondta a Boróka, a Törpefenyő, az Áfonya és elindultak fel a hegyre. A hegy közepén megállt a Fenyő, az Áfonya, de tovább ment a Boróka, még tovább a Törpefenyő, és amikor ő is megállt, csak a kis Gyopár gyalagolt még kitartóan.

— Én szeretem a hideget — mondta szerényen, és felkúszott a bércre, ahol nem állt volna meg rajta kívül senki.

A Nád, meg a Sás a vízpartra siettek, lábukat az iszapba dugták.

— Jó lesz itt? — kérdezte a Sás.

— De jó ám! — mondta a Nád, mire a tétova Sás is azt mondta:

— Igen, nagyon jó — és a Nád háta mögé húzódott.

A Fűzfa megkapaszkodott a patakparton. Hajlós ágait megfürdette a vízben. — Ezután együtt maradhatunk — szólt a folyóhoz —, én hajlós, békés fa vagyok.

— Én meg lágy, és örülök neked. Tükröt tartok alád, hogy nézegesd magad benne és meséket mondok majd, amelyek messze földön történnek.

A Vadkörtefa kiállt egy nagy tisztásra és azonnal virágba borult.
— Ó, végre szabadon lélegzem.
A Hárs az erdő szélén verte le újra gyökereit.
— Ide aztán jöhetnek a méhek! — és nyújtózkodott, amíg lombja gömbölyű nem lett, mint a szénaboglya.
— Ne mozogj már annyit, kedves Fám — csipogott ijedten egy anyarigó —, leesik a fészkem...
A Hárs szelíd fa volt, de ettől méregbe jött.
— Ilyen butaságot se hallottam még — suttogta. — Hallottál már olyan hársat, amelyik elejtette a fészket?
A Búza messze ment a víztől, utána a Pipacs, a Bogáncs, a Szarkaláb.
A Tölgy meg a Cser komoran és keményen helyükön maradtak.
— Nem félünk! — mondták — Maradunk!
A füvek összevissza futkostak. Az egyik ezt akart, a másik meg azt, végül is jutott belőlük mindenhova.
A Vadrózsa szelíden feltipegett a kopár dombra, ahol árvalányhaj lengett és a kakukkfű illatozott.
— Idejönnék, ha megengeditek — és elpirult, mert nem forgott azelőtt társaságban.
— Gyere, gyere! — örvendezett a kakukkfű. — Te leszel a mi ékességünk.
A Vadrózsa erre megint elpirult, hajlongott erre, hajlongott arra, és éppen mondani akart valamit, amikor messze keleten mintha harang kondult volna: világosság lett egyszerre és aranyos arcával ránevetett a világra a nap.
De ekkor már mindenki a helyén volt. Nem mozdult semmi, a fák mereven álltak, elhallgatott a víz, nem suttogott a Nád, csak a Vadrózsának ingott egy virágos ága, s az ágon a füvek, fák, a hegyek, a vizek köszönetét énekelte egy aranybegyű kis madár.
És énekel minden hajnalban azóta még ma is.

WEÖRES SÁNDOR VERSEI

THERMOMETER

Az egyik szólt: „Van Isten." Másik felelt: „Nincs Isten."
Hallotta ezt a hőmérőben a higany-szál
s mondá: „Mily boldogok! Plusz vagy mínusz jelet
raknak a Végtelen elé, s ettől nem változik;
anélkül hogy tudnák, ők egyetértenek.
De én, ki egyik számjegytől a másikig
kúszom vagy csúszom: a Végtelent nem érem el soha."

A SÓVÁRGÁS

A kutya szomjazott. Mert kútra nem talált,
loholt, s a meredek folyóparton megállt,
hol hűvös mélyben a két földpárkány között
elérhetetlenül a sok víz gyöngyözött;
míg a mélység előtt négy lába megmeredt,
nyaldosta hasztalan a száraz hő leget.
De a vágyott habon árnyékát látta lenn:
bozontos kutyafej rezeg a gyors vízen,
az árny-nyelv lafatyol iramló habokat,
s az eleven kutya egy csepp nélkül marad.

TOLDALAGI PÁL VERSEI

LÁTTA, AMI VALAHA VOLT

Átlépte a valóság küszöbét,
s ami fogadta, a felfokozottság
érzése volt; a fények csokrai
kinyíltak rögtön, körülzáporozták
a virágok, egy másik síkban élő
vadállatok simultak oda hozzá,
és érezte, hogy mosolyát az ég
nemcsak szelíd közönnyel viszonozná,
hanem perzselőn a szájára forrt,
látta mindazt, ami valaha volt,
főképpen Krisztust és a két latort
két oldalán a keresztre feszítve,
s amit nem hitt már régen, újra hitte,
hogy a szeretet csodákat művelhet,
ezáltal ő a boldogsággal egy lett,
fel is kiáltott, visszatért magához,
körötte pedig ott feküdt a város

és felemelte áldóan kezét.

KÜLÖNÖS EMBER?

Könyveket vett kezébe,
zenét hallgatott, sétált,
a telet nem szerette,
hanem a színes, széttárt

nyarat élvezte, melyben
olyan édes időzni,
a héthatárba nyúló
éjszakákat, az ősi

jelekkel és tüzekkel
telített sűrűséget,
ilyenkor megnőtt, lassan
valaki mellé lépett,

és átölelte biztos
karokkal, és vezette
az időn túli, tágas,
szél nem járta terekre.

1961

Most fel kell, hogy építsek újra mindent,
amit Te romba döntöttél, Uram,
hogy megbüntess. Segítségedet kérem
esengve és szomorúan,

mert Nélküled rom marad, ami rom most,
feldúlt és gyászos életem.
Míg él az ember és a lelke, épít,
vagy építeni kénytelen:

ezt tenném én is, ám korábban, mint más,
megöregedtem, és a vér, ami
kibuggyant a szájamból kétszer újra,
ma is mindennap kész patakzani.

A FIATAL BORSOS

BORSOS MIKLÓS HATVANÖTÖDIK SZÜLETÉSNAPJÁRA

Húsz lépésre a kolostortól, a Mayr-házban, volt egy kis órásüzlet; valami javítás-ügyben ide léptem be, s megláttam egy fiatalembert, amint éppen névtáblát vésett. Szemrontó munka lehetett, fölemelte fejét és hosszan rámnézett. Persze barna csuhában voltam, hajkoszorúval, jeruzsálemi szandálban.

Gyönyörű, vizsgáló dióbarna szeme volt, barna, hullámos haja, hosszú, vékony nyaka s rendkívül finom, fehér bőre. Fehér munkaköpenyben ült, görnyedten. Olyan volt, mintha Gulácsy álmodta volna. Pillantása nem volt egyenes és merev, mint Picasso önarcképén látható, hanem villanásszerű, mintha fényképezne, és melegen érdeklődő. Önarcképe, mely könyvtárpolca alatt függ, mesterien őrzi ezt a pillantást.

Valahogy megszólítottam — félénk voltam, ő meg zárkózott, komoly —, s összebarátkoztunk. Gyakran benéztem hozzá a boltba; néha nem volt ott, apja ilyenkor azt mondta: „most lépe meg". No, ezek, úgy látszik, székelyek.

Lassan megérlelődött az elhatározás, hogy bejárjon hozzánk, s tanítgasson rajzolni, festeni. Jóságos priorom volt akkoriban, aki nem bánta, ha fiatal szerzetesei „mással" is foglalkoznak Istenen kívül, mert hát azt állandóan úgysem lehet, s akkor kész a nyugtalanság. Sokan zenét tanultak közülünk, én olajban mázoltam; de Miklós „visszavágott" a szénrajzra.

„Rajzosan" — ezt sokszor mondta. „Látod, milyen szép rajzos." Az ebédlőben — étvágygerjesztésül — volt egy szép, érett, elefántcsontszínű koponyánk, azt hoztam el órára, s rajzolgattam; később meg fiatal szerzetestársaim ültek modellt. Csak ezután nézett rá úgynevezett olajfestményeimre, és akkor kezdődött el a varázslat.

Elővette Kis Teréz képemet, nézegette, majd szerényen megszólalt: „Kellemetlen a háttere." Fogta az ecsetet, kevert és átfestette az egészet. Az alak elkezdett mozgolódni. Az archoz alig nyúlt; hanem az imára összetett kezeket egy-két ecsetvonással kiigazította: azok elkezdtek ragyogni. Teljesen új kép keletkezett, a szent élni kezdett. Így ment a munka a korrigálásánál; ecsetje nyomán élni kezdtek a különben silány, dilettáns képek.

Hogyan csinálta mindezt, szinte észrevétlen? Titok volt, megfoghatatlan.

*

Megjegyzem, akkor már ismertem egyes dolgait.

Valamelyik bolt kirakatában láttam meg egyszer Miklós plakátját: két angyal úszott szemben egymással a levegőben, rendkívül egyszerűen ábrázolt röpüléssel; mintha azt mondta volna a tusrajz: ezt így kell és nem lehet másképpen. Ennek mérete kicsi volt, legfeljebb középnagyságú, a fiatal művész nyilván nem szerette a nagyzoló formátumot. Azóta is sok remekművet említett nekem és ujjával jelezte: ennyi az egész, ilyen kisméretű az egész.

Később egy domborítását is láttam a temetőben: a márványra erősített bronzlap férfit ábrázolt, amint mélyen meghajolva egy cserép virágot helyez le a földre — a sírra —; szintén egyszerű, szinte merev mozdulattal.

Ez fogott meg Miklósban: a köntörfalazás nélküli, egyenes szókimondás és a nemes arányérzék.

Magabiztos volt. Nem láttam kételkedni, habozni, ha már egyszer kezébe vette a széndarabkát vagy az ecsetét. Mintha gondolkodás nélkül gondolkodott volna; mint belső forrásból, buzogtak elő véleményei, megfigyelései, riposztjai. Ő aztán valóban nem volt lépcsőházi ember.

*

Említettem a temetőben látott Borsos-síremléket. Voltaképpen én nem tudtam, hogy Miklós — az én szememben „a festő", a „fiatal művész", akinek értékéről még nem sokan tudtak — időközben átváltott a szobrászatra. Váltig sajnálom az Arnóba hordott vásznakat, s hogy festészetének azóta mostohaapja lett — de hát ő tudja.

Így, amikor megkérdeztem tőle, tudna-e valakit ajánlani, aki igazán szépen megcsinálná a templomunk számára Lisieux-i Teréz és Páduai Szent Antal szobrát:

— Itt vagyok én — felelte.

— Te? Hiszen festő vagy? Hogyan vállalnád a szobrokat?

— Bízd csak rám. — Hangjában a legcsekélyebb magakelletés vagy szerénytelenség sem volt.

A megbízást megkapta, noha nem könnyen, mert voltak ellenségei a városban — de ez nála nem sokat számított. A kertnek is vannak ellenségei, mégis virul.

Templomunk egyike volt a kevés, igazán szép barokk templomoknak, kisméretű, puritán, ovális alakú; régi karmelita testvér építette. Miután műemléknek nyilvánították, ki kellett cserélni két szokványos, giccses szobrát, melyek kiríttak a környezetből.

Miklós Németországból hozatott keményfából faragta meg a nem nagyméretű, de monumentálisnak ható szent szobrokat. Úgy volt, hogy natúrpácban, vagyis színtelenül maradnak; később mégis aranyozást, majd olajfestést kértek a páterek, s Miklós ellenkezés nélkül, komoly szelídséggel, mindenbe belement. Ő gyakorolta, amit nekünk, szerzeteseknek írtak elő: a szent közömbösséget. Végül is gyönyörűen megcsinálta a viasszal vegyített és tompított átfestést olajjal. Azóta sem láttam olyan kezet, mint Kis Teréz szobráé volt.

Az Álmos utcában készültek a szobrok; Miklósnak a szuterénben volt egy kis műterme, alighanem garázsnak indult helyiségben. Bolond lettem volna, ha nem látogatom meg gyakran, s nézem, hogyan kopácsol. Már házas ember volt akkor. A boltozatos kapubejárat mindkét oldalán grafikák függtek, borsosi szűkszavúsággal; bent a nagyobb szobában szép fekete zongora, a kisebbikben egyszerűen az ablakra dobott halászháló, mint függöny. Előbújt Tücsök, a kedves fekete tacskó, „aki" kínaiul is értett; ha Miklós egytagú, csvel fűszerezett szavakat mondott neki, félrefordította fejét és fél fülét megbillentette.

A szőke Buba igazi *grande dame* volt már akkor, magatervezte ruhában, mint modern várúrnő, számomra a női tökéletesség netovábbjának tűnt fel. Nők társaságában, mint fiatal szerzetes, félszeg és feszélyezett voltam, a Bubáéban sohasem.

A püspök szentelő pálcikával megáldotta a szobrokat, utána nagy ebéd volt. Egyszer csak Miklós oldalbabök: — Nézz arra. — Szembe velünk ült a Dunántúl akkoriban egyik leghíresebb népszónoka, aki az ünnepi beszédet tartotta: — Nézd meg az arcát. — Jobban odanéztem; a bőre egyenletes, tiszta halványlila volt. Chagall zöld arcú rabbija, lilában. — Látod, a természetben a hihetetlen is előfordul. Csontváry teljesen realista festő volt, legvalószínűtlenebb színeiben is.

Sajnos, a szobrok mégsem maradhattak meg az oltáron. Ma bármelyik templom büszkeségei volnának, akkor azonban még nem tudták megbecsülni őket — ahogyan az újszerű értékkel mindig lenni szokott. Azóta csak a jó Isten tudja, mi lett velük.

*

A háborús évek sodrában eltűnt szemem elől a fiatal művész; mintha egyszer láttam volna még biciklije mellett, vastag fehér pulóverben, menni valahonnan valahová. Pár szót váltottunk.

De hát bennem élt alakja, izgalmas tehetsége, mint nagy ígéret. Természetes lett volna, hogy vallásosságáról, világnézetéről, vagy ilyesmiről bővebbet tudjak; de azokról ő sohasem beszélt, én pedig sohasem kérdeztem. Komoly, szerény volt, dolgozott és hitt magában.

Mindenesetre olyannak tűnt fel, mint aki valami tudás birtokában van, mint akinek a dolgok „megnyilatkoztak." Vérbeli művésznek, aki minőségileg más, mint az akaró, a futó vagy az ügyeskedő ember.

Megint természetes, hogy hozzám a Biblia nyelve áll legközelebb, ha valamit meg kell magyarázni, vagy legalábbis megközelíteni. Ezért jut eszembe, valahányszor barátomra gondolok:

„Sokan vannak a hivatalosak, de kevesen a választottak." (*Máté* 20, 16)

„Ezért nem az számít, aki ültet, sem az, aki öntöz, hanem csak Isten, aki a növekedést adja." (I. *Kor* 3, 7)

SZEDŐ LÁSZLÓ

Ez a hűséges férfiú, aki minden cselekedetében teljességgel alávetette magát Istennek, fogadalom és fölajánlás által kitartó könyörgésekkel magát és országát Isten Anyjának, az örökkön Szűz Máriának oltalma alá helyezte, akinek tisztelete és dicsősége olyan híres a magyarok közt, hogy mennybevitelének ünnepét saját nevének hozzátevése nélkül nyelvükön csak Királyasszony Napjának mondják.

Szent István nagyobb legendája

A VÉNASSZONY

Írta *KOPÁCSY MARGIT*

I.

Mindenki sajnálhatja, aki nem ismerte a nagyanyámat. Igaz, én elfogult vagyok, de azt senki sem tagadhatja, hogy szép asszony volt. Szép volt még a koporsóban is. A szája, amit életében olyan könnyen csucsorira húzott a düh, elsimult. Az orrát megnyújtotta a Halál, de láttad, milyen nemes vonalú volt? És a hófehér haja? Nem, erről kár is tovább beszélni! Ha mindég olyan kedves lett volna, amilyen szép volt, nem fogadta volna félelem, ha feltűnt valahol: — Itt a vénasszony!

Mert nem volt az én nagyanyám mindég ilyen csendes, alázatos. Húsz esztendővel ezelőtt nem facsart volna szemedből könnyet az emlékezés: húsz évvel ezelőtt még semmiben sem hasonlított az én megtört, mindenben megnyugvó, szelíd halottamra. Persze nem volt ilyen görbe sem még, bár sokat dolgozott. Égett a kezében a munka: hetvenéves korában még kukkra-görnyedve szaladt fel a mesgyén, és kikapta az asszonyok kezéből a rafiát, ha rosszul kötözték a szőlőt.

— Nem szeretem a kelletlen munkát! — zsémbelt, és a szeme szúrt, mint a vasvilla. És kötözte a szőlőt, ott volt, ha kapáltak, ő volt, aki utolsónak látta a pincét, ha forrt a bor.

A pince volt nagyanyám kedvence. Alacsony, zöld léckerítés futotta körbe, és könnyű kis kapuján nagy, láncos lakat lógott. De sok vadszőlőlevelet leszaggattunk a faláról: gyümölcs alá, tányér helyett, és míg nagyanyám a vendégeket kínálgatta a kecskelábú asztal mellett, mi mohó örömmel téptük a vadszőlő vastag, fás bajuszát. Az udvaron labdarózsa nőtt meg kék nőszirom, tavasszal pedig a vadgesztenyefa gyújtott rózsaszín virágokat.

Sajnos, ez minden, amit a pincéről tudok. Pedig a tornácon túl van egy szoba, ahol a földön, ponyvára szórva szárad a dió, a polcon birsalma sárgul, meg télikörte. Hányszor szerettük volna kikutatni a poros etazsért, de nagyanyám szaporán elparancsolt. Az igazi pincét, ahol a bor forrt, sose láttam. Ahogy elmondták, mintha a poklot képzeltem volna el. Nyirkos falak között, dermesztő hidegben néma hordók sorakoznak. Telt potrohukból gyilkos gázok szabadulnak, és halállal fenyegetik a vénasszonyt, aki mer nem félni tőlük. Mert nagyanyám nem félt. Ezt a kint áttestálta három asszonylányára és az unokákra, akik láttuk eltűnni őt a pinceajtóban. Ahogy emlékszem, ez az ajtó nagy volt és nehéz. Süket döngéssel felelt az okos szóra, mellyel — még az utolsó pillanatban is — vissza akarták tartani. Aztán csend lett. Hosszú, rosszat ígérő csend.

— Már itt lehetne — suttogta Károly.

Egy fojtott nyögés volt a felelet.

Anyám lábujjhegyen odalopózott az ajtóhoz, hallgatózott: — Nem. Nem hallani semmit! — Aztán Marianne próbálkozott.

És teltek a percek. Aki ült, felállt, aki állt, leült. Csak mi kuksoltunk Eszterrel mozdulatlanul, veszélyt sejtve, és ez volt a legrosszabb.

— Kopogjunk le! — idegeskedett Magda.

— Kiáltsunk!

Ezeket a tanácsokat a félelem adta, és a félelem nem engedte megvalósulni, mert mi lesz, ha nagyanyám megriad a kopogástól, elejti a gyertyát vagy megbotlik. Kiáltani? Talán, hogy visszakiáltson! Hogy teli tüdővel szívja be a gyilkos gázt!

— Csend! — parancsolta Miska.

— Figyeljünk — suttogta Marianne.

Figyeltünk. Némán kuppadtunk Eszterrel a sarokba gurított üres hordó tetején, míg Anyám leszállított onnan, és magához húzott. Szorosan összezárt combjaira ültetett, mint mindég, ha félt. Két vékony karja, mint a husáng rámfonódott, csak a lábam lógott hosszan és szabadon. A hordó tetején feltétlenül kényelmesebb volt. Esztert is sajnáltam: a hordó mintha hirtelen megnőtt volna alatta, és ezen a reménytelenül magas és messzi szigeten ijesztően és fájdalmasan egyedül volt. Biztos, hogy Anyámnak is sajogtak a csontjai tizenkét évem súlya alatt, de tűrte, mert Anyám mindent tűrt. Azt is, hogy nevetséges vagyok a mama-ölben, és ezt Marianne nem fogja szó nélkül hagyni: jönnek a csípős megjegyzések, és utána Anyám könnyei. Mert tudnod kell, hogy Anyámat úgy jellemzi a sírás, mint szárazság a Szaharát. Négyéves korában azon sírt, hogy lassan ér a kanál a szájához, s azóta egyvégtében sír: halkan, finom kis szipogásokkal, mint a májusi eső. Ezúttal azonban elmaradtak a csípős megjegyzések, mert Miska hirtelen felállt.

— Lemegyek...

Magda és Anyám könyörögve biztatták, Marianne dühösen tiltakozott.

— Miért nem a férjedet küldöd?

— Károlyt? — sikoltott sebzetten Magda. — Az nem a Károly tüdejének való!

És egyszerre vége volt a csendnek. Ki tudja, mióta kopogott a vénasszony, és meddig kopogott volna, ha Eszter fel nem sikolt: — Zörget! — Az ajtó megnyílt, és a nyirkos, csorba lépcsőn valóban ott állt nagyanyám. Szép arca sápadt volt, ruháján, fekete kendőjén szürke pókhálócsomók, de a must és a lopó üveg teste hibátlanul csillogott a kezében. A nagy igyekezet, mellyel széket kanyarítottak alá, porolgatták a ruháját, nem hatotta meg. Ügyet sem vetett Marianne-ra, aki háromszor is elmondta, hogy Miska már éppen le akart menni. Anyám terített, Magda túlzott buzgalommal sürgött-forgott, s aztán megkönnyebbülten koccintottak a sápadt vénasszony egészségére. Csak Eszter tolta el a poharát: olyan hevesen, hogy majdnem kilötyött a must, aztán zokogva ráborult az asztalra.

Furcsa csend lett. Anyámnak azonnal könnybe lábadt a szeme, de egyébként éppen olyan zavart volt, mint a többiek. Magda tanácstalanul Károlyra nézett, Miska komoran tekergette a nyakát, Marianne idegesen fészkelődött. Gyűlölte az érzelmes jeleneteket és a könnyeket. Hát még a vénasszony! A gyereksírással ki lehetett volna úzni a világból. Esztert mégis az ölébe vette:

— Ne sírj, lelkem.

Ha én sírtam vagy Ele, türelmetlenül ránk kiabált: — Ne rücsköljetek! És dehogy vett volna az ölébe. A bosszúság összehúzta a száját, a szeme haragosan villogott, és soha nem kérdezte meg, miért rücskölünk. Eszter a vállára borulva sírt, összemaszatolta a féltett zsenilia kendőt, és egyre azt hajtogatta:

— Ne halj meg nagyanya, ne halj meg!

Azután este lett. Félálomban még hallottam nagyanyám nyögését, ahogy öreg csontjai alá gyűrte a derekaljat. A fohásza is a megszokott volt: — Adj, Uramisten erőt, egészséget! — Csak nekem tűnt úgy, az álom bódulatában mintha azt sóhajtotta volna: — Eszter...

II.

Szeretném, ha ismernéd nagyanyámat, de hogy igazán megértsd, kell, hogy egy pillantást vess arra a földre ejtett kis utcára, ahol éltünk. Ebben az utcában sok egyforma ház van. Alacsony ablakaiban többnyire muskátli virít: a piros, fehér, lila virágok alig rezdülő örömöt, hangtalan szenvedést takarnak.

Látod itt ezt az omladozó, háromablakos házat? A Bolond Rézié. A világ valamennyi muskátlija is kevés lenne, hogy titokban tartsa a tragédiáját. Esőmosta, sárgult papír van a kapuján: régen írhatták, olvasni sem lehet, de emlékszem a napra, mikor az ormótlan betűkkel írt, kusza sorokat kiragasztották: Bútorozott szoba kiadó! Rézi fakó rongyaiban, bócér hajával igazán ijesztő jelenség, de azért mindég akadt valaki a szobájára. Legutóbb egy színész lakott benne. Rengeteg bajusza, álszakálla és királyi koronája volt. Jó embernek látszott, de az asszony napról napra nyugtalanabb lett.

— Azok küldték — suttogta forró szájjal, és rohant haza, mint a fergeteg. A haját százfelé vitte a szél, repedt, fekete öklével suhogva hadonászott. Otthon halomba hányta a királyi koronát, parókákat és tépett álszakállt: azt mondták, a színészt is megverte. — Azok küldték — lihegte zavaros szemmel. — Meg akarta venni a házamat... ! — Leroskadt a küszöbre: fakó rongyaiban, szétzíbolt hajával olyan volt, mint egy koldus. Sárga, merev szemű, halott koldusasszony. Az, hogy időnként sikoltozott vagy motyogott, semmit sem jelent. Halott volt. Sokáig haldoklott. Talán attól a perctől kezdve, ahogy a világra jött. A férje kőművesmester volt, ő meg a téglát adogatta, így kerültek össze. Az ember sokat keresett és sokat ivott. Részeg fejjel betegre verte az asszonyt, és józan napjain felépítette a házat. A szép, háromablakos házat. Rézi adogatta a téglát, cementet hordott, maltert kevert, — a kőműves mégis kisemmizte: a maga nevére íratta a házat. Az asszony őrjöngött, tombolt, azt mondták megzavarodott.

— Rongy ember — legyintett nagyanyám, és akkor sem mondott többet, mikor a kőműves egy utolsó, kiadós verés után örökre otthagyta a feleségét.

— Megszökött a vörös asszonnyal — szörnyűködött a Kisutca, de nagyanyám szóra sem méltatta az újabb szenzációt. — Rongy ember — megmondta.

Ma már csak egy-egy vásott gyerek löki be olykor a kaput: — Megveszem a házad, Rézi! — és az elvadult, pusztulásnak indult ház küszöbén fenyegetve rázza az öklét egy sárga arcú, merev szemű halott.

Minden házról tudom, hogy kié, majdnem minden házban ismertem egy vénasszonyt, aki látszatra olyan volt, mint a nagyanyám. Persze, sokan meghaltak közülük, de Boross néni még él. Az a szurokfekete kerítéses ház az övé. Itt született, és itt is fogják felravatalozni a vén körtefa alatt. Született és meghal: ennyi az egész. A pap se tud majd többet mondani róla.

A Kisutcában évtizedek óta minden a régi, csak a bubisra nyírt akácfák törzse lett vastagabb. Most is hat órakor jön a gulya, a Felsősorról már hallik a csorda kolompja. A kapuk megnyílnak, és az állatok tempósan befordulnak az udvarra. Boross néni ott ül a szurokfekete kerítés előtt, és egy-egy közelebb merészkedő tehénre barátságosan ráhúz görbe kis botjával. A suszter ott áll mellette és neveti.

Még nincs nyolc óra, de az utca már kihalt, csendes. Boross néni becipekedi a sámlit, a suszter is befordul a kapun: aludni mennek. Ilyenkor indul útnak Than, a kucséberes. Hirtelen felcsattanó kiáltásai mindég a marhahólyagot juttatják eszembe. Ugyanolyan váratlanul pukkant bele a csendbe, és ugyanolyan némaság követte. A kiáltások a kislányának, Lilikének szóltak. Lilike ötéves volt. Ha megkérdezték tőle, hol van az anyja, elbigygyesztette vértelen száját: — Az a tűzköves csavargó?

Nyolc órakor Than a nyakába vette a portékás ládát. Meggyújtotta a petróleumlámpát, hogy Lilike ne féljen, betakarta, aztán rázárta az ajtót. Nyári estéken, nyitott ablak mellett sokszor hallottam a kucséberes meghatott, reszketeg búcsúját.

— Szervusz, drágám, aludj jól.

— Szervusz — kiabált a kislány. — Ne féljek?

— Ne félj.

— Szervusz. Nem félek.

— Nem is kell. Szervusz...

Már az ablakunk alatt járt, mikor az utolsó szervuszt kiáltotta, és karika lábaival olyan gyorsan gurult tovább, mint aki tudja, hogy visszavárják. Az ívlámpák pazarló gőggel dobták lába elé a drága fényt: hadd legyen szegénynek.

Fényből valóban nem sok jutott a Kisutca lakóinak, és ez alól nagyanyám, és a három lánya sem kivétel.

A három lány: Marianne, Magda és az Anyám. Marianne szőke, Magda bronzvörös és Anyám ősz. És ha nem tekinted az élet végső, és tökéletes egyformaságát, a születés és halál megbonthatatlan rendjét, az egyformán küzdelemre engedélyezett rövid létet, — akkor ez a három sors meglepően különböző. Hogy miért, azt ők maguk fogalmazzák meg: röviden, tömören, egyetlen mondatba sűrítve okot és okozatot: — Én más vagyok, mint te! — A mód is más, ahogyan kimondják. Marianne magasra emelt fejjel mondja, mert ő mindég magasra emelt fejjel beszél. Anyám arca fájdalmasan vonaglik, a szeme könnybelábad, egyetlen vigasza, hogy ő más: egészen más, mint Marianne.

— Én más vagyok, mint ők — mondja tündöklő mosollyal Magda, és megfogja Károly kezét.

Nagyanyám is más, de róla nincs mit beszélni. Ő az örökös és meddő viták hőse, és nála van a pincekulcs, hogy egészen olyan legyen, mint a mesebeli öregasszony: gazdag, zsugori és olykor titokzatos. Szeretném, ha ismernéd, és ismernéd Marianne-t és Magdát is, akiket én csak Anyám kisírt szemén keresztül láttam, s így meglehet, hogy elfogult vagyok.

Megpróbálom elmondani róluk azt, amit tudok.

Pletykával és Marianne-nal kezdem, aki egy tündéri báli éjszakán egyszerre lett menyasszony és Marianne. Addig ugyanis Mariska volt. Ezen a bálon azonban megismerkedett a helybeli fiú-polgári állat- és növénytan tanárával, Miskával. Miska alacsony és zömök férfi volt. A hasán túlságosan is feszült a szmoking, és ha beszélt, az arca furcsán felfúvódott. Mariska vele is fordult vagy kettőt, aztán leültek egy pálmafa alá, mert a tanár úr valójában megvetette a táncot. A zene sem ejtette meg, mely lágyan körülfonta őket: csak a hártyásszárnyúak — Hymenoptera Piezata — érdekelték. Az ízeltlábúak. A téma és a beszéd gyönyörűsége teljesen elragadta, s csak Mariska zavart mosolyából értesült arról a vidám, barna fiatalemberről, aki ott hajlongott előttük. Pontosabban Mariska előtt. Miska idegesen lekapta a cvikkerét, mint az osztályban, ha valaki helytelenkedett, és sértett önérzettel Mariska felé fordult.

— Érdekli?

— Ó, hogyne... — és Mariska nem tudta, hogy mitévő legyen. Miska azonban tudta. Visszacsípte a cvikkert, és megrovóan rászólt a fiatalemberre.

— Kérlek szépen, Marianne nem óhajt táncolni.

A rózsaszín legyező finoman megremegett. — Marianne...?

Csipkerózsa ébredhetett így: kinyitotta a szemét, és egyszerre értett mindent. Az előkelő, finom életet, Marianne-t, és az ízeltlábúakat. Felismerte a királyfit, és tudta, hogy ez a csinos, fiatal fiú a szabólegény. Lehet, hogy álmaiban már látta ezt a karcsú testet, ezt a kedves szabólegényt, — de íme felébredt: buta álom volt.

— Marianne nem óhajt táncolni...

Bágyadtan hátrahanyatlott a plüss pamlagon. Kicsit zúgott a feje, de már ébren volt, és királynői mozdulattal elbocsátotta a derűs fiatalembert. Egy pillanatig csend volt. Miska sugárzott a boldogságtól, és Marianne érezte, hogy a tanárnak komoly mondanivalója van. Valóban volt.

— Miután az állatoknak a csillagképek között is hely jutott, biztosra vehető...

És az is biztosra vehető, hogy ha egy szép lány mindezt meghallgatja, akkor szupé után a tanár úr az ízeltlábúakról rátér a házasságra, és megkéri a türelmes hajadon kezét.

Nagyanyám nem volt meglepve, nem örült és nem ellenezte a házasságot. Rövid mátkaság volt, de Miska úgy osztotta be, hogy elég legyen. Először kiharcolta a nagy esküvőt.

— Az én társadalmi helyzetemben — magyarázta, míg végre nagyanyám is megértette, hogy tizenkét nyoszolyólány és ötven vendég a legkevesebb, amivel Miska társadalmi állásában egyáltalán esküdni lehet.

Aztán bútort néztek.

— Csak három szobát! — emelte fel az ujját tiltakozóan. — Csak három szobát, mert az én dolgozóm...

Nagyanyám nyelt egyet. A harmadik szobát nyelte le: úgy gondolta, hogy két szoba is elég lesz. Képeket, szőnyegeket hoztak, és Miska csalhatatlan érzékkel mindég a legdrágábbat választotta. Nagyanyám csucsorira húzott szájjal egyre nagyobbakat hallgatott. A ruhákkal is baj volt. Miska házivarrónőnek nevezte a szabót, a szabó megsértődött, és nagyanyám valami olyasmit mondott, hogy egyelőre elege van abból, hogy férjhez adja a lányait. Miska úgy pattant fel, mint aki nem akar leülni többet, és kijelentette, hogy végtelenül sértőnek találja ezt a hangot, — igen, végtelenül bántónak! Marianne sírva fakadt, Magda és Anyám összenéztek. Az ügy valahogy elsimult, és elérkezett a pillanat is, mikor a fehérrózsás menyasszonyi kocsi kigördült az udvarról. Ez a pillanat az általános megelégedés pillanata volt. Marianne és Miska gazdag és tökéletes érzéssel trónoltak a hintóban, nagyanyám, Magda és Anyám kiálltak a kapuba, és ugyanolyan gazdag és tökéletes érzéssel integettek a távozók után, akik ebben a pillanatban egészen azt a hatást keltették, hogy távozásuk végleges és megmásíthatatlan.

A vendégek is elmentek, és nagyanyám, mint felesleges vitorlákat, behúzta a zsalukat. Csend és sötétség borult a házra. Károlyra senki sem gondolt. Nagyanyám örült, hogy a sok cirkusz után visszamehet kosaraihoz. Anyám könnyezett, és Magda elképzelte... Csak arra nem gondolt, hogy két utcával odébb egy férfi alázatos rajongással, tikkasztó vággyal őt hívja, őt várja. Őmiatta mar a szeme alá mély, fekete árkot az éjszaka, körülötte hullaszürke foltokban hever a hamu, szétszórt gyufaszálak, dohányhulladék, — őt hívja, őt várja, de csak a Hold lép be hozzá az ablakon, hogy letegye ágyára a részvét ezüst sugarát.

Károly egyébként annak az iskolának az igazgatója, ahol Miska állat- és növénytant tanít. Miska nem szereti Károlyt, és megnyugvással gondol arra, hogy nemsokára meghal. Igaza van: Károly tüdőbajos. És Miska nyugodtan, tárgyilagosan elképzeli a nyitott sírgödröt, félkörben az iskola énekkarával, az ásóikra támaszkodó temető huszárokkal és a tanári karral. Az ideiglenesen megbízott igazgató méltóságteljesen a sírhoz lép, és elégedetten rádob egy göröngyöt a koporsóra. Az ideiglenesen megbízott igazgató: ő, Miska, aki határozottan tiltakozik az ellen, hogy Magda feleségül menjen Károlyhoz.

— Nem, kedvesem! Erről a házasságról szó sem lehet!

Miska fárasztó ellenfél. Furcsán felfújt arcából félelmetes gyorsasággal folyik a szó. Hosszú és bonyolult előadást tart a beteg ember lélektanáról, a tbc fertőzési és halálozási arányszámáról, és ezer szomorú példát tud.

Így teljesülnek az ember vágyai. Nem akkor és talán nem is egészen úgy, ahogy kívánta, de eljön az óra, és édes a diadal. Károly soha nem hallgatta meg Miskát: nem érdekelték a nevelési elvei. Most? Bele sem nézett a hártyásszárnyúak hatodik családjáról, a fémbogárölőkről írt értekezésébe. Most?

Most Károly lenne a legboldogabb, ha Miska átölelné: sógor...!

— Nem. kedvesem! Erről a házasságról szó sem lehet!

Nagy szerencse, hogy a vénasszony is Miskának ad igazat. Marianne szerényen hallgat, Magda mosolyog, Anyám a könnyeit törölgeti, de vele senki sem törődik. Pedig Anyám ezúttal a vénasszonyt siratja, aki e pillanatban még nem is sejti, hogy legszebb, legkedvesebb lánya mégis férjhez megy Károlyhoz, ehhez a szánalmasan sovány, tüdőbajos emberhez, aki puha, bő kabátot visel, hogy elrejtse hajlott hátát, sorvadó mellét. Ha szereted a szép kezeket, figyeld meg Károly valószínűtlenül finom kezét. A bőrét nem barnítja meg a nap, megszámolhatod rajta az ereket, csontokat; puha, érzékeny a tenyere, mégis érzed, hogy számolni kell az erejével. Engem — gyermekkoromban — a mesebeli varázslóra emlékeztetett. Féltem tőle és imádtam. Titokban megsimogattam puha, bő kabátját, és fájt az a megsemmisítő közöny, mellyel egyformán sújtotta ellenségeit és imádóit. Hatalma volt az emberek felett, láthatod, hiszen Magda is első szóra, gondolkozás nélkül az övé lett.

A vihar, amit ez a házasság kavart, soha nem tudott egészen elülni. Vannak dolgok, melyek úgy hatnak az emberi fantáziára, mint a kagylóba került homokszem vagy élősködő: addig izgatnak, míg az érzékeny fantáziák megszülik a maguk mesegyöngyét. De ki törődik később a homokszemmel, melyre a gyöngyréteg lerakódik: ki keresi egy romantikus szerelemben az igazságot?

Magda és Károly történetében is talán csak annyi igaz, hogy különböző okból, de mindenki ellenezte a házasságot. És ha Anyám — utolsó pillanatban — nem kényszeríti Károlyt, világ szégyenére úgy esküdtek volna, hogy még a vénasszony is csak másnap tudja meg. Így sem volt a templomban rajtuk kívül senki. Pedig lett volna mit beszélni az embereknek! Károly méteres szárú fehér rózsákat hozatott, és annyi fátyolt, hogy három menyasszonynak is elég lett volna. Magda ott állt a szoba közepén, és némán tűrte, hogy nagyanyám feltűzze a koszorúját. Anyám adogatta a hajtűket, és időnként elfordult, hogy megtörölje a szemét. De hidd el, te is könnyeztél volna. Senki sem tekinthetett volna szánalom nélkül arra a merev, fekete selyembe öltözött öregasszonyra, akinek a rémület kiszívta a színt az arcából. Halottak tudnak így elsápadni. Ettől a sápadtságtól nyugodtak lesznek és erősek: elfogadják a tényeket, és nem csodálkoznak többé semmin. Meghaltak. Így halt meg egy kicsit a vénasszony is.

Képzeld el, — várj: előbb megmutatom nagyanyám házát. A barna tölgyfa kaput, az indokolatlanul magas, nehezen járó kilinccsel. Bizony, össze kell szedned az erődet, ha ki akarod nyitni. A legjobb, ha taszítasz rajta a válladdal is. Mi, gyerekek, egy ugrással elkaptuk a kilincset, és teljes súllyal lógtunk rajta. Ha kellett, a sarkunkkal is segítettünk, míg a fekete vas lassan, méltóságteljesen leszállt a kezünk alatt. És milyen nagyszerű volt, mikor a nehéz kapu szélesen és akadálytalanul bekörözött. A tűzfal állította meg. Onnan már könnyű volt bevágni a kaput. Egyik lábunkat nekifeszítettük a falnak, két kézzel megmarkoltuk a kilincs alatt, és teljes erővel ellódítottuk. Mekkorát döngött! A zár kemény csattanással ugrott a helyére, és abban a pillanatban, mikor a kapu bevágódott, az udvar végén megjelent a vénasszony. Mintha a földből nőtt volna ki: görnyedt vállával hasonlított is a mesebeli boszorkányra. A szeme szúrt, mint a vasvilla, a száját csucsorira húzta a düh. Ilyen görnyedt volt akkor is, mikor Károlyt várta. Ott állt a troszkás út végén, jobbról balról egy-egy hatalmas kosárral, amiben füvet gyűjtött, babot fejtett vagy a diót hordta, de mindég mellette volt, mint pihenés nélküli élete szimbóluma.

Károly elmondta, hogy szereti Magdát, nem tudnak egymás nélkül élni, — de a kuppadt kis öregasszony egy intéssel megölte a legszebb érveket. Megölte, és ez ellen Károly, a varázsló sem tehetett semmit. Csak állt némán, ahogy Anyám is állt, és szenvedett attól a hirtelen támadt, kínzó bizonytalanságtól, amit a vénasszony ébresztett benne.

— Mire való volt ez?

De eszmélhetett már Károly! Magda benn várta a szobában, és a templomban talán éppen abban a pillanatban rendezték el az oltáron a méteres szárú, fehér rózsákat. Egy óra múlva ott volt a kocsi, és a vénasszony ugyanazzal a korrekt nyugalommal vonult be a templomba, mint Marianne esküvőjén. Még a ruhája is ugyanaz volt: merev, fekete selyem.

Károly kívánságára a szokásos, ünnepi beszéd elmaradt. A pap megeskette, megáldotta őket, de legalább nem látta senki, hogy a boldog férjet úgy kellett kitámogatni. Az is nagyon szokatlan dolog volt, hogy a templomból egyenesen Károly lakására mentek, és egy pohár pezsgő után az ifjú pár azonnal visszavonult. Az egyik tanú, Károly orvosa, később bement hozzájuk. Károly az ágyon feküdt, és a kimerültségtől félájultan kapkodta a levegőt. Az orvos megnézte a beteg pulzusát, meghallgatta a szívét, és Magda kétségbeesett, néma kérdésére csak ennyit mondott:

— Diszpnoés. Ha rosszabbul lesz, üzenjen értem.

Ez volt a nászéjszakájuk.

III.

Magda házassága a furcsa és előre nem látott következmények egész sorát jelentette. Ezek a meglepetések Marianne-tól indultak ki és a vénaszszonyon csattantak. Ha nem felejtetted el, mondtam, hogy Marianne és Miska szenvedélyes versenyzők. Lehagyni, megelőzni valakit: az ő számukra ez jelenti az életet. Márpedig hogyan versenyezzen a helybeli fiú-polgári állat- és növénytan tanára, aki Lubbok J.: A hangyák, méhek, darazsak című művét is csak részletre tudja megvenni, csáti és csöllei Csölley Károllyal, aki hetente ilyen képeslapokat küldözget: Menton, Látkép a tengerről, Nice, Musée Masséna, Cannes, esetleg Lugano. A lapokon soha nincs több öt-hat szónál, de ki is várhatna többet! Magda és Károly még nyilván nem felejtette el, hogy mennyire ellenezte mindenki a házasságukat. Főleg Marianne és Miska. De most megszenvednek érte! Marianne aggódva mérlegeli a következményeket, s aggodalmában megfeledkezik a legnagyobb csodáról, hogy — Károly még mindég él.

— Legfeljebb fél esztendeig! — Ő maga mondta, és íme a fél esztendőből alig néhány nap hiányzik, mikor megjön az utolsó látkép a havas Davosról, a hagyományos öt szóval: — A hét végén otthon leszünk.

A hír pillanatok alatt bejárta a Kisutcát. Az emberek frissek, vidámak lesznek, ha új szenzációt ígérsz nekik. Nagyanyámnak is elsimult a szája, napszítta kék virág a két szeme, és hatalmas kosarából szaporán kirakja a kiscsirkéket: gallyazni megy. Hadd legyen rendben a kert is, mire jönnek! Marianne igazán tiszteletreméltó nyugalommal fogadta a hírt. Anyám könnyes izgalmát egy megvető pillantással elutasította, de a legkisebb részletre is kíváncsi volt. Anyám pedig szelíd lélek. Tudomásul veszi a megvető pillantást, és hűségesen felel Marianne kicsit türelmetlen, rövid kérdéseire. Marianne ugyanis mindig türelmetlen egy kicsit. Mintha saját kérdései miatt is haragudna, mellyel hozzájárul egy személyén kívüli téma fenntartásához, viszont néhány részletet még tudnia kell. És rövidre fogott mondataival sürgeti Anyámat a mesében. Anyám nagy mesemondó, de Károly Szemere utcai házáról van is mit mesélni. A címeres vaskapu, a rózsaszín virágos vadgesztenyefák, a vitrinben XVIII. századbeli talpas poharak, köszörült dísszel, a falon, földön drága szőnyegek: teke-türkmén, yomud bokhara, — ami mind, mind Magda asszonyra vár.

— Na és könyvek? Mennyi könyve van?

Anyám szelíd türelemmel néz a kérdezőre. Ez a szelídség, múltban és jelenben, rosszat jelent. Anyámnak macskatalp lelke van: puha és érzékeny.

de számolni kell a körmeivel. Marianne ma is levegő után kapkod, ha Anyám itt-ott belecsikar. Ezek a mérges karcolások időnként őszintén elkeserítik Marianne-t. Tragikus hangon keresi az okát, természetesen nem találja, és marad Anyám a gonosz, aki nem nyughat. Pedig Anyám nem gonosz, csak halkan és puhán várja a pillanatot. Számolja a megvető legyintéseket, gúnyos mosolyokat, és nem felejt el egyet sem. Forgatja, mérlegeli magában, és míg sírdogálva játszik, várja az alkalmat, múlik az élete. És ez nagyon jól van így.

— Könyv? Az is van, gondolom tízszer annyi, mint nektek...

Marianne levegő után kap, és Anyám macskatalp lelke megnyugszik. Valószínűleg sokat rontana az örömén, ha meggondolná, hogy Marianne felcsigázott irigységét valakinek meg kell fizetni, és ez a valaki csakis a vénasszony lehet.

Így kezdődött családi történetünknek az a korszaka, ami pontosan addig tartott, amíg a vénasszonynak csak egy gyújtósa is maradt.

De ott hagytam el, hogy hazajön Magda.

Anyám sírt és nevetett izgalmában. Magda volt ugyanis az egyetlen, aki meghallgatta ütődött kis problémáit, könnyes terveit. Az, hogy egy új, más Magdát talál, akinek erre már se ideje, se ereje nem lesz, eszébe sem jutott.

Az új Magda külsőleg is nagyon megváltozott: lefogyott, nyugtalan volt és szomorú. Valamikor csupa fény volt a szeme, csupa kérdés, beszéd; most tétova volt és riadt. Nem kérdezett semmit és örült, ha más is hallgatott. Anyám megcsodálta paradicsommadarakkal hímzett pongyoláját: — Nizzában vették. A csuklóján nehéz arany bilincset viselt: — Párizsban kapta.

— Párizs! — jajongott Anyám, de Magda idegesen felé kapott.

— Halkabban! Károly felébred!

Alig egy órája érkeztek. A szobában mozdulni sem lehetett a bőröndöktől, ládáktól. Anyám szerette volna, ha Magda kinyitja a bőröndöket, felfeszítik a ládákat: — Majd én segítek! — ajánlkozott készségesen, de Magda most már igazán haragudott.

— Megőrültél? Károly alszik!

Anyám csak ebben a pillanatban fogta fel, hogy Magda suttog. Haragos, türelmetlen, de nem emeli fel a hangját, nem zavarja meg a Szemere utcai ház halott csendjét. Anyám ijedten figyelte a csendet, amelyik elnyelte Magda szavait, és a szőlőkerülő hideg, mély kútja jutott eszébe. Hallgattak. Anyám saját felfedezésétől elnémúlva, Magda megnyugodva és érzéketlenül. A vénasszony fájdalmas rémülettel nézte Magdát. Ismerem ezt a tekintetét. Esztert nézte így később. Vékony, görnyedt válla maga volt a kétségbeesés, de a szava okos, és célba talál: — Károly hogy van?

Magda azonnal felé fordul, az arcán szép, könnyű mosoly fut át. A madarak is életre kelnek a pongyolája selymén: minden porcikája részt vesz az örömben, a legszebb őrületben — a szerelemben.

— Szeretném, ha látnád! Jobban meg tudod ítélni. — És folyik belőle a szó, hiszen minden olyan fontos, jelentős, ami így kezdődik: Károly.

Ha Anyám attól félt, hogy Magdának nincs mondanivalója számukra, tévedett. Nincs itt semmi hiba. Magda ismét kedves, beszédes. Ezer története van, és Anyám természetesnek találja, hogy a főhős mindig Károly. Csak akkor döbben meg egy pillanatra, mikor kiderül, hogy Magda semmit sem látott Rómából, mert Károly lázas volt. Párizsban, ahol az arany bilincset vették, orvosnál voltak. Magda büszkén mesél a híres specialistáról, aki kedves barátjának nevezte Károlyt és Davosba küldte őket. Nem sétáltak a Szajna partján, mert Károlyt fárasztotta a járás, és Magdának nem fáj, hogy nem látták a Mona Lisát, illetve Károly már sokszor látta...

Anyám lassan megérti, hogy Magda nem fogja többé meghallgatni őt, de Marianne is csalódik: az ötszavas lapokat nem bűntetésnek szánták. Egy-

szerűen illendőnek tartották, hogy néha írjanak, az illendőséghez viszont öt szó elég. Károly régen elfelejtette az esküvő-ellenes hadjáratot, és Magda sem tartott igényt Marianne szépen eltervezett magyarázkodására. Nem voltak kíváncsiak a vénasszony frissen gallyazott kertjére sem: éljen mindenki, ahogy tud és akar, főleg pedig őket hagyják békében. Lehet, hogy ez egy kicsit ridegen hangzik, de Magda nem felejtette el a lánykérést, ami így kezdődött: — Fél esztendőt, ha élek...

Hogy a fél esztendő eltelt, és Károly soha ilyen jól nem érezte magát, nem változtat a lényegen. Magda soha nem fog megnyugodni, és hisztériásan félti minden percüket. Élni! Gyorsan, boldogan, amíg lehet: senkivel, semmivel nem törődve. Aki a Halállal barátkozik, nem keres földi barátokat.

Nagyanyám sápadt és nyugodt volt, mikor kiléptek a Szemere utcai ház kapuján. Anyám sírt: halkan, finom kis szipogásokkal, mint a májusi eső. Siratta a boldog, testvéri éveket, megcsúfolt várakozását, sírt, mert nagyon sajnálta önmagát, hogy így egyedül maradt. Nagyanyám hagyta. Otthon fogta a két hatalmas kosarat, és sokáig matatott valahol az udvar végében, ahonnan nem látszott a frissen gallyazott kert. Csak Marianne nem bírt megnyugodni. Igaz, hogy annak idején minden erejével ellenezte a házasságot, de miután a házasság létrejött, lényegesen megváltozott a helyzet. Marianne-nak messzemenő társadalmi törekvései voltak, és ezekben a kínosan kiagyalt tervekben pontos értékkel szerepelt Magda szépsége és Károly vagyona. A terv tehát megvolt, csak a megvalósulás körül mutatkozott egy kis nehézség. Magdáék ugyanis már hetek óta otthon voltak, de semmi jelét nem adták annak, hogy fel akarják venni a rokoni és társadalmi kapcsolatokat. Ilyenformán nem került sor Marianne hatásos nagyjelenetére, a jól megszerkesztett magyarázatokra. Kárbaveszett a jó elképzelés, mely szerint Marianne egyszerűen nem enged időt a neheztelésre, hanem ő fog nagylelkűen megbocsátani. Mert titkolóztak. Mert nem voltak hozzá bizalommal. De végül is megérti: mindent megért. És megbocsát. A lágy szavakhoz könnyes mosolyt tervezett, és úgy határozott, hogy Károly nyakába borul, de a kezét Magdának nyújtja: — Légy boldog, drágám. Legyetek nagyon boldogok...

Marianne gondolatban sokszor elpróbálta a jelenetet, és nagyon jónak találta. Igaza van Miskának: minden csak fogalmazás kérdése. Ebben a néhány, nemesen egyszerű szóban például minden benne van. A megbocsátó testvéri szeretet, az önzetlenség: csak te légy boldog! — és mint idősebb testvér, idősebb asszony, mindjárt át is vehetné az irányítást Magda házában. Marianne ugyanis szeret irányítani, — de Magdát Károly irányítja, és Anyámnak soha el nem múló örömére szolgált, hogy a Szemere utcai házban Marianne kudarcot vallott.

— Mert lenéznek — zokogta Marianne. — A szegénységünk miatt! — Ezt természetesen ő maga sem hitte, de arra mindenesetre jó volt, hogy kisírjon a vénasszonytól egy szalongarnitúrát. Az új szalon szép volt és előkelő. Marianne örült is neki, bár így, üresen nem sokat ért. Természetesen itt voltak a fiú-polgári tanárai és tanárasszonyai, de hát Marianne nem ilyen társaságról álmodott. Akiket ő akart, a nyalka főispánné, a gyárigazgatóék, meg a kis, gömbölyű főorvosné, akikkel együtt kézimunkázott lánykorában, nemigen emlékeztek már a fiú-polgári állat- és növénytan tanárának a feleségére. Marianne ebben nem talált semmi kivetnivalót. Ő sem barátkozott az elparasztosodott, termetes tanítónékkal, még ha nyolc évig egy padban ültek, akkor sem. Ezért okozott hát csalódást Magdáék visszavonulása. Mennyivel egyszerűbb, könnyebb lett volna minden Károly segítségével, akinek megszokott vendége volt az a társaság, amelyikhez Marianne álmában is csak elfogódott áhítattal mert közeledni. De így is jó! Marianne sasszeme már látta az utat, amelyen önmagára és az új szalonszobára támaszkodva elindulhat.

Anyámat nem érdekelte Marianne igazságtalan gazdagodása: újabban nem érdekelte senki és semmi, csak a piktúra. Maszatos utcagyerekekkel, szenilis, öreg koldusasszonyokkal járt haza, etette-itatta őket, és vastag szénrudakkal telekaszabolta a vázlatkönyvét. Feltétlenül szükséges lett volna, hogy ezt a vázlatkönyvet valaki megnézze, de ki? Nagyanyám fáradtan és duhogva húzgálta napestig a két hatalmas kosarat, mintha rajtuk akarná megbosszúlni a szalongarnitúrát. Magda, aki valaha érdeklődést mutatott Anyám problémái iránt, nem ért rá vele foglalkozni. Semmire sem ért rá, ami nem így kezdődött: Károly. Marianne ingerült pillanataiban a söröslóhoz hasonlította Magdát: csak egy sörösló lehet ilyen büszke a szemellenzőire, csak az baktat ilyen makacsul, nagyokat bólogatva arra a kicsi világra, ami az ellenzői közé befér.

(Folytatjuk)

LABANCZ GYULA VERSEI

Költészet? Legfeljebb a természetem. Ki emlékszik a gyermekkor azon eszmélet előtti szakaszára, amire a legjobb esetben is anyánk vissza-visszatérő történeteiből, meséiből ha emlékezhetünk. Ezért számomra a költészet testetlen emlékezés, olyan arc vállalása, amilyet még csak elképzelünk magunknak, de amiért máris felelünk.

És engedje meg az olvasó, hogy az itt közreadott írások ürügyén szólhassak magáról e költészet gyakorlatiasságáról is. A verssorok és versszakok közt keletkező feszültség nem tűri a klasszikus versekben „eluralkodott" témaiságot, ezért azok csupán a hagyományos olvasásra alkalmatlanok. Pomogáts Béla írja az aforisztikus költészet művelőjéről: „A beszéd töltelékanyagát kíméletlen fegyelemmel rostálja ki, s engedi, hogy a vers az olvasó képzeletében épüljön tovább."

Labancz Gyula

MOST KÖVETKEZIK ÉLETED

távol ablak világít, —
nézed, le nem vennéd szemed,
tested sincs, célod van csak,
sorsod sincs, csak helyed.

A házban élnek emberek,
s lényük benned valóra válik,
csak ők vannak már, te nem vagy —
s most következik életed.

KIGONDOLOM

a rügyeket
gyűlnek szemembe a virágok
testem eleven vitrine
nem őriz több szomorúságot

Kézbe veszem Elolvad a jég
így kapja vissza lényegét

TÁJ: ASSZONYI ÉGHAJLATTAL

Fölégette a láz kilevelezte szádat
torkodban csapkodó fecskeszárnyak

Áll vöröskakas hegyélen a nap
ágakon könny ül szemünkön harmat

Közöttünk már csak üvegfal
a csendtől feszes levegő —

keressük egymást mint a fák
egymás árnyékában forgunk —
körbejárjuk önmagunkat

gyűlnek az idegen lábnyomok

leszédülünk a napra
időtlen reményt virágzik koponyánk

Borítékba zárt napjaidon
az éj szigorú rézpecsétje
Álarcos összeesküvők a fák
elárulták útjaidat

A fejedre mert megszépült a szerelemtől
kitűzte vérdíjul csillagait az ég

Állandó önrobbanás veszélye
álmatlan felizzó szénszemedben

Hátadon a nyár letépett plakátjai
Megőrzi szavad a cseréptetört korsó

A földeken térded izületes ropogása
fasorok közt farkasként kémlelő szemed
a hajad erdő zúgása Elárul
megvilágít a tél Jéggéválsz Végtelen út leszel

Napjaidat ablakok közé zárta
az éjszaka
a táj fehér lázban
reményedet kibeszélte

A tűzeső pusztította parton
már csak az értelem kagyló árvasága

ASZTRIK APÁT VÁROSÁBAN

Írta *DÉNES GIZELLA*

Egy vers és egy tanulmány foglalkoztatta ennek a rövid látogatási krónikának íróját, amikor a Szent István-i jubileum évében Kalocsa felé vette útját. A verset *Ady* Endre írta és idevágó szakasza így hangzik:

Igéim bővek, zengők, nagyok:
Papoknak ivadéka vagyok.

Kálvin szirt-lelke játszott velem
S a szép hazugság lett kenyerem.

Korcs hegyi-beszéd minden dalom
S a hitem: egy pogány hatalom.

S egyszer, életem csúnya fokán
Pap akartam lenni Kalocsán.

Rómához állott, kicsi hija,
Prédikátorék pogány fia.

Pokollal lelkem alig rokon,
Mennyet várok nagy mámorokon.

Álmom az Ige, az Üdv, az Út:
Be hazug élet, óh, be hazug.

(Pap vagyok én)

Vajon miért akart Ady Endre éppen Kalocsán pap lenni? Talán az ő lelkét is megérintette, amitől a mai látogató sem tud szabadulni: az alföldi város sajátos és ősien magyar levegője. Ehhez a sajátos magyar légkörhöz szolgál fontos adalékul a fentebb említett tanulmány, amelyet *Kujáni* Ferenc, a lelkes kalocsai paptudós írt az érseki város világhírre emelkedett népművészetéről, a városban és környékén élő író-pingáló asszonyok páratlan tudományáról. A vendégházban éppen úgy, mint templomokban vagy lakásokban megtaláljuk a dobott ruzsás, a koszorús, a bokros, a rostás és a többi szinte felsorolhatatlan változatosságú hímzésmintákat, amelyekkel a kicsiny kezű, de az ásó és kapanyél forgatásához is értő asszonyok, neves népművészek — mint Király Ilis, Katona Pöre, Bálint Julis, Pandúr Mária, Pirisi Julis és a névtelenségben megmaradó sok társuk — szereztek világra szóló hírnevet Nagy-Kalocsának és ezeréves szomszédainak, Szakmárnak, Öregcsertőnek és Homokmégynek. Ennek a párját ritkító, világhírre szert tett asszony-tudománynak fennmaradásához döntően járult hozzá Kujáni Ferenc lelkesítő munkája, amellyel évtizedeken keresztül buzdította az asszonyokat népművészeti örökségük művelésére. Nemcsak hittanáruk, lelki vezetőjük, de szellemi irányítójuk is volt évtizedeken keresztül ez a kitűnő pap. A kalocsai Eperföld Szent Imre templomában 1969-ben állítottak fel egy „zsinati oltárt", amelyre az eperföldi asszonyok egy Pirisi Julis tervezte, a virágos mezőkre emlékeztető, gobelin finomságú többezer forint értékű oltárterítőt hímeztek. A Szent István év jubiláris Szent Imre búcsújára viszont pompás palástot tervezett ugyancsak Pirisi Julis asszony, a kitüntetett népművész, s erre rá is hímezték ezt a szöveget: „Készítették a magyar kereszténység 1000. évi jubileumára a kalocsai Szent Imre plébánia hímző asszonyhívei Pirisi Julis írása szerint 1970-ben." Az író-hímző asszonyok művészete mellett nem kisebb híre van a pingálók tudományának, amelyről az István király főutca sok háza tanúskodik.

A pingált virágok mellett lángoló vörös paprikafüzérek is díszítik ezeket a házakat, emlékeztetve bennünket Kalocsa másik nevezetességére, az édes-nemes paprikára, amelyet az egykori híres kertészkedő nagyasszony, a költő Zrínyi Miklós nevelőanyja, Széchy Margit telepített ide be, és ez az Amerikából ideszármazott fűszernövény úgy megkedvelte az itteni talajt, hogy most hatezer holdon termesztik, és híre, minősége messzi túlszárnyalja az ősi hazában maradt rokonaiét.

Kalocsa nem dicsekedhet sok jelentős építészeti emlékkel, de érseki palotája, a negyvenholdas park közepén, amely ma nyitva áll mindenki számára, figyelemre méltó alkotás. *Oszvald* Gáspár piarista fráter tervei szerint épült a XVIII. században. A történelem levegőjét lehelik a palota termei, szobái, amelyek egyikében ott áll még az a zongora is, amelyen Liszt Ferenc, Haynald bíboros barátja játszott egykor. Nem kisebb értékeket őriz a palotában elhelyezett érseki könyvtár, melynek százezres könyvkincsében ott találjuk Szent Fulgentius virágos, madaras kódexét, Luther Márton sajátkezű aláírásával díszített bibliáját, Dürer metszeteivel, Walter von der Vogelweide költeményeinek régi kiadását és Tomory Pál imakönyvét.

Tomory Pállal magával, helyesebben szobrával, Kalocsa másik építészeti nevezetességében, a kéttornyú főszékesegyházban találkozunk, amelynek viharos történetét, tűzvészek és fegyveres támadások utáni újjáépítéseit, Kalocsa egy másik híres tudós történész-papja *Winkler* Pál írta meg. A templom másik szobrászati nevezetessége *Bory* Jenő süttői vörös márványból vésett domborműve a mohácsi hadvezér nem kevésbé híres elődjéé, a II. Szilveszter pápától a Szent Koronát hozó Asztrik apátot, a későbbi Asztrik érseket ábrázolja. Asztrik neve elválaszthatatlanul összenőtt ezzel az alföldi várossal, amelyben Szent István annak idején az első érsekségét megalapította. Hogy miért éppen erre a településre esett a választása, azt így mesélte el egy barna arcú, csizmás, kék kötényes mai kalocsai atyafi várakozás közben az autóbusz megállónál.

— Akkor tuggya, amikoron István királyunkra karddal rontottak ott Fejérváron, hogy álmában fejét vegyék, de ő megébredett és fönnszóval kiáltotta: Ha Isten velünk, ki ellenünk!... mire elfutottak a támadók. Két szolgája, egy foktői csónakos meg egy fajszi halász megajánlották királyunknak, hogy még hajnalodás előtt rejtve a Dunára viszik, ahol csónakra helyezik, halászos kosarakkal veszik körül és meg se állanak csak Fajsz meg Foktő között. Itt, a Duna közepén bújik meg a kicsiny, sáros Kalocsa, ahol nem találnak rá se a lánccinges, kardos németek, se a nyílvesszős, pogány magyarok, és itt királykodhat közöttünk akár ezer évig. Persze István királyunk nem volt ijedős, csak ott maradt fejérvári székében, de mihamar gályára parancsolta kíséretét és megtekintette határunkat itt, a Dunatájban és fölértette, hogy halban, vadban, zsíros földben, sűrű rétben gazdag birodalmat találhat országának, és hívta is mihamar az apátot hozzánk, hogy kereszteljen, okítson bennünket, Nagy-Kalocsa fővárosában, határában és megyéjében...

„Asztrik apátnak — olvashatjuk Winkler Pál tanulmányában — legfőbb gondja a térítés, a roppant távolságokban élő népek missziós gondozása volt. Érsek korában is apát maradt, miként ott Vas-hegy alatt megszokta és teljesítette. Mindig több és több plébániát kívánt szervezni, alkotni a vizekkel védett közösségekben."

Ez az alapító érseki munka és annak öröksége mindmáig megmutatkozik az egész egyházmegye térségében Kalocsától közel s tőle távol. Bárhová megyünk, mindenütt a kedves, bájos „Képesfákba" ütközünk, a legtöbbjén Mária-kép díszlik, de akad rajtuk Szent István, Szent Mihály, Szent György, Szent Vendel és Szent Anna is. Télen fenyőág, nyáron friss meg száradó bokréta tanúskodik az itt járt látogatókról.

Szorgalmas és buzgó nép lakja ezt a vidéket, amit az is bizonyít, hogy a környékbeli kis és nagy falvak, mint Jánoshalma, Mélykút, Bácsalmás, Gara, Fajsz, Vaskút, Kelebia, Tompa kisebb-nagyobb, olykor bazilikányi templomai nemcsak vasár- és ünnepnapokon telnek meg, de hétköznapokon is szép számmal találunk bennük látogatókat.

NEWMAN BÍBOROS IMÁIBÓL

A JÓ LELKIISMERETÉRT

Falat kenyérként kellesz,
hogy napról napra oktass
minden nap gondja s küzdelme után.

Adj hát Uram
világló tiszta elmét,
sugalmazást. Segítsél benne,
hogy fölfoghassam azt.

Mert két fülem süket,
sokszor nem hallom én meg hangodat.

Szemem látása gyönge,
nem ismeri föl a kezed jegyét.

Hallásomat Te élesebbé,
s tekintetem biztossá teheted,
megtisztítván s újítván szívemet.

Taníts meg hát, hogy lábaidhoz ülve,
csöndbe révedve, megfejthesselek.

POSSONYI LÁSZLÓ fordítása

NAPLÓ

A SZENT JOBB HAZATÉRÉSE

Kétszáz évig volt rejtekben Szent István jobbkeze, a kézfej, a raguzai dömések templomában. I. Lipót haza akarta hozatni, de halála miatt újra feledésbe merült. 1764-ben *Pray* György történeti jegyzetei között talált egy kis cédulát, amely föléébresztette figyelmét. Levelezésbe kezdett egyik raguzai rendtársával. Nyilván az ő kutatásai nyomán hívta fel Mária Terézia figyelmét Szendrey Benedek tanácsos, levéltári főnök a Szent Jobbra, legalábbis Pray szerényen ráhárítja a dicsőséget. Az uralkodó óhaja parancs volt: a domonkosok odaajándékozták a városnak, a város pedig háromtagú követséggel Bécsbe küldte. Vezetőjük, *Bona Szerafin* János, Bécsben az ereklye átadása előtt meghalt, újabb megbízatásra volt tehát szükség. Így csak 1771. május 29-én tudták az ajándékot átadni. Az uralkodó a bécsi érsekkel (Migazzi Kristóf) megvizsgáltatta a hitelesség bizonyságait, s mivel azokat kielégítőnek találta, elhatározta, hogy a nagy kincset visszaadja az országnak.

Pray a hitelesség legfőbb bizonyságának a domonkosok állandó hagyományát említi: 1590-től írásbeli feljegyzéseik vannak róla. Másik érv pedig az ujjak között talált pergamentszelet, amelyen ez olvasható: *Dextera beati Stephani (Regis et) Confessoris gloriosi.* A zárójelben lévő rész helye megvan, de a törés miatt nem olvasható, csak a t-nek kis része. Az írás Pray megállapítása szerint XI. századi. Átmásolták ezüst lemezre, s ráerősítették az ereklyetartó elejére.

Az uralkodó a hazahozatal rendjét a legapróbb részletekig meghatározta, s a végrehajtást egyházi részről *Bajzáth* József püspökre, világi részről pedig gr. Grassalkovics Antalra és gr. Hadik Andrásra bízta.

Mindenekelőtt Schönbrunnban, az udvari templomban június 29-től a királyi család és a Szent István lovagok jelenlétében kilencnapi ájtatosságot tartottak. Csak ezután kerülhetett sor a magyarországi útra. Erről így ír Bajzáth az uralkodónak Pannonhalmáról 1771. július 18-án:

„Július 15-én, amikor Bécsből elindultam, a vizek nagy veszélyeinek legyőzése után este fél 9-kor vonultam be Győrbe. Itt a város püspöke (gr. Zichy Ferenc), a káptalan, a papság és nagy néptömeg a harangok zúgása közt a fehérvári kapunál várta és ünnepélyesen fogadta a Szent Jobbot. A magas királyi rendelet szerint rövid beszéddel átadtam, hogy a székesegyházban éjszaka illendően őrizzék. Erre a Szent Jobbot az erre a célra készült hordozó állványra tették, melyet a nemesi testőrök kivont karddal vettek körül. A kijelölt egyházi személyek dob- és harsonaszóval, a papság és a nép énekszava mellett, mindenkinek nagy lelki öröme közt körmenetben a székesegyházba vitték s a *Téged Isten dicsérünk* eléneklése után a székesegyház őrkanonokjának gondjára bízták. Ő a szentélyben Szent László ereklyéje mellett illendően elhelyezte.

Másnap a reggeli órákban a templom őrkanonokjának kezéből visszavettem a Szent Jobbot és azonnal elindultam Pannonhalma felé. Ott az összegyűlt néptömeg előtt, mozsárlövések és harangzúgás között, a templom bejárata előtt, ahol a szerzetesek kétoldalt felálltak (velük a tihanyi, bakonybéli és celldömölki apátok), a főpapi ruhákba öltözött főapátnak rövid beszéddel átadtam, hogy háromnapos köztiszteletre helyezze ki, kellő módon és illendően őrizze. Illendő köszönettel, az örömtől könnyezve vette át, a főoltárra vitte s *Te Deum* után ünnepi misét énekelt. Utána magyar beszéd, majd a Szent Jobbot a karinges szerzeteseknek és a népnek csókra nyújtották. Az áhítatos tisztelet három napon keresztül a délelőtti-délutáni órákban oly nagy buzgósággal folytatódott, hogy a nép könnyező örömének látása még a kérges lelkű embereket is meghatotta. Maga a győri püspök káptalanjával, a papsággal és a néppel búcsújáró menetben jött Pannonhalmára, a környező helyekről pedig tizenhat zarándokcsoport érkezett. A buzgó nép otthagyta az aratást, a sarlókat, s mindenünnen nagy számban sereglett össze s könnyek közt, nyilvánosan adott hálát azért, hogy az uralkodó visszaadta a nagy kincset szülőföldjének. A testőrök kivont karddal álltak állandóan őrséget az ereklye mellett és őrizték, hogy az összegyűlt néptömeg részéről minden veszélyt távoltartsanak. A főapát az egész három nap alatt ételben, italban és készpénzben is bőséges alamizsnát osztott az összecsődült nélkülözők közt.

A háromnapos köztisztelet végén, július 19-én a reggeli órákban a főpapi ruhába öltözött főapát szerzeteseinek rendjét követve, s a még nagyobb számban jelenlévő nép előtt, dob- és harsonaszó, a harangok és mozsarak hangjánál kör-

menetileg lehozta a Szent Jobbot a hegy aljára, s kölcsönös üdvözlések és jókívánságok mellett, a kocsira szállásom előtt átadta. Ezután folytattam az utat Buda felé, közben sok helyen harangzúgás és összesereglett nép fogadott." (Pray: Dissertatio... de Sacra Dextera... 103—106)

A budai ünnepségekről *Grassalkovics* és *Hadik* számolt be. Levelük helyett inkább a budai kollégium évkönyve szerint adunk ismertetést (Historia Coll. Bud. Egyet. Kvt Ab 84).

Július 20-a volt kitűzve a Szent Jobb fogadására. Körmenetben akartak eléje menni, hogy ünnepélyesen fogadják. Bajzáth József püspök azonban megelőzte a várakozást. Reggel fél 9-kor váratlanul megállt a kollégium előtt, parancsnokukkal együtt hat nemesi testőr kíséretében. Letették a Szent Jobbot a házi kápolnában. A belső ereklyetartó szelencére az esztergomi káptalan megbízottai, *Filó* és *Szerdahelyi* kanonokok, a többi pecsét mellé rányomták a káptalan pecsétjét is. Este 6-kor a püspök az ereklyét ünnepélyesen átvitte a templomba. A főoltárnál átadta *Migazzi* bíboros bécsi érseknek, a váci püspökség kormányzójának, ő pedig rövid válaszbeszéd után átadta *Reviczki* Antal rektornak. A rektor az erre a célra emelt trónuson a közönség nyilvános tiszteletére elhelyezte. Filó apát és az itteni papság elénekelte a Szent Jobb zsolozsmájának éjjeli és hajnali részét, mert itt a következő napon a Szent Jobb átviteléről szóló zsolozsma volt előírva. Hogy az óriási népcsődületben rendzavarás ne adódjék, Bajzáth püspök bölcsen előírta, hogy egész éjszaka és a következő három napon át az udvari templomban óránként a helyőrség 2—2 tagja tartson őrséget a templombejárat előtt elhelyezett katonai őrségen kívül. Július 21-én (pünkösd után a 9. vasárnapon) igen nagy számú zarándoklat jött az egész környékről. A koronázó templomhoz vezető utca teli volt egész hosszában az országútig. A magyar szentbeszéd befejezése után (reggel 8-kor Kozma Ferenc S. J.) a bíboros díszes körmenetet vezetett két infulás kísérővel. Az élen haladtak a budai kerület plébánosai illő díszben, majd a váci és esztergomi káptalan egyháznagyjai, a nemesi testőrség, Grassalkovics és Hadik grófok, az uralkodó képviselői. Őket követte a Szent Ereklye aranytól-ezüsttől csillogó hordozó állványon. Jobbról-balról a közkatonaság és a polgárok fegyveres különítménye. Az udvari templomhoz érkezve fölolvastak sok levelet, amelyek a Szent Jobb hitelességét igazolták és tanúsították. Végül őrizetre átadták a Szent Zsigmond templom prépostjának (Scheiner János) és az angolkisasszonyok főnöknőjének, mert rájuk volt bízva a templom gondozása. Három napig tartott a nép áradása. Növelték ezt a tanulóifjúság énekes zarándoklatai délelőtt-délután. A Bécsben nyomtatott latin—magyar—német énekeket énekelték. Az ünnepséget jól sikerült magyar hexameterekben megörökítette Molnár K. János hittudományi tanár. Arany-ezüst érmeket osztogattak a rendezőknek. Sokan csupán megjelenésükért kaptak ilyet. A jezsuita kollégium rektora az uralkodótól kb. 800 Ft-ot kapott a házi szegények részére. A rektor a jelenlegi és hasonló alkalmakra 2000 rénes forintnál nagyobb költséggel szerzett be egyházi díszöltönyöket. Eddig a kollégiumi évkönyv.

Az angolkisasszonyokat 1777-ben a Budára költöző egyetem kiszorította várbeli lakóhelyükről. Mégis, még egyszer a Szent Jobb őrei lehettek. Mikor 1945. augusztus 19-én az amerikai katonák Salzburgból visszahozták a Szent Jobbot, az ő pesti rendházukban helyezték el, mert ott lakott *Witz* Béla érseki helynök. Őrizték is gonddal 1950. június 20-ig, amikor is azt a helynök a Központi Szemináriumba vitette át.

Ami a Szent Jobb kar-részét illeti, Praynak az a véleménye, hogy az nem került Lembergbe, ahogyan némelyek gondolták, hanem királyaink lassanként elosztogatták. Maga is látott Bécsben egy közel 13 hüvelyk (33,6 cm) hosszú darabot. (Megjegyzi: ebből az anatómusok következtethetnek Szent István testi nagyságára.) Sőt, Rómában is kell nagyobb darabnak rejtőznie, mert *Vánossi* Antal rendfőnöki tanácsos útján maga is kapott belőle. Vencel cseh király is vitt magával Esztergomból.

A Szent Jobb hazahozatala megmozgatta a múzsákat is. Pray 112 lapos dolgozatán kívül *Faludy* Ferenc Pozsonyban, *Szerdahelyi* József Bécsben adtak ki ódákat, Molnár János Budán. De ezek közül csak Faludié ismeretes. Az egyik név nélküli, Budán nyomott ének Szent Imre ereklyéinek meglétével is biztat, Faludi Ferenc ezért megírta Szent Imre köszöntését is. Az emléklapok természetesen dicsőítik Mária Teréziát is, aki saját szavai szerint anyai kegyességének örök tanúbizonyságaként küldi Budára a Szent Jobbot.

HOLOVICS FLÓRIÁN

AZ OLVASÓ NAPLÓJA

„A festő vagy szobrász nem okvetlenül festő- vagy szobrászműhelyben nevelődik — írja Borsos Miklós ‚visszanéző emlékezéseiben'.* — És itt nem is az én egészen rendhagyó pályakezdésemre és pályámra gondolok, hanem a régi, nagy igényű mesterségek korára is. Amikor is több olyan mester, mint Leonardo, Verrocchio, Pisanello és a nagy mesterek hosszú sora ötvösnek, kőfaragónak, iparosnak tanult, s alkatuknál fogva vált belőlük nagy mester. Én még ma is többre becsülöm a jó kőfaragót, bronzöntőt, asztalost, mint az olyan okleveles valakit, aki süket-néma, buta képet vagy szobrot tud csinálni."

Igaza van; de nevelődni azért mindenképpen kell. Legföljebb az a kérdés, hol és hogyan nevelődik valaki. Van-e benne elég akarat, következetesség, ha kell lázadás, hogy valóban az alkata szerint nevelődjék, hogy ne hagyja elrontani magát se iskolák, se iskolakerülések által. Ne engedjen semmiféle hamis közízlésnek, még ha történetesen akadémiák kezeskednek is érte; de ne engedjen az ellenkezőjének sem: a szenzációhajhász antiakadémizmusok látványos handabandáinak, amelyek végül — az ellenpóluson, a sznobizmusén, és némi időbeli eltolódással — többnyire ugyanúgy egy gyanús „közízlés" kiszolgálására vállalkoznak, mint a maguk szintjén az iskolás akadémizmusok.

Borsos Miklós semmiféle ilyen kísértésnek nem engedett; volt benne elég szívósság és erő ahhoz, hogy az alkata, természetének benső törvényei szerint fejlődjék. Ez a lázadó, aki fiatalságában semmilyen iskolai fegyelem keretei közé nem fért be, minden, csak nem zseniskedő garabonciás. Az ő otthona kezdettől fogva nem a „bohémélet" romantikus padlásszobája, hanem a becsületes munka műhelye. „Nem úgy éltem — írja firenzei ‚szabad' tanulóévéről (főiskola helyetti főiskolájáról) — mint a festő- és szobrászművészek, hanem úgy, mint a mesteremberek. A laza, szeszélyes időbeosztású művészélet egyébként is csak a céhek megszűnte után, a szabadon, illetve magára hagyott művész idejében alakult ki, nem több mint száz éve, de a mesterek, akikkel találkoztam, egy sem volt bohém. Mindig a műhelyben láttam őket. Mind szeretett dolgozni."

Éppúgy, mint ő — gondolja, aki végigolvasta könyvét; vagy aki olvasta 1957-es kiállításának katalógusában felesége bevezető sorait („ez ideig a legszebb, a legtartalmasabb írás, ami munkásságommal kapcsolatban megjelent" — mondja róla). Eszerint Borsos Miklós is „csak a művészetének élő egyéniségi műhelyben élő művész, aki csak ott érzi jól magát, és csak munkája érdekli elsősorban". De hát persze minek éljen a művész, ha nem a művészetének; és hol éljen igazán, valóban jókedvére, ha nem a műhelyében; és mi érdekelje elsősorban, ha nem a munkája? Nem mert életidegen, éppen fordítva: mert teljes életet él és minél teljesebb életet fogad be magába s aztán teremt magából. A művészet igazi elidegenedése — hány és hány példa mutatja — egy-egy művészetnek a művészettől (a műhelytől) való elidegenedésével kezdődik, abban a pillanatban, amikor valaki föladja a művészetét, a hivatását valami másért. Hosszú lejáratra mindig az derült és derül ki, hogy a közösségnek is az a művészet adja a legtöbbet, amely mindenféle kísértéssel szemben a legkövetkezetesebben marad hű önmagához, és ezzel együtt természetesen a műhelyhez. Vagyis, más szóval, „a belső parancshoz", Kazinczyval szólván, kicsit patetikusabban, „keble istenéhez". Ahogyan Borsos Miklós írja, két ellentétes természetű, alkatú, világú nagy mai olasz művész, Manzù és Marini életművének tanúsága alapján: „Legjobb a művészre bízni azt, hogy mit csináljon. Csak a középszer vállalkozhat és vállalkozik is olyasmire, ami nem belső parancs. És ezek a művek sohasem fejeznek ki semmit. Csak csinálmányok."

Csinálmányok, akár a puszta ötlet szüleményei, akár valamiféle igyekvő nagyotakarás termékei. Mi sem jellemzőbb erre, mint — Borsos Miklós is említi egy helyütt — a Louvre-nak az a leverően üres terme, amelynek falait a Napóleon ilyen vagy amolyan magasztalására készült, mérhetetlen nagyságú vásznak borítják, egy nagyhangú és bomlasztikus álklasszicizmus termékei, ahol a csüggedt tekintet legföljebb csak Géricault valóban szép és romantikusan tragikus lovain tud megpihenni; mint egy sivatagból, menekül innét az ember azokhoz a „kis" és „halk" remekművekhez, amelyek nem *harsognak*, hanem *mondanak* valamit; amelyek nem izmaikat duzzasztják, hanem bensejük nyugodt erejével hatnak. Mert a művészet-

* Borsos Miklós: Visszanéztem félutamból. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1971.

ben a nagyság nem a fölület, a terjedelem nagyságán múlik, és az erő sosem azonos a hangerővel. Ez a figyelmeztetés újra meg újra visszatér Borsos Miklós könyvében („figyelmeztetésnek" mondom, mivel nemcsak ő maga tud látni: „...a képekről nem tudni kell, a képeket látni kell tudni; csak e látni tudás birtokában nyílik meg a kép igazi értelme, szépsége"... hanem olvasóját is megtanítja látni); de vehetjük önjellemzésnek is, hiszen az ő műveit, szobrait, rajzait is többnyire „belső erejük teszi monumentálissá", ahogyan a British Museum *Haldokló oroszlán*-járól mondja.

Életnagyságnál sokszor jóval kisebb művek élnek a monumentalitás emlékével emlékezetünkben. Michelangelo „kis" Mózesa óriási; Dávid óriási képeinek többsége viszont egy iskolakönyv illusztrációinak méretére zsugorodik bennünk. „Az igazi nagy művek sohasem elképesztőek"; a Sistina freskói sem elképesztők: „Michelangelo hangja mindig halk; a dráma belülről jön; és ez a dráma nem lármás"; legföljebb a túristák lármásak, és fojtják el nyüzsgő, tapintatlan és neveletlen zajukkal egy-egy Mózes, egy-egy Sistina-beli prófétafő, vagy a Louvre-ban a *Gioconda* benső erőtől súlyos, tiszta csendjét.

Errefelé irányul Borsos Miklós minden rokonszenve: az olyan művek és művészetek felé, ahol „a legegyszerűbb dolgok nőnek művészetté", ahol „a gondolat a formával úgy találkozik, hogy a találkozás életképes". Ha a műhely határait kitágítjuk az élmény távlatában, akaratlan önjellemzésnek vehetjük ezt is. Noha a művésznek eltökélt szándéka, hogy „emlékező írásában magát nem jellemzi, munkásságát még kevésbé". Persze ez az, ami végül mégsem sikerült neki, szerencsére; sokkal jobb írónak bizonyul — sokkal igazabbnak, cicomátlanabbnak, „lényegesebbnek" — semhogy sikerült volna. Magát is, művészetét is nagyon jól jellemzi, anélkül, hogy akarná. És ebből a jellemképből ugyanazok a vonások néznek ránk — nem is nézhetnek mások — mint egész munkásságából. Egy művész, aki tudatosan vallja és vállalja a „mesterséget", azoknak a középkori kézműveseknek a becsületével, kikben a mesterség biztos és alázatos tudása, létre figyelő áhítata azzá a kivételes, máig sem fölülmúlt művészetté érett, amelyet egy-egy katedrális remekbe faragott és a természeti jelenség erejével ható szobraiban csodálunk. Egy művész, aki sem kérészéletű irányok és múló divatok csábításának nem enged, sem érdekek és szélfúvások szerint nem hajladozik, hanem belső sugalmához, jókor fölismert életelvéhez törhetetlenül híven *dolgozik*, akár megértik, akár nem, s abban a szilárd meggyőződésben alkot, hogy ezzel végzi egyben a legjobb szolgálatot is. Mert nem a gőg, hanem a szolgálat nevében dolgozik. „A művészetnek — vallja — ha van föladata, szerepe, márpedig kell, hogy legyen, akkor csak az lehet, hogy az emberi lélek javára legyen." Tegyük hozzá, hogy így lehet a legjobban a társadalom javára is? Kassák írta valahol: igényes társadalmat csak igényes emberekkel lehet építeni.

A „félút", ahonnét Borsos Miklós visszanéz, nem volt könnyű. Igaz, a nagy művészi pályák többnyire nem könnyűek. De — félúton, vagy rajta túl — a következetesség, önmagához való hűség megadja a legnagyobb belső elégtételt, amit művész egyáltalán kaphat: azt az érzést, azt a tudatot, hogy „életműve összeállt".

Most már ez a pretenciók nélkül, jól és igazul írt, az élet, a jellem és a „műhely" tiszta és nemes közvetlenségével ható „visszanéző emlékezés" is szervesen beletartozik.

RÓNAY GYÖRGY

SZÍNHÁZI KRÓNIKA

CSURKA ISTVÁN KOMÉDIÁI

Csurka István drámáinak hajdan energikus, nagyakarású, de a jelenben tétova, meghasonlott, önvádló hősei mögött izgalmas mozdulását érezzük a történelemnek; tragikomikus figuráinak tudati mozgása, morális vívódásai a 60-as évek pszichológiai arculatát rajzolják elénk. Csurka főhőse a népből jött értelmiségi, drámái értelmiségi sorsok ütközései — nem társadalmi érdekekkel, intézményekkel, nem közéleti térben kirobbanó konfliktusokkal; a fáradt cinizmusba kövült, de etikai érzékenységét igazán soha el nem vesztett lélekben zajlanak ezek a küzdelmek. Különös, csehovi fáradtságot éreznek ezek a Csurka-hősök: az író a tudatosult válság időpontjában fedi fel lényüket (Szájhős, Deficit), vagy a komédiázásból bontakoztatja ki ezt a válságot (Ki

lesz a bálanya?). A drámahősök régi, dinamikus életük vonzása és a végleges jelenbe-szürkülés között ingáznak, még régi életük etikai hívását meghallva, de már virtuálisan képesen bármilyen jellembeli torzulásra. Életük valamikor a társadalmi cselekvés dinamizmusában formálódott, s most, a 60-as évek másfajta érverésű világában nem találják helyüket. Társadalmi érvényű cselekedetre már nem képesek, lázadásuk legfeljebb önmaguk ellen irányul, hamar megtörik, a hősök kompromisszumot kötnek, csak kivételesen jutnak el a tragédiához (Ki lesz a bálalanya?). Megalkuvásaik sorozatának önmaguk ellen fordulással (Szájhős) vagy sátáni ötletekkel (Deficit) próbálnak véget vetni, vagy azokat bohóc-álarccal elviselhetővé tenni (Ki lesz a bálanya?), de a társadalommal való igazi anyagcseréjük már megszakadt; maguk sem tudják, hogy emberi tartásuk mikor merevedett szereppé, amelyből groteszk lázadásaikkal már nem tudnak kilépni. Ezért uralkodik el a Csurka-drámákban mindig a komédia — a hősök konformizmusra való permanens hajlamának és a másfajta létezésükhöz szükséges élettér objektív hiányának egymást erősítő kettőssége csak a komédiát teszi lehetővé.

Egy népi származású értelmiségi korrumpálódását, szánalmas vergődését mutatja be a Szájhős. Dékány Lajos újságíró groteszk öneszmélését akkor indítja el az író, mikor hőse egzisztenciájának ormai felé közeledik; a ktsz-t fosztogató apósa „teli bugyellárisából", főnöke „puha lelkéből" és a rokon, főnökszerető Tilda „kerek fenekéből" áll az a konzorcium, amely őt a lapnál rovatvezetővé neveztette ki; karrierje csúcsát evvel a csillagos ég táján jelölve ki. Az 50-es években a volt kapitalista család szippantotta magába a „népi kádert", hogy puszta létezését biztosítsa, a 60-as években viszont az újból pénzt és befolyást nyert családfő, Moór Jenő intézi el vejének a kinevezését. A parazita család megélénkülő tevékenységéért — a javakból való hallgatólagos részesedésével — a régi zászlót eldobó vej is nagy mértékben felelős; ezért próbál az erkölcsi halott Dékány feltámadni családja és önmaga feljelentésével.

Csurka drámáiban bizarr ötletekből kipattanó alaphelyzeteket teremt, s az etikai halál felé tartó vagy abból ideiglenesen feltámadó hőseit ezekben a különös szituációkban mozgatja (Az idő vasfoga, Deficit, Döglött aknák), vagy pedig merészen hétköznapi keretben — a Ki lesz a bálanyában pl. egy elkeseredett pókerpartiban — bontja ki ezt az öneszmélést. A komikus szituációknak ez az originalitása azonban mindig hiteles, a haladó figurák jellemében nő ki, görcsös igyekezetet jelent a holtpontról való elmozdulásra (Az idő vasfoga, Deficit), vagy pedig a hősök társadalmi státusát szimbolizálja (Döglött aknák). A Szájhősben Dékánynak Szoboszlay leleplező cikkébe való kapaszkodása, majd önfeljelentési kísérlete teremti ezeket a helyzeteket; a „szánalmas komédia" végén már csak az a perspektíva marad a csontvázzal társalgó Dékány számára, hogy „körömszakadtáig küzdjön a saját megalkuvásai ellen, de sose győzze le őket". Ezekből az extrém szituációkból bizarr ötlet-szimbólumok nőnek ki, a nihil felé tartó hősök mozgásának végeredményét mutatva: a Szájhős csontváza a figura abszurdba-menekülését jelzi, a Ki lesz a bálanya? Czifrája a borotvát rejtegető szappannal akarja a halálba mosakodni magát. Kevésbé sikerült jelkép a Deficit elvesztett fegyvert jelentő üres hegedűtokja és a Döglött aknák — címmel jelzett — szimbóluma.

A Szájhőssel is vázolt 60-as évekbeli prosperitás árnyékfoltjait vetíti ki — a drámairói pályáján egy kis kitérőt tevő — Az idő vasfoga című komédia. Érdekes azonban, hogy még ez a commedia dell'arte-szerű figura-jelzésekkel dolgozó, a „markecolás államosításának" ötletére épülő, a kisvárosi Kijózanító létrehozásától a sok „kis gebines gyomormosóval" működő központ megteremtéséig ívelő komédia is hordoz valamit a konformista élet okozta menekülés-érzetből. Ugyanakkor az intézmény önmagát tápláló, szereposztó mechanizmusának bemutatására is kísérletet tesz ebben a darabban Csurka.

Messze korábbi művei fölé magasodik a Ki lesz a bálanya? A dráma keretét adó pókercsata — állandó blöfföléseivel — a négy játékos hazardírozó életét is kifejezi. Érzékeny, etikus alkatuk, az értelmes, cselekvő élettel elkötelezett múltjuk állandó kockáztatását. A Csurka drámairói ars poeticáját is megfogalmazó, önéletrajzi elemekkel is építkező darab a nihil tragédiája voltaképpen; az éjszakai kártyacsatában ébredő hősei mintha a nihil partjáról térnének vissza kétségbeesetten, mert „a nihil is olyan, hogy fényes, amíg új. Aztán, amikor megszokja az ember, a legszebb nihil is unalmassá válik". Czifrának, a dráma legizgalmasabb hazardírozójának számára már nem hoz változást ez a felismerés; Csurka szándéko-

san nem teszi bizonyossá Czifra öngyilkosságát, hiszen hőse — lényegét tekintve — már a darab indításakor halott, de életük lehetőségeivel szemben vesztessé, „bálanyává" válik a dráma többi szereplője is. Érdekes ellenpontozást jelent a drámában a fiú és a lány figurája. Az unokaöccs Juhász megjelenésével szerelemből táplálkozó értelem és nihil feszül egymásnak — Czifrát a halálhoz közelítő — kegyetlen erővel.

A dráma hőseinek válsága felett hidat verő, külön világot növesztő játékos hang — a Ki lesz a bálanyához hasonlóan — a Deficitben is hamar elkomorul. A Deficit házaséletbe zárt megközelítése a korábbi problémáknak, a poligámiával való játszadozás is egyfajta groteszk kitörési kísérlet a már jelzett életformából. A Czifra sátánságával rokon X, a darab főszereplője, is „fegyverrel" küzdött régen, a dráma jelenében azonban erejéből már csak erre az „ágyforradalomra" futja.

A Katona József Színház által bemutatott Döglött aknák megszakítja ezt a folyamatot, Csurka intellektuális hőseinek lassú halódását. A vígjáték az 50-es évek két, sírjából még fel-feljáró figuráját ugratja össze: az erőszakos, türelmetlen voluntarista szektáns és a kapitalista múltját sirató reakciós figuráját. Ezeket a komikus ágálású alakokat — ragyogó ötlettel — egy elitkórház idegosztályának különtermébe helyezi, hogy ott, életük alkonyán, még utoljára összemérhessék erejüket. Az „enyhén idegösszeroppanásos" Moór Jenőt a rendszerrel már tökéletes szimbiózisban élő építész fia lopta be ide, hogy apja itt sütögethesse tovább a maga pecsenyéjét; Paál Károly pedig mellőztetésének sérelmei miatt került be. Sajátságos véletlen folytán a szereplők ismerik is egymást: Paál ostrom alatti üldözőjét véli felfedezni Moór Jenőben, Moór viszont lángossütő kérelmének zord elutasítóját. Úgy tűnik, hogy egymás elleni vétkük elegendő tápot ad az engesztelhetetlen izzású küzdelemhez, de rövidesen kiderül, hogy nem az egymás elleni múltbeli tettük a lényeges itt. Paál állítólagos feljelentését nem Moór követte el — bár ha rajta állt volna, nyilván elköveti —, s a lángossütő kérelem megtagadása sem jelent igazi veszteséget az ex-vállalkozónak, hiszen ő már az egész déli partot behálózó koncesszióról álmodik. Az a fontos inkább a régi, megkövült énjüket ziláltságukban is őrző figurák számára, hogy vélt igazuk nevében csatázhassanak, gyűlölködhessenek; a kölcsönös fojtogatások örömein keresztül ahhoz a sajátos felismeréshez jutva el, hogy már csak egymás számára, egymás elleni gyűlöletük által léteznek. Addig azonban bevetik fegyvereiket: a mindent „élére állító", „kihegyező" szektánst a rároHögés dönti ájulásba, a kaméleon-tartású, gyakorta hangot váltó, gilisztaként csavarodó Moórt viszont gyávasága hullajtja a zárt osztály csapdájába. A szellemes mérkőzés minden mozzanata az anakronisztikus figurák lényegéből következik: Paál a kórteremben is az osztályharcot vívja, Moór harci módszereit pedig a lángossütöde-szerzés ambíciója és a bosszúvágy közötti ingázás alakítja.

Kár, hogy ezt a történelmileg már lefutott meccset Csurka Moór Jenő zárt osztályról való visszaszállítása után is folytatja: a „hosszabbítás" során a szereplőknek, már nincs igazi mérges fullánkjuk egymás számára; a deformálódott tudatok lövedékei helyett csak a felerősödött komédiázás petárdái durrognak a színpadon. A meccsnyújtó tüzijáték után igazi komikus funkciója a befejezés villába-menekítésének van; az egymásra utaltságukra rádöbbenő Paál és Moór — a kertész és a „részvényes" — itt köt az aggkori szenilitás „fordulatváró" közös platformján szövetséget. A volt funkcionárius kertésznek szegődése és a döglött aknák ötletével való játszadozás már az eddig ízig-vérig realista komédia abszurdba-emelését jelenti, amolyan groteszk példázatot a szereplők végleges erkölcsi halottá nyújtóztatásához.

Elnagyoltabb, szemelvényesebb az utódok szimbiózisának megjelenítése. A színésznő Zsókának, a jelen plátói kapcsolatát már csak becsületből ápoló ex-szeretőnek a darabban való jelenléte felmenti Paált az alaposabb történelmi vizsgálódás következményei alól, a funkcionárius múltbeli tevékenységét a revolverrel történő „megerőszakolás" humorosan előadott meséjével és a „mindenki bűnös" megbékélő sóhajával oldozva fel; de nem is a felelősség boncolgatása Csurka célja, hanem a figura megfellebbezhetetlen halottá nyilvánítása. Zsóka — aki nagyon sokat örökölt a Szájhős Annájának szélsőséges ellentéteket játszi könnyedséggel áthidaló nőiességéből és a Deficit sokat próbált W-jének rutinjából — a virágzó tevékenységű építész fiút hamarosan megszerzi magának; s kettőjük céltalan, fogyasztói élete, elegáns villája adja a keretet az „aknásító" kertész és az emlékiratain dolgozó „részvényes" fegyverletétellel végződő újabb mérkőzéséhez.

A rendező, Iglódi István teljesen kihasználta a komikus szituációból adódó

lehetőségeket. Az egymással farkasszemet néző két ágy közötti folyosót a tetszhalálok színtereivé avatja; a „béke" tűnékeny perceiben ragyogó érzékkel ingáztatja a két betegágy között a maguk igazát eszelősen bizonygató szereplőket. A II. rész első felének ismétléseit Iglódi sem tudta igazi komédiába emelni, a befejezés abszurditását viszont okosan vegyítette a reális elemekkel.

Pazar, a köztudatban örökéletű halottakat formáltak a két figurából a főszereplők. Major Tamás az elcsigázott, régi lapulásait minden mozdulatában őrző reakciósból pimaszul hintázó járású villarész-tulajdonost növeszt ki előttünk; megtört, százféle hanggal csúszómászó, állandóan változó térfogatú öregemberből a menye után kujtorgó, az édes semmittevés gyűlölködéseiben kinyújtózó nagyapót. Kállai Ferenc játéka a figura paranoiás deformálódását mutatja kitűnően: üldözési rögeszméi mögött az állandó, vérévé vált gyanakvást, félelmetes dührohamaiban az ösztönök tombolását. Felejthetetlen a II. rész elején elhangzó monológjának staccatója: a figura tragikumának meglepetésszerű, nagy erejű felvillantása. Zolnay Zsuzsa megnyerő játékkal egyensúlyoz az ex-szeretőből lett építész-feleség bájos könnyelműsége és okos prakticizmusa között, Szokolay Ottó (a párhuzamos szereposztásban Izsóf Vilmos) pontosan játssza a szikkadt vágyú-célú értelmiségit. Pártos Erzsi meggyőző az elhasznált feleség szerepében.

VIGH BÉLA

*

Weöres Sándor A holdbeli csónakos című kalandos játéka tulajdonképpen bábszínpadra készült. Gazdagságával azonban valószínűleg megfélemlítette a bábrendezőket, s ki tudja még, milyen okok miatt: ez a mű is színpadjaink szerencsés újrafölfedezéseihez csatlakozik. Csak az nem szerencsés a dologban, hogy az ilyen elfekvő értékek mi mindent rekeszthetnek el az íróban, amivel sok ideig eléggé szűkös és egyhangú színpadi konyhánkat vitamindúsabbá, életörömre gerjesztőbbé tehette volna.

A Thália Színház telitalálata és Kazimir Károly színpadra álmodó készségének eddigi legszebb gyümölcse ez az emberalakokkal, valóságos élő személyekkel, sőt a régi magyar bábjátékok színpadiasított figuráival előadott játék. S mi több, fantáziagazdag, színpadilag talpraesett. A mai köznapi ember filmtől, televíziótól, sportesményektől kérgesedett lelkületének a transzcendencia felé való nyitogatása.

Weöres Sándor az újvidéki Híd szerkesztőjével folytatott műhelybeszélgetésében mondott egyet-mást saját művészi fölfogásáról, s ott vallotta be: „...mindig volt bennem egy szarkaösztön: elvenni, ellopni azt, amire éppen szükségem van, ami megragadott, ahogyan a szarka is elviszi a csillogó gyűrűt, üvegcserepet... s más a puszta szolgai átvétel. Ha valaki egyszerűen elragadoz valamit a másiktól és azt roszszabb pozícióba állítja, megfakítja, az tényleg rossz és kifogásolható plágium. De nagyon szükségesnek tartom a plágiumnak azt a fajtáját, ha az ember jó művekből, rossz művekből, utcai cégtáblákról, slágerszövegekből, akárhonnan kiszedi azt, ami vonzza, és annak másféle fényt, másfajta világosságot ad a saját munkájában." A holdbeli csónakos mesedzsungelére nagyon jellemző sorok ezek. Mintha az egész világ mítosz- és mesekincsét, az ős és modern költészet minden pajkos rímét és szó-zsonglőr káprázatát egyetlen csűrbe akarná betakarítani ebben a művében is: az ősi finnugor mesevilágot, a sámánhitet, a sumér varázsló művészetet, a hindu önelégetést stb. Mottóul Gergei Albert (talán Balassi?) Árgirusának és Vörösmarty Csongor és Tündéjének sorait idézi, a kegyetlen kősziklák közötti bujdosást, és azt, hogy a magát elveszítő is mondhatja: Kelj fel, találj fel karjaid között. S ez az egész világot magába ölelő mese valahogy az egész magyar népet jelenti bujdosásában és önmagára találásaiban is. Weöres az önmagára találást akarja szolgálni, amikor holdbeli vágyak helyett az evilági Medvefia lapp királyfi felé irányítja Pávaszem magyar királykisasszony hajlandóságát. Mert a lapp királyfi ott apródoskodik Jégapó, Pávaszem királykisasszony apjának udvarában, de Pávaszem a holdbeli csónakosba szerelmes, aki a szerencsés színpadi beállítás folytán éppen táncdalénekes. Pávaszemet a leghatalmasabb uralkodók, a kínai császár, a krétai király és a sumér főpap kérik feleségül, mert ha nem az övék lesz, elpusztítják az országot. S itt kezdődik Pávaszem, Medvefia, továbbá Vitéz László, Bolond Istók és Paprika Jancsi annyi sok kalandból álló menekülése, fogságba esése, fogságból szabadulása, ami valóban sok lett volna még egy bábjáték-este sok emberi test nem korlátozta szabadságának éreztetésére is.

Úgy vélem, Kazimir Károly azt adta Weöres Sándornak — szerencsére még a szerző életében és az ő közbeszólásá-

val és engedélyével —, amit egykor Paulay adott Madáchnak, Reinhardt Goethének: az ezerfejű sárkányt, a színházi közönséget ragadta el s kuruzsolta Weöres hivőjévé. Az eredetileg bábjátékra írt mű ugyanis tropikus gazdagságú liánszövedéke a világ teremtése óta született mondáknak, mítoszoknak és népmeséknek is. Weörest csak költői ihlete vezette, de báb- és egyéb színházgyakorlata nem volt. A mű megírása korában még Bartók műveit, vagy a Szentiványéji álmot sem láthattuk bábszínpadon megelevenedni. Költői igényében Weöres ezekkel a művekkel mérhetőt írt gyakorlatlanságában is. Azt vallotta akkor is, amit később Útközben című antológiához írt előszavában: „Dante vagy William Blake úgy látta, hogy a művészetnek, az eszmének nem egy, hanem négy régiója van, s a közvetlenül tapasztalati ebből csak egy, a legalsó. Építsük meg élményeinkből a többi három régiót is: a szenvedélyesen démonit, a feldolgozóan gondolatit, s a csaknem megfoghatatlanul repülő szellemi-intuitívet."

A démoni — bámily nagy szerepet játszik Weöres költészetében — itt mesébe simul, s csak nyomokban villan föl. A feldolgozóan gondolatit egy egész nép eszmevilágára, beomlott mítosz-tárnáira s útkeresésére villantotta rá. S ott lebegett az egész mű fölött a csaknem megfoghatatlan szellemi intuitív érzés is. Ez volt Kazimir nyersanyaga. Minden színpadhoz konyító láthatta, hogy az emberszínpadra átmentett bábalakok történetét emberszínpadian is rendezni kell. Kazimir vállalta a rövidítéseket és Weöres vállalta — egyéb műveiből — a drámai csomópontokra kívánkozó betoldásokat. Így került a Majomországba is elvetődő Pávaszem királykisasszony kalandjai közé az egyik legjellegzetesebb Weöres vers: a Majomország karate-botvívással egyesített s véleményünk szerint a legmélyebben pacifista démoni intuíciója. A rendező a kihúzott részekért visszaajándékozta a szerzőt önmaga kincseivel. Pedig nehéz dolga volt. Kicsiny, a hajdani orfeumok igényeit éppen hogy teljesítő színpad. Kazimir, aki szeret a rejtve lappangó irodalmi értékekből mintavásár kiállítást rendezni tornacsarnokokban, vásári pavilonokban vagy egyebütt, a szegénységből is tud színpadi hatást kicsikarni. Mire jó a kínai színjátszás díszlet- és eszköztelensége, ha nem arra, hogy bízzuk a közönség fantáziájára mindazt, ami fantáziát fölkelteni tudunk benne. Kazimir színpadán négy rőzsegally jelenti a mágyát, amin Pávaszem hindu módra elégetni szándékszik magát, hogy holdbéli csónakosához röppenhessen nem testi szárnyakkal. S miért ne szállhatna le a holdbéli csónakos egy színpadi emelőszerkezeten, s miért ne lenne éppen táncdalénekes flitteres ruhában, mikor Pávaszem holdfaló kórosságát mai ifjúságunk kamasz ösztöneivel hozza közös nevezőre. S miért ne lehetne az örök mesét, az Árgirus királyfi meséjét, a Csongor és Tünde meséjét eszpresszózó mai dolgozók reggeli munkába menetelével testközelbe hozni mindnyájunknak, s miért ne villanthatna föl a játékosan mindenből szépséget csiholó Weöres Sándor költészete abban is szépséget, hogy X. Y. bádogos és vízvezeték szerelő neve skandálva az élet és a költészet szépségét sugározza a munkarobot porában és piszkában is. Egy parányi életöröm fölvillantása, ez Weöres költészetének legnagyobb adománya korunkban, még drasztikus pajkosságaiban is.

Nem tudjuk, hogy Dante, vagy Milton, Vejnemöjnen vagy Ráma királyfi mit szólnának Kazimir értelmezéseihez és szűk erszényű, mindent fantáziával és tehetséggel pótoló, epikusból drámaiba mentő kísérleteiből. Weöres Sándor hálásan fogadta a tapsokat. Könnyű dolog a klasszikusok ébresztgetése, de ritka emberi tünemény Magyarországon, hogy élő írónak egy kis őszinte elégtétel adassék. Megérdemli, mert benne él a „Megmaradt három ház, elégett háromszáz" játékos akasztófahumora és humorgyógyító cseppje. S vidámság mellett okulást is nyújt finom bájjal ötvözött és belülről fakadó nemzeti öniróniával.

A Thália Színház társulata nem rendelkezik akkora erőkkel, amilyen színpadi összhatást együttes játéka, legyőzve a legyőzhetetlent, kicsiholt. Legkedvesebb emlékünk a három báb- és mesealak, Vitéz László, Bolond Istók és Paprika Jancsi színpadi alakjához fűződik. Szabó Gyula mackós Vitéz Lászlója mintha a gulyás- és pörköltevő magyar nép karikatúrája is lenne. S mégis, milyen őszinte öröm, hogy kettéfűrészelve is mindkét része tovább hősködik. Monori Lili Bolond Istókjával túl mostohán bánt a rendezői ceruza. Eredeti szövegéből alig maradt valami. S mindezt Monori Lili site-sutaságának, szomorú arca sok bánatot tükröző reflexmozdulatainak kellett pótolnia. Torzóságában is tökéletes Bolond Istók volt. Esztergályos Cecilia pedig balettművésznői közelmúltját hasznosítja Paprika Jancsi szívünkbe lopásával, soha nem feledhetőségével. E három alakkal, mint

pantomimművészetünk nemzetközileg érthető képletével, magyar nyelven is külföldi vendégjátékokra hivatott A holdbeli csónakos produkciója.

Kozák András táncdalos és holdbeli csónakos, s mi lehetne más, mint egy ilyen képernyő-figura. Szerepe sem ad többre alkalmat, sem neki, sem Luna holdistennőnek, azaz Thirring Violának, minthogy ezt a mai átlagot képviseljék. Remélhetőleg nem saját magukat képviselik, hanem megjátszák — mégpedig jól — egyes sztárénekesek ürességét. Élményszerű Peti Sándor hóhérja, jégapója és bádogosa. A nagy öreg, aki mindent kapásból tud. Pávaszem szerepén Venczel Vera és a főiskolás Hámori Ildikó osztozkodnak. Ezt a Tünde-szerepet azonban nehéz életre delejezni. Venczel Vera fanyar lénye kedvezően mixelte édeskeserűre a bolyongó királykisasszony örökegy szólamát. Kiemelkedett még az oly gazdag együttesből Csíkos Gábor, mint földönjáró Medvefia lapp trónörökös és Harsányi Gábor, aki nemcsak Memnon szerecsen fejedelmét hívta illúziót keltően életre, hanem mint főmajom, remek mozgáskészségével az előadás legforróbb pillanatait teremtette meg. Nem feledkezhetünk meg Ligeti Mária kitűnő koreográfiai ötleteiről, Prokópius Imre sodró erejű és mindig stílusos zenei összeállításáról és Mialkovszky Erzsébet jelmezmegoldásairól.

POSSONYI LÁSZLÓ

KÉPZŐMŰVÉSZET

Gádor István tárlata. Gádor István Kossuth-díjas kerámikusnak, az Iparművészeti Főiskola nyugalmazott professzorának, az új magyar kerámikus-nemzedék tanítómesterének közeledő 80-ik születésnapjáról retrospektív kiállítással emlékezett meg a Műcsarnok. A tárlat három tágas termében mintegy kétszáz eredeti mű, továbbá a művész nagyméretű murális munkáiról készült színes fotók fogadták a látogatót.

A rendezést végző *Maróti Andorné* művészettörténésznek nem volt könnyű a dolga, hiszen közel hat évtized terméséből, sok ezer műből (emberi alakokat és állatokat ábrázoló szobrok, egyházművészeti alkotások, nonfiguratív plasztikák, vázák, tálak, tányérok, korsók, kerámia-falképek, kertdíszek stb.) kellett összeválogatnia a bemutatásra kerülő anyagot. A kiállítást biztos kézzel, arányosan felépítő rendező azonban szerencsésen oldotta meg feladatát; a kiállított művek együttese hűséges képet adott a magyar belsőtér- és tárgyformáló művészet nagy egyéniségének határainkon túl is elismert, számontartott oeuvre-jéről.

A mester szecessziós, majd expresszionista periódusának (10-es, 20-as évek), a magyar népi fazekashagyományok által inspirált kompozícióinak („Madonna", „Magyar főúr", „Váza glóriás nőalakkal"), munkásokról és parasztemberekről mintázott szobrainak (30-as évek) legszebb darabjait az ötvenes évekből való — faun-, női akt-, bika-, madár-, gyümölcs-, épület-motívumokkal díszített — edények és az absztrakt művészet szuggesztiójának jegyében született, Arp, Moore és Etienne Hajdu formanyelvével rokon munkák („Kertplasztika" 1962, „Galamb" 1970, „Torzó" 1971) követték.

A katalógus előszava — végigpillantva Gádor termékeny és változatos életművén — joggal állapítja meg, hogy az idős mesteren „nem fogtak az évtizedek, ma is fiatalos lendületű, friss alkotókedvű művész". Ugyancsak igen találóaknak éreztük a katalógusnak azokat a sorait, amelyek Gádor egyik fő erényére: munkásságának a modern építészet szellemével való együtt-lélegzésére, törekvéseinek az új építőművészettel való összhangjára, összeforrottságára utalnak.

A falakon, posztamentumokon és gyeptéglákon elhelyezett művek többféle hatás, művészeti áramlat (Jugendstil, afrikai és kelet-ázsiai szobrászat, magyar folklór, konstruktivizmus stb.) tanulmányozásáról és befogadásáról tanúskodnak, — Gádor összmunkássága mégis rendkívül egységes. „Igyekeztem mindig lépést tartani a korral... Azt a korszakot szeretném kifejezni, amelyben élek" — mondotta nemrégiben a mester. E szavak adják meg a választ arra, hogy — a stílusváltások ellenére — a szemlélő miért érzi annyira homogénnek Gádor István művészetét, amelyet a díszítőelemek, a színek, a mázak kifogyhatatlan bősége, a szakadatlan megújulás képessége jellemez, s az a célkitűzés, hogy környezetünket, hétköznapi éle-

tünket életöröm, derű és artisztikum hassa át.

Az esztergomi Keresztény Múzeum új kiállítása. A felújítás, korszerűsítés alatt álló és a nagyarányú munkálatok (födémcsere, légkondicionáló apparátus felszerelése stb.) miatt másfél éve zárva tartó esztergomi Keresztény Múzeum festmény- és szobor-anyagából júniusban — *Mucsi András* múzeológusnak, „Az esztergomi Keresztény Múzeum képtára" című mű (1964) társszerzőjének rendezésében — kiállítás nyílott a XVIII. század elején épült, barokk stílusú esztergomi víziházi plébániatemplomban. (A június 9-i ünnepélyes megnyitáson *Szabó Imre* püspök, apostoli kormányzó és *Meszlényi Antal* prefektus-kanonok mondott beszédet.)

Az új tárlat mintegy nyolcvan középkori és reneszánsz művet mutat be, régi magyar és itáliai művészek munkáit, közöttük Kolozsvári Tamás és M. S. mester oltártábláit, a „Báti mester" Alexandriai Szent Katalin vértanúhalálát megjelenítő kompozícióját, a XV. századbeli, firenzei Pesellino „Krisztus a kereszten" című festményét és Leonardo tanítványának, a Milánóba való Giampietrinónak „Madonná"-ját.

A Simor János érsek által alapított esztergomi képtár új kiállításának jelentőségét — azonkívül, hogy a bel- és külföldi látogatók újból gyönyörködhetnek a Keresztény Múzeum páratlan értékű műkincseiben... — abban látjuk, hogy a valamikor templomok számára készült alkotások visszanyerték eredeti funkciójukat és visszakerültek abba a legméltóbb miliőbe, amelybe készítőik és a megrendelők annak idején szánták őket: a templomtérbe.

Dürer-jubileum. Születésének 500-ik évfordulóján szülőházájában és az egész világon kiállítások, publikációk, tudományos ülésszakok, művészettörténeti szümpozionok idézik fel a középkor és az újkor, a gótika és a reneszánsz határmezsgyéjén élt német festőnek, grafikusnak és művészeti teoretikusnak, a katolicizmus és a reformáció közötti küzdelmet feszülten figyelő (és e küzdelemben végül is a lutheri oldalhoz csatlakozó) *Albrecht Dürer*nek (1471—1528) alakját, szellemét.

A *Művész — Elmélet — Mű* cím alatt megrendezett idei *Nürnbergi Biennálé* középpontjában is Dürernek (és Leonardónak) — mint „az újkori művészet előkészítőinek" — munkássága állott. A biennálé első termének falán Dürer szkeptikus kijelentése volt olvasható: „Hogy mi a szép, — nem tudom..." (A nürnbergi tárlat egyébként félezer év művészetéről adott áttekintést oly módon, hogy a hangsúly Cézanne-ra, Rodinre s a századforduló más prominens mestereire, valamint a Picasso, Klee, Kandinszkij, Malevics, Tatlin nevével jelezhető század eleji „klasszikus avantgarde"-ra és napjaink újdadaista és egyéb neo-avantgarde törekvéseire esett.)

A hazai Dürer-kiállítások közül kettő nyújtotta a legtöbb élményt: a *Szépművészeti Múzeum* tárlata Dürer metszeteiből és rézkarcaiból („Lovon ülő hölgy zsoldos katonával", „Szerelmi ajánlat", „A séta", „Melankólia", Albrecht von Brandenburg kardinális portréja stb.) és a *Nemzeti Galéria* grafikai kiállítása, amelyen mai magyar művészeknek (Barcsay, Koffán, Szántó Piroska, Szabó Vladimír, Kondor Béla, Gross Arnold, Kondor Lajos, Rékassy Csaba stb.) az egyetemes művészettörténet egyik legnagyobb géniusza előtt hódoló lapjai voltak láthatók.

Vercors grafikái. Az 1902-ben született *Vercors* (eredeti nevén: *Jean Bruller*) — „A tenger csendje", az „Út a csillag felé" és más művek Magyarországon is jól ismert és sokra becsült szerzője — azok közé a XX. századi nyugat-európai írók és költők (Jean Cocteau, Wyndham Lewis, F. García Lorca, Carlo Levi stb.) közé tartozik, akik képzőművészként is jelentős munkásságot fejtettek ki. Bruller — a mérnöki diploma megszerzése után — a 20-as és 30-as években mint rajzoló és rézkarcoló működött; túlnyomórészt sokszorosított, kisebb részt egyedi grafikáinak zöme éles hangú társadalombírálatról, a baloldali eszmék melletti elkötelezettségről tanúskodik, néhány munkája pedig a két háború közötti képzőművészet modorosságait, divatos külsőségeit és a sznobizmust teszi nevetségessé.

Bruller-Vercors grafikáiból május végén gyűjteményes kiállítás nyílott a Kulturális Kapcsolatok Intézetének Dorottya utcai galériájában. Az anyagból elsősorban a Hamlet-illusztrációk emelkedtek ki, így az a metszet, amelyen Horatio és Marcellus — kezüket Hamlet kardjára téve — esküvel fogadnak hallgatást. A katalógus előszavában Vercors elmondja, hogy 1940-ben felhagyott a képzőművészettel, s azóta minden szellemi energiáját az írásnak szenteli. Döntését csak helyeselni lehet, hiszen — ha van is *Jean Brulle*rnek néhány emlékezetes grafikai munkája — az igazán maradandó alkotások *Vercors* regényei és elbeszélései.

Bozóky Mária tárlata. A Fényes Adolf-terem falain június hónapban Bozóky Mária grafikusművésznek — Szőnyi István tanítványának — munkái függöttek. A képzőművészeti esszék és cikkek írójaként is értékes munkálkodást kifejtő művésznő kamarakiállítása egy nemes hangú, az eddiginél nagyobb megbecsülést érdemlő alkotó műhelyébe engedett bepillantást. A kiállított munkákat — mint *Rónay György* írja a katalógus előszavában — „művészi áhítat és gyöngédség" jellemzi; ránk — a bemutatott művek közül — az „Enciánkék kollázs", a „Színes ritmusok" című ciklus egy-két darabja, a „Dalmát kompozíció" című akvarell, a „Sámson" című monotípia és a „Csorvási lány" című tusrajz gyakorolta a legmélyebb benyomást. A kiállításon szerepelt könyvillusztrációkra (Hölderlin, Franz Kafka, Kármán, Babits) és hanglemezborító tervekre (Debussy) — úgy véljük — könyvkiadóinknak és hanglemezgyártó vállalatainknak fel kellene figyelniök.

D. I.

ZENEI JEGYZETEK

(ORATÓRIUM-ELŐADÁSOK) Kevés nagyvárosa van Európának, ahol az oratóriumok ilyen népszerűségnek örvendenének, mint nálunk. Az emlékezetes vita — melyről Ferencsik János joggal nyilatkozott kemény szavakkal lapunkban — mintha egy időre pontot tett volna a hazai oratórium-kultusz végére, a hangverseny-rendező szervek megfontolt óvatossággal csökkentették az előadásokat, és sajnos nemegyszer olyasmi is előfordult, hogy arra teljesen alkalmatlan karmester vezényelte egyikmásik halhatatlan remekművet. A partitúra rendszerint ellenáll a „kísértőnek", aki nem tudja pontosan miről is van szó egy passióban vagy requiemben. Ferencsik szerencsére nem tartozik ezek közé a „művészek" közé: az ő keze alatt reveláció minden előadás; s a tiszta zene felemelő ünnepévé tette most is Händel Jephta című oratóriumának megszólaltatását.

Händel hatalmas kórusműveit sikeresen tolmácsolni nem könnyű feladat. Avatatlan kézben szétesik a mű — szervetlenül követik egymást a kartételek, s a szólók, amelyek jó alkalmat adnak ugyan egy énekes tehetségének csillogtatására, de a cselekményt rendszerint alig viszik előbbre, a lelki reflexiókat pedig a mai fül számára kissé aprólékosan, túlzott részletezéssel ábrázolják. Arról nem is szólva, hogy Händelnek nem volt szerencséje szövegíróival, legtöbb oratóriumának története ösztövér, a betétek, versidézetek laposak, közhelyszerűek. Énekes legyen a talpán, aki egy ilyen versikét át tud lényegíteni! Ezúttal két ilyen művész is akadt: László Margit kivételes szépséggel énekelte szólamát, s hasonló elismeréssel méltathatjuk oratórium-kultúránk egyik oszlopát, Barlay Zsuzsát is. Sajnos akadt az előadásnak feszélyező mozzanata is: Korondy György személyében, aki a mű egyik legszebb (és legnehezebb) áriáját folyvást a tragédia határán egyensúlyozva adta elő, ezért hallgatósága állandóan attól, rettegett, hogy felborítja az eddig remek produkciót. Ez a tehetséges énekes aligha érett meg még ilyen feladatokra. Hangja nem túlságosan nagy vivőerejű (ami persze nem baj), kicsit nazális, a legkényesebb pontokon pedig egyáltalán nem szép. Aligha fogja megoldani a magyar oratórium-kultusz tenor-problémáit (melyek egyszerre roppant súlyossá váltak, mivel a kitűnő Réti József sokirányú elfoglaltsága miatt nem mindegyik előadást vállalhatja), még akkor sem, ha akadt kritikusa, aki ezt a mostani teljesítményét fejlődése újabb állomásának érezte. Hogy mégis maradandó, nagy élmény emlékével gazdagodhattunk, az elsősorban Ferencsik János érdeme, aki életre galvanizálta a partitúra legrejtettebb szépségeit is. Különösen a szemlélődő, hatalmas antik drámákra emlékeztető kórustételeket valósította meg lenyűgöző intenzitással. Nemcsak a műben rejlő tragédiát érzékeltette, hanem a zeneköltőét is, aki épp a Jephta komponálása közben veszítette el látását, és saját drámáját is beleöntötte a legszebb kartételbe: „Örömünk belevész a fájdalomba, mint a nap az éjszakába". E csodálatos részletet, de a többit is pompásan énekelte a debreceni Kodály Kórus (karigazgató: Gulyás György), amelyet szeretnénk többször is budapesti előadásokon üdvözölni. Ragyogóan felkészített együttes, üde, fiatalos hangzással, amely különösen az öröm hangjainál forrósodott át.

A Kapisztrán Kórus és Zenekar, alapító karnagyára emlékezve, a Judás Makkabeus előadására vállalkozott,

s ha nem is mindenütt kifogástalanul, végül mégis a teljesség élményével ajándékozott meg (örvendetes meglepetést keltett a tenorszóló igényes részletmegoldása Prevoz János tolmácsolásában, s szokott megbízható színvonalán állt helyt Gábor Artemisz is). Persze a Júdás Makkabeust hitelesen és teljesen megszólaltatni vajmi nehéz dolog, hisz Händel egyik leghatalmasabb és méltán népszerű műve, amolyan — Romain Rolland szavaival — Jubelgesang, amely hatalmas pátoszával és belső dinamizmusával talán a legegységesebb oratóriuma a zeneköltőnek. A szöveg ez esetben is elég szerencsétlen, de Händel túltette magát a felesleges és szervetlen ismétléseken, s fantáziájának lobogó változatosságával feledteti a „szó" gyengeségét. A népi elemektől kezdve a kecses pásztorjátékon keresztül minden akad ebben az oratóriumban, amely sokfélesége miatt igen nehéz feladatot ró előadóira. „Napóleoni zene" volna, mint Romain Rolland mondja? Vagy egyszerűen csak az alkotóereje teljében lévő zseni telitalálata? Talán fölösleges is ezen meditálni. Megszólaltatása mindenkor ünnep, s köszönet érte ezúttal a Kapisztrán Kórusnak és Zenekarnak, valamint a szólóegyüttesnek. Már a szándék is méltó volt Tamás Alajos egyéniségéhez, amelyből szintén nem hiányoztak az egeket ostromolni kész fellángolások, s az azokat követő gyermeki egyszerűség pillanatai sem.

A Rádió és Televízió szimfonikus zenekara és énekkara (karigazgató: Sapszon Ferenc) stúdióhangversenyen szólaltatott meg két Bach-kantátát. Ezek a művek Bach fantáziájának és ihletének ragyogó darabjai, s bizony nagy kár, hogy oly ritkán hallhatunk közülük egyet-egyet. Annak idején az istentisztelet szerves részei voltak, betanításuk és megszólaltatásuk a kántor feladata volt. Bach nagyságára jellemző, hogy e meglehetősen fárasztó és meglehetősen egyhangú munka folyamatában ilyen ragyogó, az ünnep hangulatát mesterien visszaadó, mélyen áhítatos kompozíciókat írt. A most hallott két kantáta, különösen a rendkívül nehéz Weinen, Klagen, Sorgen, Zagen remek előadásban szólalt meg, amely egyként az együttesek, a karmester (Lehel György) és a nagyszerű szólisták — Barlay Zsuzsa, Réti József és Bende Zsolt érdeme.

(LEMEZFIGYELŐ) A „Musica Rinata" sorozat a magyar hanglemezgyártás egyik legigényesebb és legművészibb vállalkozása. Bizonyára megvannak a maga anyagi kockázatai is — mint ahogy nyilván az egész művészlemez-gyártásnak is vannak —, de vitathatatlan, hogy nemcsak a zenei ismeretterjesztés folyamatában jelentenek döntő győzelmet, hanem az igényes zenei kulturálódás kialakításában is. Nem csak azért, mert a hatalmas klasszikusok — elsősorban Mozart és Haydn — mellé felrajzolják a kor nem is akármilyen színvonalú átlagát, s nem is csak annak okán, hogy hovatovább jó ismerőseinkké válnak ezek a kismesterek, s ha nem is Mozart mértékével mérhetők zenei világuk értékei, mégis sok részletszépséggel ajándékoznak meg. Itt az a döntő, hogy ezek az alkotók, akik korunkban néhány laza szállal a magyar zenei élethez is kapcsolódtak, épp akkor merültek fel a feledés tengeréből, amikor világszerte a klasszikus és az azt megelőző korszak felé fordul az érdeklődés. Gondoljuk csak meg: ez a század fedezte fel Vivaldit, ez alapított kultuszt Bachnak. Miért ne teremthetnénk mi teszem azt Albrechtsberger-kultuszt? Kétségtelen: nem volt százada óriása. De ízléses, szép és népszerűséget érdemlő műveket írt, melyeket minden alkalommal remek előadásban hallhatunk. A legutóbbi lemezen szereplő Hárfapartitája például a nagy művek mellett is megállja a helyét. (Mint ahogy figyelemre méltó alkotás Hoffmeister ugyancsak a lemezen szereplő Fuvolaversenye is.) S ahogy elismerést és méltánylást érdemel maga a vállalkozás, ugyanúgy minden dicséretet megérdemel a Győri filharmonikus zenekar, mely Sándor János vezényletével diadalra viszi a műveket (Hungaroton LPX 11454).

A szovjet lemezújdonságok között akad egy egészen kivételes értékű felvétel. Bach hat zongoraversenyét szólaltatja meg a Rudolf Barsaj vezette Moszkvai Kamarazenekar és egy pompás zongorista: Vasso Devetzzi, aki ugyanolyan briliáns virtuozitással játssza e csodálatos műveket, mint Edwin Fischer, s nem hiányoznak játékából a romantikus lángolás pillanatai sem. A lemez technikai kivitelezése is tökéletes. Nagy kár, hogy sztereo felvétele nem került forgalomba (Melodia 02386—87).

A Lengyel Kultúra újdonságai között is akad egy szép lemez. Mozart Bastien és Bastienne című vígoperáját vezényli a Krakkói Kamarazenekar élén Kazimierz Kord. A nem túl jelentős, de nagyon hangulatos alkotás vérbő színekkel, változatos, pergő előadásban szólal meg. Sztereo változata kielégítő (Muza SXL 0562).

RÓNAY LÁSZLÓ

FILMEK VILÁGÁBÓL

Reménykedők (magyar, színes). Írta: *Müller* P.; kép: *Zsombolyai* J.; zene: *Berki* G.; rendező: *Rényi* Tamás; fősz.: *Tolnay* K., *Kállai* F., *Bárdi* Gy., *Garas* D., *Pásztor* E., *Maros* G., *Lendvai* K.

Vígjátéknak hálás kiindulás: egy elaggott külvárosi házat lebontásra ítélnek, s a lakásszerzés reményében összeköltözik vagy tíz-egynéhány ember. Ötven évvel ezelőtt munkások és a létminimum alsó határán tengődő kisiparosok lakhattak ilyen környezetben, ami annak idején jó alkalom lehetett a proletariátus bajainak ábrázolására. A komor társadalmi dráma lehetőségét mára a bohózaté váltotta föl: az omladozó lakásokat az elszegényedett egykori középosztály és a társadalom minden rétegéből verbuválódott gyári hivatalnokok foglalták el. Itt a soha vissza nem térő alkalom tehát, hogy a társbérletben élő három nemzedékben valamiféle keresztmetszetet mutassanak be. Nemcsak a ház, de látszólag a benne élő család is szétesőben van: a jobb napokat látott özvegyasszony táncórákat ad, tehetetlenül tébláboló lánya hűtlen férjére sóvárog, az unokák pedig a mai fiatalok sablonos pózával úntatnak, mely annál gyakoribb filmjeinkben, mennél inkább kiderül, hogy a valóságban nem is létezik: nyersek, de tiszták, durvák, de melegszívűek, szemtelenek, de jók, akárcsak a cowboy-filmekben a romantikus banditák. A szomszédos gyárból a csábító lakásszerzés reményében alkalmazottak serege rohanja meg ezt a hervadt közép-európai együttest. A társadalmi szétesés állapota azonban mindig valami átmenetiséget fejez ki; a filmben ábrázolt család ugyan különböző elemekre bomlott, de ez meglehetősen állandósult állapotnak látszik. Az a világ, melyből a szereplők származtak, már annyira a múlté, hogy a szerzők is szükségtelennek találták, hogy utaljanak rá, és semmi jel sem mutat — a várható lakáscserén kívül — az újabb változásra. Ennyiben a film még valósághűnek is tekinthető, nem erőltet alakjaira valamiféle derűlátó szándékokat, hacsak az önálló lakás és az anyagi jólét vágyát nem tekintjük annak. A *Reménykedők* szereplői úgy mozognak a világukban, akár a jól táplált angóranyulak a ketrecben: minden jel arra mutat, hogy tulajdonképpen jól éreznék magukat benne, ha nem lennének annyira összezsúfolva. Hogy többen jussanak külön lakáshoz, keresztül-kasul házasodnak, de érdekeik nincsenek mindig összhangban az érzelmeikkel. Lényegében ez a film legfőbb humorforrása, ha a különböző kabaretisztikus betétektől eltekintünk. A névházasságtól a tettenérésig, a csalárd férj és a tökkelütött udvarló összeütközéséig minden helyzetet végigkóstólhatnak a nézők. Mivel az ábrázolt társadalmi környezet a helyzetkomikumon kívül jóformán semmi másra nem ingerli a szerzőket, valami bágyadt mozdulatlanság telepszik a film egészére, pedig a szereplők rohangálnak eleget. Végül senki sem tudja már, mit is kezdjen a másikkal és önmagával a lakáskérvény megírásán kívül. Nem szétesés ez, hanem állandósult állapot, csak éppen a túlzott jólét hiányzik még ahhoz, hogy szembenézzünk a fogyasztói társadalom lassan ismertté váló helyzetével. Tartalmi kiút híján maradna a stiláris kiút: a francia bohózatból származó helyzeteket a rendező a magyar kabaré elemeivel elegyítette össze, s hozzákevert még valamit az abszurd dráma vonásaiból is anélkül, hogy a lakástalanság lealázó helyzetét túlzottan kidomborította volna. Az egykori társadalmi megrázkódtatásoktól összekevert családtagok eklektikus képéhez tehát stiláris eklekticizmus is társul; ennyiben a tartalom és a forma egységéről is beszélhetnénk, ha ennek egyáltalán értelme volna.

A film végén egy pillanatra mintha megélénkülne minden: a szereplők fölgyújtják a lakásukat, abban bízva, hogy így hamarabb célhoz érnek. Ez az óvatosan megrendezett kis tűzeset csábít arra, hogy összevessük Antonioni teljesen más fogantatású filmjének, a *Zabriskie Point*nak befejezésével. A romantikus radikalizmus jegyében készült amerikai-olasz filmben ugyanis a főszereplő a társadalommal való szakítás jelképeként képzeletben ugyancsak lángbaborít egy épületet. Ami ott a cél érdekében a kegyetlenségtől sem visszariadó, utópisztikus lépés, mely minden jó szándéka ellenére is inkább új igazságtalanságok forrásává válhat, az ebben a filmben valami szelíd, jól fésült bohózati csattanó. A két szobába összeköltözött lakásigénylők hada hiába gyújtja föl a rozoga hajlékot, mindannyiuknak együttvéve sem utalnak ki többet, mint egy új, kétszobás lakótelepi lakást. A szűk téren, ahová a film szorította őket, a népes szereplőgárda is csak szakmai rutinját kamatoztathatta.

UNGVÁRY RUDOLF

RÁDIÓ MELLETT

AMÍG EGY RÁDIÓJÁTÉK ELJUT ODÁIG... A Rádióújságot lapozgatva, hangjátékok, rádiódrámák szereposztása után rendszerint ott találjuk a dramaturg nevét is. Vajon mit jelent ez a szó gyakorlatilag: mi a dramaturg — jelen esetben a rádiódramaturg — feladata?

A rádiójátéknak is — akárcsak egy színpadi műnek — megvan a maga útja. Sok minden történik addig, amíg az írói témából szövegkönyv, a szövegkönyvből pedig bemutató lesz. Aki a rádiójátékot fejlődésének ezen az útján elindítja és az utolsó gongütésig végigkíséri, az a rádiódramaturg. „A rádiódramaturgnak az a föladata" — írja dr. Cserés Miklós, a Magyar Rádió rendezője —, „hogy elkísérje a szerzőt ezen a hosszú úton, tevékenyen, továbbá közreműködjék abban a folyamatban, hogy a kéziratból előadás legyen". Két szót szeretnék ebből az idézetből kiragadni: tevékenyen és közreműködjék. E kettő lényegében ugyanazt jelenti: a dramaturg hallgatja meg először az ötletet, a témát, ő tárgyal az íróval, ő olvassa először a művet, ő tesz javaslatokat az esetleges kiegészítésre, átdolgozásra. Vagyis: ott van a mű „bölcsőjénél" éppúgy, mint az éter hullámaiba lépésénél" („nagykorúsításánál", amikor már „megáll a maga lábán"). A mondottakból következik, hogy a dramaturg rengeteget olvas (és nem akárhogyan, nem szórakozásból, időtöltésből, hanem alaposan, elemezve a mondatokat, a részleteket, újra meg újra elolvasva a szöveget, miközben maga előtt „látja" a megvalósulást; nemcsak szerepeket olvas, de mögéjük képzeli, bennük „hallja" a szereplőket is, a színészeket — egy-egy adott szerephez a legalkalmasabbakat). A dramaturg tehát egyszersmind: „olvasó", „elolvasó" — lektor (a latin „lego" — olvasni igéből). A dramaturg — feladatából következőleg — munkatársa az írónak, segítője és barátja. Nemcsak javaslatai vannak, de el is fogad javaslatokat (és ellenvéleményeket is, ha azok indokoltak). Szereposztáskor egy szerepre több színészt is számításba kell vennie (tekintettel a művészek színházbeli és egyéb lekötöttségére). Előfordul azután jó néhányszor, hogy a számításba vett két művész közül egy harmadik (olykor egy negyedik) játssza a szerepet. (Hogy ki ér rá és ki nem, azt a Magyar Rádióban a „Színészegyeztető" tartja nyilván. És — mint a rádió eleven, „mindentudó lexikona" — nyilvántartja a művészek címét, telefonját, színház-, film-, televízióbeli elfoglaltságát stb.).

De munkatársa a dramaturg a rendezőnek is. Részt vesz a próbákon és a fölvételeken. Ügyel a szöveghűségre. Ha a szövegből húzni kell, vigyáz, hogy a húzás ne váljék a mondanivaló kárára, meg ne csonkítsa az írói gondolatot, ne legyen törés a szövegrészek összefüggésében. A rádió — ez immár világszerte gyakorlattá vált — minden művet szalagról sugároz. A hallgatóban föl sem merül a gondolat, hogy (ami a művészek egymástól eltérő időbeosztása miatt szinte mindennapos) az egész művet, vagy annak részleteit, a párbeszédeket nem egyszerre, még csak nem is a szövegkönyvnek megfelelő sorrendben, hanem „vágásokkal" és későbbi „összejátszással" vették föl. Hogy az „összejátszások" (több szalagról egy véglegesre), az utólagosan „bejátszott", „rájátszott" zörejek, zajok, aláfestő- és közzenék töretlen egységgé „álljanak össze", úgy, ahogyan azt a szövegkönyv megkívánja, erre is felügyel a dramaturg. Ha pedig színházi közvetítés van, azon is jelen van.

Az ilyen sokirányú tevékenység természetesen sokirányú, az élettel lépést tartó érdeklődést kíván. Hogy ismét dr. Cserés Miklós szavaival éljünk: „A rádiódramaturg nem lehet a világtól visszavonult, elvont, száraz, tudományos lény, nem lehet rövidlátó kéziratmoly, mert — ha munkáját jól el akarja látni — benne kell lennie a szellemi élet sodrában. Tudnia kell az eleven irodalom minden megnyilvánulásáról (új drámák, új fordítások, átdolgozások stb.), kapcsolatot kell fönntartania a jelentős drámaírókkal, színészekkel, a színházakkal, könyvkiadókkal, zeneszerzőkkel, könyvkereskedőkkel stb. És persze — ezt talán mondanunk sem kell — a jó rádiódramaturg kötelességének érzi szakmája, egyetemi évei alatt elkezdett továbbművelését, régebbi tudományos emlékek fölújítását és újakkal való gyarapítását. Így tudja csak egységben ellátni munkáját és így tud csak eredményesen közreműködni a rádió nagy jelentőségű művelődési és szórakoztató misszió jának betöltésében".

*

A RENDEZŐ. A meg nem született leány című mesejátékban szerzői utasításként szerepelt: „fortyogás a mélyből". A rendező (Baksa-Soós Lász-

ló) ezt úgy oldotta meg, hogy „mikrofonközelbe" állított egy kancsó vizet, amelyet azután — mint amikor szappanbuborékot fújnak — egy vékony csővel fújt az ügyelő. A néhány hete sugárzott Aarinai Antje — észt motívumokon alapuló — mesejátékban az uraság elfogatja leánya választottját, a szegény halászlegényt. A szövegkönyvben „kiáltozások, hangzavar, lábdobogás" szerepelt. A rendező (Kőváry Katalin) zenei hatásokat (kaotikusan kavargó, zaklatott zenét) alkalmazott. A hatás (a hallgató illúziója) mindkét esetben tökéletes volt. Mezei András A csodatevő című regényét az Irodalmi Főosztály fiatal rendezője, Selymes Judit alkalmazta rádióra. Kitűnő technikai beállításokkal oldotta meg a többidejűséget, a képzelet síkján és a valóságban lejátszódó hangkép-váltásokat. Mire ezek a sorok megjelennek, már mikrofon elé került a vietnami The Lu A hal meg a víz című színpadi balladájának rádióváltozata, Baksa-Soós László avatott kezű rendezésében. Az első eredeti vietnami dráma, amely magyar nyelven megszólal. Mikrofon előtti megszólaltatása — keletkezési helyéből, jellegzetesen vietnami hangvételéből következően — a rendezőre is a megszokottól eltérő feladatokat rótt. Nemcsak a hanghatásokban — a játékot végig dobok és gongok kísérik, az áruló fölötti ítélkezéskor súlyos gongütések ismétlődnek —, hanem az ősi balladai és modern költői-drámai elemeket egyesítő szöveg tempójának, előadási stílusának irányításában is. Sorolhatnánk a példákat tovább, hiszen a „rádiórendezés példatára" szinte kimeríthetetlen. Ahány rendező, annyi megoldás, annyi lelemény, annyi érdekes, tanulságos példa. A rádiórendező munkája összetett, sokféle tényezőt egységesítő munka, következésképpen — mint azt Jósfay György, a rádió fiatal rendezője egyik beszélgetésünkkor igen találóan megjegyezte —: „az ideális rádiórendezőnek mindahhoz értenie kell, ami a rádióban előfordul, a rendezéshez éppúgy, mint a versmondáshoz, felolvasáshoz, a riporthoz, a több műfajból összetett műsorokhoz", hiszen a rádióban nemcsak a drámai műfajoknak, hanem valamennyi más műfajnak is rendezője van. A rádiórendező nem állandó társulattal dolgozik, a színészei produkciónként változnak (a Magyar Rádiónak nincs — és a mi körülményeink között elképzelhetetlen is, hogy legyen — önálló színtársulata), kevés az előkészületi idő (legföljebb 3—4 próba), változóak a technikai, zenei lehetőségek, stb. Mindezeket éppúgy figyelembe kell vennie, mint a már adásra kerülő műsor érthetőségét, hibátlanságát. (Ez utóbbihoz érdekes adalékokkal szolgál Marsall László a Rádió- és Televízió-újság július 11-i műsoroldalán megjelent Költő — a rádióról című írásában.)

De hát — és itt következik a probléma, melynek megoldására születtek már tervek, elképzelések —: a rendező munkájának ez a sokirányúsága, sokféle összetevője nem tenné-e indokolttá, hogy aki a rádiórendezést választja élethivatásul, azt már eleve (főiskolai tanulmányai során) erre a szakra készítsék fel (együtt adva elméleti és gyakorlati képzést is!)? Vannak szakembereink (sokévtizedes „rádiós" gyakorlattal rendelkező szakemberek), vannak már „szakmában" dolgozók (akik szívesörömmel foglalkoznának még intenzívebben a műfajjal — és ezek sorában nemcsak rendezők, hanem dramaturgok, hangjáték- és rádiódráma-írók is); és vannak most induló fiatalok, akiket kifejezetten ez a terület érdekelne (elméletileg és gyakorlatilag is!). Egyáltalán nem volna tehát érdektelen, ha például — akár a Főiskola, akár a Rádió saját irányításával — rendszeresen vagy időszakonként, szakképesítést is adó előadássorozatokat, tanfolyamokat indítanának. Érdekes kísérlet volna az is, ha a főiskolai tanulmányaikat végző rendezőket beosztanák egy-egy — már „hivatásos" — rádiórendező mellé „rádiós-szakmai" gyakorlatra. Még teljesebb felkészültséget nyújtana, ha a jelentkezők — a művészi mellett — a riporteri, technikusi stb. munkával is megismerkednének. (És hogy még egy „érdekes kísérletet" vessünk föl: a rádiórendezést föltétlenül új tapasztalatokkal, tanulságos szempontokkal gazdagítaná, ha például egy rádiójáték rendezésére meghívnának olyan filmrendezőket, mint Jancsó Miklós, Kovács András vagy Makk Károly stb. Vajon ők hogyan fordítanák le a „képszerűséget" „hangszerűségre", milyen — bizonyára — merész, meghökkentő vágásokat alkalmaznának? Hiszen — végső soron — az ő kifejezési eszközük is a „szalag": ott film- és hangszalag, itt magnószalag).

A megoldást, az előrelépést, a folyamatos újszerűsítést szakemberek és hallgatók egyaránt igénylik. Ha minél több megvalósulna, világviszonylatban is jelentős, úttörő vállalkozást indítanánk el — a szinte beláthatatlan lehetőségeket kínáló fejlődés útján.

BALASSY LÁSZLÓ

DOKUMENTUM

KATOLIKUS ÍRÁSOK OLVASÁSA KÖZBEN

Veres Péter naplójából

A folyton gondolkodó, égő, minden iránt érdeklődő író a katolikus folyóiratokat, lapokat is rendszeresen olvasta. Ha valamelyik írás tovább gondolkodásra, vagy ellentmondásra késztette, kézbe vette töltőtollát és naplófüzetét. A válogatás ezekből a jegyzetekből készült.

Nádasdi Péter

Öregszem. Sokszor gondolok nemcsak a halálra — ezt még elhárítom —, hanem arra, hogy milyen rettentő dolog az emberben a becsvágy, vagy a csúnyább hiúság. Van aki jót akar s a jót szépen akarja, de nincs hozzá ereje, mert körülveszik olyanok, akik szintén jót akarnak, de mindenáron és minden módon akarják, és elromlik a dolog. Az igazság harcából az akarat harca lesz, a jó angyalai helyett démonok küzdenek. Ebből persze pesszimizmus következnék. Igen ám, de ez a világ sorja: a történelem magától is megy, de azok is viszik, akik akarják. Jó sodorba lenni: ez a fő. Íme, én, öreg ember már a szemlélődést választom, és foly előttem a szép és csúnya, mint az áradat. De mert becsvágyam nekem is van, az nem halt még el, szeretném kifejezni, s ez is valami. Szerény kívánság: műbe kövítni a megfoghatatlant, az életet. Ez minden, legalábbis nekem.

*

Az emberimádást — amint látjuk — megszenteli, szentesíti, „szublimálja" az idő. A személyekből, az esetleges gyarlóságokkal megvert nagy emberekből „eszmék" lesznek. Buddha, Jézus, Mohamed, Kung-fu-ce, Lao-ce, Zarathustra egy-egy eszmei rendszert, világfelfogást, világnézetet, világképet, erkölcsi rendszert — vallást —, jelentenek. Hogy a hívek és a követők imádása — a hatalomban és a győzelem lelki élményében részesülőknél ez az imádásig menő szeretet, a vezér, a főnök, a próféta iránt kiforrhat, az természetes, de a folyamat aztán az érdekesebb. Mert hogy a legtöbb istenített ember imádását erőszakkal — néha pusztító erőszakkal (Mohamed!) — kényszerítették rá a tömegekre, arról biztos történelmi tudomásaink vannak, de hogy ez az imádás miképp alakult át kultusszá és hogyan lett belőle némelyeknél misztikus átélés, vagyis valóságos vallási élmény, ez az elgondolkoztató. A lélek szomjúsága az emberi sorsból és a némely embereknél ismeretlen okokból eredő lelki alkat adottságokból ered és arra irányul, akinél ezt a szomjúságot szublimálhatja. A szerzetes, aki felolvad Krisztusban, és az élet, a világ és önmaga iránti szeretetét, vagy akár az ismeretlen és megközelíthetetlen női eszmény, vagy apácáknál férfi eszmény iránti szeretetét Jézusra, vagy Buddhára, az édes Jézusra, a kedves Buddhára árasztja, sokkal érdekesebb jelenség, mint maga a tömeg, amely formálisan, némi művészi igénnyel és átéléssel követi a kultuszt.

A teológusok persze erre is megfelelnek és azt mondják, íme az öregedő *Veres Péter* az eredendően eretnek kálvinistából lett materialista, vallási, lelki kérdésekkel foglalkozik, mert találkozott, vagy találkozni fog az angyallal a damaszkuszi úton.

Igen, csakhogy nem most, hanem régen találkoztam már én az angyallal, s ez első kérdésem az volt hozzá: nem csapsz be? Nemcsak az én telhetetlen becsvágyam keresi-e a sikerhez legkönnyebben vezető eszmét és általában a feltűnést. Vagyis mindjárt feltettem azt a kérdést, hogy vajon az angyal álarcában nem a Sátán szólott-e hozzám. Mert tudvalevő, hogy az Antikrisztusnak ezer arca van. Annyi, amennyi magának a gondolkodó embernek.

Így van ez, és én csak azt szeretném tudni, meddig lehet szabad az ember, hogy ne legyen nihilista. Egyszerre lenni alázatosnak és fegyelmezettnek az örök dolgok s a mindenkinek fontos dolgok iránt, és forradalmárnak, lázadónak a mulandó, váltakozó és változtatható dolgok iránt. Egyszerre tisztelni, amit a nép tisztel, az a nép, amelyet én is tisztelek. Nem azért, mert a nép önmagában tisztelnivaló, hanem azért, mert a nép a valóság. És egyszerre lázadni minden ellen, ami a nép testét — lelkét lenyűgözi és önmagához, az em-

berhez és az általa teremtett embereszményhez méltatlanná teszi.

Ez a dialektika talán nem mindenkinek világos, de nekem nagyon egyszerű és nagyon tiszta. Realista; nem is „ista", hanem reális felfogás, mert én nem látok a világból semmi egyebet, mint azt a valóságot — annak tárgyi és szellemi, észbeli és lelki értelmében —, amely előttem van s amely a maga egészében felfoghatatlan és alázatra int, de ugyanakkor merészségre ösztönöz.

*

Nem kevésbé csodálatos az az emberi gondolkodás, hogy ha Szűz Mária más anyák módján szülte meg nagy fiát, akárha az Isten fiát is, miért volna ez reá kisebbítő? Nem inkább nagyobbító dolognak kellene lenni: egy anya, aki Istent szült! Hol itt a logika? De hogy jutott el a gondolkozni kezdő vadember ezekhez a gondolatokhoz? A titkok titka annak az érzelmi és lelki életnek a kifejlődése, amely azután logikát teremtett magának a lelki mániáihoz. A hinduké, a kereszténykéé igazán csodálatos, de az egyiptomiaké, babiloniaké, görögöké is elragadó. „A metafizika problémái csak a pszichében léteznek, ámde a psziché is valóság..." — írtam már régebben. Igen, micsoda psziché? Micsoda sugárzások, micsoda vibrálások, micsoda emanációk és mit tudom én, mik vannak az emberállatban? Nem az a csoda, hogy Krisztus Istennek fia és szűztől született, hanem az, hogy az emberállat ezt a költeményt — és a többit — kitalálta. Miért találta ki? Ilyen okos állatnak nem jöhetne meg az esze egészen? Ha már eljutott a Világegyetembe, nem jöhetne meg onnan azzal, hogy savanyú a szőlő? Nem vehetné tudomásul, hogy porszemek vagyunk a végtelen valóságban, és súrlódás közben felmelegszünk és szikrákat vetünk, ennyi az egész metafizika?

Úgy látszik, nem. A metafizikák, a hitbéliek és a tudományosak váltják egymást. Vajon a marxista racionalizmus urrá lesz-e már ezen a zűrzavaron és megteremti-e az új embert, amely egyszerre lesz okos, tudós, bölcs és alázatos?

Szeretném hinni. És szeretném tudni, hogy milyen lesz a költészete. Ha megszabadítja a lelkét az égi fantomoktól, vajon átlelkesíti-e a valóság tényeit és jelenségeit? Szeretném hinni, hogy igen, mert a lelket már nem lehet elaltatni. Az kitör, és szépségvágyának, áhítatának tárgyat keres. Szép lányt, állatot, hegyet, vizet, virágot vagy emberi műveket. No jó.

Némely filozófusok és tudósok szerint az erkölcsi igazságok viszonylagosak, korhoz, helyhez, emberi közösséghez és eszméhez, tanhoz kötöttek. Ez rendben van. Egy igazság azonban örök és abszolút: a becsületé. Minden világnézetnek uralkodó elve legyen a becsület. A férfibecsület, a lánybecsület, a munkásbecsület, a tisztibecsület, katonabecsület, hivatalnokbecsület és így tovább.

Hogy mi a becsület, nem kell magyarázni. Még a rongy emberek is tudják vagy sejtik, de nem bírják megtartani. A közösségek elve csak a tiszta becsület lehet, még akkor is, ha sokan megszegik, még akkor is, ha ellenfelei megszegik, még akkor is, ha áldozatba kerül.

*

A Balaton partján voltam pár hétig. Soha ennyi nőt nem láttam meztelenül. Kiábrándító dolog. Még a bűbájosan szép lányok is eltűnnek itt, egyszerűen ilyen vagy amolyan csípőjű nőstényekké változnak. A nők szebbek, ha felöltöznek, és a férfiakra, a fajfenntartási ösztönre is jobban hatnak. Nem lehet véletlen, hogy sok-sok évezred alatt olyan változatos női — és férfi — öltözködési kultúrák fejlődtek ki. Mint mindennek a világon ennek is értelme van. Az egész emberi élet szépségélménye ebben van. Nem ostobaság-e, nem betegség-e a szemérmet és a női szépség változatait száműzni a földről, azért mert a hetéra-kultusz átjárta az úri-polgári világot, a gazdagságban megromlott és telhetetlen polgárságot?

A *Vigiliá*ban olvasom egy cikkben, amely az anyajogú társadalom irodalmával foglalkozik, hogy — szerinte — a nő találta fel a fonást és a fazekasmesterséget. A „találta fel" szón akadok meg. Ez így túlságosan mai értelmű fogalmazás. A fonás „feltalálása" ezer és ezer szükségszerű mozzanatból következett, amelyet a gyűjtögető életmódban élő ősember — éspedig nemcsak a nő, hanem a férfi is — napról napra tapasztalt az erdők és mocsarak szövedékeiben, azokban az úgyszólván természetes kunyhókban, amelyeket a liánok, iszalagok, mocsári fák — például égerek — gyökérzete alakított. A mocsárban vagy erdőben csörtető ősember keze-lába lépten nyomon beleakadozott ebbe a szövedékbe, s nem is kellett feltalálni, csak a természeti adottságokat kellett kihasználni és továbbfejleszteni. A finomabb szövésmintát meg megmutatták a fészekrakó madarak és pókok.

Ugyanígy a fazekasmesterség, a szomjazó ősember számára adva volt a hor-

padásos kövekben és állatnyonyokban, amelyek megőrizték a vizet még az eső után is. Az égetett cserépedény későbbi fejlődés eredménye. Az agyagföldeken élő földmívelő népek távol a forrástól és folyóvizektől, kénytelen voltak a vizet valamiképpen megőrizni. Mivel a tüzet már régebben ismerték, az erős tűz alatt kővé égett agyag megmutatta nekik, hogyan lehet olyan edényt csinálni, amely nem ereszti át a vizet. A mi pusztai embereink erre a célra, ha nincs cserépedényük, vagy erre pénzük, még tökhéjat, dinnyehéjat is használnak, mert látják, hogy abban is megáll az esővíz. A „feltalálás" hát eléggé természetes folyamat.

*

Bartók Béla leveleiben böngészgetek. Aki nagy, az mindenben nagy. Bűbájosan szép és kedves, emellett tökéletesen hiteles, reális jelenet, ahogyan leírja a gyergyó-kijénfalusi parasztasszonnyal való párbeszédét, dallamgyűjtés közben.

Ugyancsak finom és megragadó egy levele, amelyet egy leánynak írt a filozófiáról és az istenségről. Miért van, hogy minden igazi nagy ember eljut a gondolkodásban először az ateizmushoz, azután pedig az egyik visszatér a közösséghez, illetve a kozmikus alázathoz, a másik visszatér az emberek hitéhez, a valláshoz, de már csak mint formalista, vagy észből táplálkozó ál-misztikus? Bartók is nagyon okosakat mondott fiatal fejjel — 1907-ben — erről a kérdésről. Én se tudok ma se többet.

*

Az emberek lelki megnyugtatására és jószándékainkról való meggyőzésére egy marék bölcsesség többet ér, mint egy köböl okosság.

SÍK SÁNDOR VALLOMÁSA OLVASMÁNYAIRÓL

Sík Sándor alább közölt vallomása olvasmányairól csak kevesek előtt ismeretes, mert egy ma már szinte hozzáférhetetlen kiadványban rejtőzik. Ez a rövid írás nem szerepel Sík Sándor műveinek egyetlen kiadásában sem, noha jól tükrözi a nagy műveltségű, sokoldalú papköltő szoros kapcsolatát a könyvekkel. A hitbuzgalmi művek és a biblia mellett, amely mindennapos legkedvesebb olvasmánya volt, mindig tudott időt szakítani egyéb művekre is. Különösen figyelemreméltóak a *Nyugat* irodalmi mozgalmáról és Adyról írt sorok. Nem hanyagolta el sok egyéb mellett a klasszikus görög és latin szerzők eredeti nyelven való tanulmányozását sem. Jellemző példa még sokoldalú tájékozódására, hogy olvasmányai között megemlíti a hazánkban akkor még szinte ismeretlen Katajevet is. Ez a vallomás egy kis szellemi önéletrajz is egyben, amely megismerteti velünk az íróra a kora gyermekkortól az érett férfikorig — legnagyobb hatást gyakorolt könyveket.

E rövid írás *Kőhalmi Béla* Kossuth-díjas bibliográfus professzor által szerkesztett *Az új könyvek könyvé*ben (Budapest, 1937) jelent meg. A könyv előszavában a szerkesztő a második világháború előtti korszak veszélyeire hívta fel a figyelmet, és ezzel szemben az igazi kultúra értékeit vonultatta fel, mint a védekezés egyik lehető formáját. Kőhalmi Béla, a könyvégetések veszélyeire célozva, rámutatott: „...az új barbarizmus pedig a nyomtatott szó erejének, a műveltség vonzerejének hanyatlásával kezdődik." Sík Sándor a maga sajátos módján és fegyvereivel szintén küzdött az „új barbarizmus" ellen.

Sík Sándor vallomása a szerkesztő alábbi két kérdésére beküldött válasz:

„1. Világképe, eszményei kialakulására, fejlődésére, mely művek voltak befolyással? (Nem katalógusszerű felsorolást kérek.)

2. Mely művek voltak azok, amelyek hatása messze túlnőtt az ún. »elolvasandó könyvek« hatásán; melyek azok, amelyeket függetlenül attól, hogy mennyit köszönhet nekik, szeret (újra meg újra visszatérő olvasmányok!); melyek azok, amelyeket trouvaille-ként üdvözölt; volt-e köztük olyan, amelynek kívánatos, szükséges megrendülést köszönhetett? (Döntő olvasmány!)"

Kőhalmi Béla szerkesztő körlevelére Sík Sándor a következő választ küldte:

„1. A gyermekkori olvasmányok közül — amelyek nagyjából ugyanazok lehettek, mint a század első évtizede többi diákgyermekének olvasmányai — a legmaradandóbb hatással Jókai regényei és May Károly Winnetou-könyvei voltak rám, mégpedig körülbelül egyidőben; de tizennégy éves koromban került kezembe véletlenül a teljes Kemény is: azt is úgy habzsoltam végig, mint amazokat. Diákkoromban nagy hatással volt rám a *Zászlónk*, amelybe korán írni is kezdtem. — Gyermekségem legnagyobb hatású könyve az Endrődy-féle Magyar Költészet Kincsesháza volt: ebből lett döntő élményemmé a vers: gyerekésszel azt gondolván, hogy azok a legnagyobb költők, akikről ennek a könyvnek függelékében leghosszabb jegyzet szól, sorban vásároltam össze megtakarított filléreimből Garayt, Czuczort és másokat, míg egyszer belekóstoltam Vörösmartyba és Aranyba és attól kezdve sokáig nem is volt számomra más költő a világon. (Csongor és Tündét vagy a Toldi Szerelmét pl. tíz vagy tizenöt éven át minden évben újra elolvastam, kisebb verseik jó részét, eposzaik egész énekeit könyv nélkül tudtam.)

Már mint kispap olvastam — először persze csak magyar fordításban — Chateaubriand *Genie du christianisme*-jét, amely roppant hatást tett rám és figyelmemet többek közt ráirányította a zsoltárokra; ezek aztán egész életemre szóló hatással voltak rám, évtizedeken át foglalkoztam velük és nem is tudtam nyugodni, míg verses fordításukat el nem készítettem. A gimnáziumban is, az egyetemen is szenvedéllyel és gyönyörűséggel olvastam a klasszikus költőket (a görögöt pl. csak azért vettem fel, mint bölcsészhallgató, harmadik szaktárgyamul, hogy képes legyek a nagy görög költőket olvasni); a görögök közül a tragikusok, elsősorban Aiszkhülosz, a latinok közül Vergilius és Horatius, majd a nagy keresztény lírikus, Prudentius lett a kedvencem. — Korán tanulmányozni kezdtem a magyar egyházi költészet legjelentősebb lirikusát, Mindszentyt is, aki főleg hatalmas lendületével és a hagyományos vallásos költészet kereteit szétvető korszerű témáival ragadott meg.

Egyetemi hallgató koromban három férfiú volt rám döntő hatással, akiknek mindegyike mint író is a legnagyobbak közül való a maga területén, de rám ebben az időben írásaiknál is döntőbben hatottak eleven egyéniségükkel, — amit persze erősített és továbbfejlesztett könyveik állandó forgatása. Jellemem kialakulására, világnézetem megszilárdulására Schütz Antal, a teológus, irodalomszemléletem és ízlésem fejlődésére Riedl Frigyes (és a vele rokon Péterfy Jenő) volt legtermékenyítőbb hatással.

Világképem és világérzésem továbbfejlődésére ez után a döntő elemi hatás után lényegesen hatottak még F. W. Foerster, Chesterton és R. Guardini egyes munkái.

A magyarságra és sorskérdéseire vonatkozó szemléletemet és felelősségtudatomat jelentősen elmélyítették Szekfű történeti művei és némileg színezték Szabó Dezső egyes írásai, legdöntőbben azonban a régi magyar irodalommal való belső érintkezés, elsősorban Széchenyi tanulmányai hatottak. A világképem szociális oldalát kiépítő olvasmányok közül nem tudnék megnevezni kiemelkedőbb hatásúakat.

Ugyancsak még egyetemi hallgató koromban értek el hozzám a *Nyugat* irodalmi mozgalmának hullámai. Az első pillanatok idegenkedése után hamar megéreztem Ady költészetének jelentőségét; 1910-ben (még egyetemi hallgató koromban) írtam le róla először az *Élet*ben, hogy korszakalkotó lírikus, és kezdettől fogva bevittem iskolai irodalomtanításomba. A Nyugat költői közül azonban jobban szerettem Babitsot és Tóth Árpádot, Adynak csak egyes verseit. Őt eleinte inkább csodáltam, csak később szerettem meg igazán, amikor mint költő levetkőztem azt az öntudatlan hatását, amelyen minden lírikus kortársammal együtt át kellett mennem. Azóta aztán úgy vagyok vele, mint a nagy költőkkel egyáltalán: valahányszor újra belemerülök, mindig nagyobbnak és magamhoz mindig közelebb érzem.

Mint irodalomban élő ember, természetesen átmentem a világirodalmi hatásoknak minden hullámverésén, amely kortársaimat hazánkban elérte: Puskin—Bérczy Anyéginjétől és Rostand-tól Katajevig, Mauriacig és Huxley-ig. Mindez két-

ségkívül alakító hatással volt gondolkozásomra. Mint ember, mindebből legtöbbet a nagy orosz regénynek köszönhetek, elsősorban a *Háború és béké*nek és a *Karamazov testvérek*nek, de a kisebbeknek, Turgenyevnek, Goncsárovnak és a többieknek is. Mint poétára, amennyire rá tudok eszmélni, Verlaine és Rilke *Stundenbuch*ja hatott elmélyítőleg.

2. Ha már most arra a még nehezebb kérdésre kell válaszolnom, hogy miket becsülök és szeretek legjobban a ható könyveken kívül, nagyon nehéz helyzetbe kerülök. Olyasféleképpen vagyok — az irodalom professzionistájánál könnyű ezt megérteni —, mint egyes primitív vallások henotheistái, akik hol ehhez a bálványukhoz imádkoznak, hol ahhoz, de mindig úgy, mintha csak azt az egy istent ismernék. Nekem is volt Dante-korszakom és Shakespeare-korszakom, Szent Ágoston-korszakom és Goethe-korszakom és még egy sereg más, közte egy Gárdonyi-korszakom is (akit legjobban szeretek a magyar regényírók közt). De legkedvesebb és leggyakoribb olvasásom tárgya minden korszakban a magyar líra volt, már régóta mindenestül, középkori gyermekdadogásaitól Adyig és a fiatalabbakig, akiknek új és új hangjait szenvedélyes szeretettel és beleéléssel figyelem. A mai világirodalomból legtöbbre tartom a skandináv regényt: Hamsunt, Lagerlöföt és főképp Undsetet. Mint meditációhoz szokott embernek, mindennapos legkedvesebb olvasmányom természetesen a Biblia. A lelkiség klasszikusai közül leggyakrabban és legnagyobb szeretettel forgatom Szent Ágoston és Szalézi Szent Ferenc műveit."

Végül itt szeretném felhívni a figyelmet arra, hogy Radnóti Miklós, aki Sík Sándor tanítványa volt Szegeden, ugyancsak ebben a könyvben nyilatkozva olvasmányairól, milyen meleg hangnemben emlékezik meg professzoráról, mint olyanról, aki jelentős hatást gyakorolt irodalomszemléletére. Íme az idézet: „Kell írnom... Sík Sándorról, a költőprofesszorról, akinek öt éven át benső tanítványi köréhez tartoztam negyedmagammal s akinek húszéves világnézeti és esztétikai ortodoxiám alól való felszabadulásomat köszönhetem: s még sok egyebet." Az idézett mondat utolsó része feltehetően arra a közismert tényre utal, hogy Sík Sándor akkor is bátran kiállt tanítványa mellett, amikor a költőt a bíróság igazságtalanul megvádolta egyik kötetének néhány verse miatt.

Úgy gondoljuk, Sík Sándor vallomásának a közzététele — irodalomtörténeti érdekessége mellett — abból a szempontból is hasznosnak látszik, hogy sokakat jó és értékes olvasmányok kiválasztására ösztönözhet.

BATÁRI GYULA

ÖKUMENIKUS IMAHÉT AZ NDK-BAN

A Szentlélek közössége legyen mindnyájatokkal (2 *Kor* 13, 13). Pál apostolnak ez a levelét befejező áldása volt a vezérgondolata az idei ökumenikus imahétnek az NDK-ban. Immár harmadik éve, hogy a pünkösd előtti héten összejönnek a keresztények minden nap egy másik templomban, hogy az apostolok Szentlelket váró közösségével egyesülve kérjék az Atyát, hogy egyek legyenek Jézus Krisztusban.

Német evangélikus lelkész barátom meghívására az idén részt vettem ezen az ökumenikus imahéten, amely az őskeresztény közösségek élményével ajándékozott meg. Annaberg—Bucholcz a német érchegységben fekszik, régi bányászemberek hagyományait őrizve. A városban van 1—1 katolikus, methodista és 4 evangélikus templom. Három este lehettem ott az ökumenikus ige-liturgián (Wortgottesdienst). Ezek közül az egyik este az ifjúság ökumenikus találkozója volt, amikor egy nagyobb falusi templom méretű temetőkápolnát töltöttek meg a teeneger-korú fiatalok. A liturgiát mindig a házigazda pappal együtt, két másik, különböző feleke-

zetű pappal közösen vezette „civilben" (sötét ruha, fehér ing nyakkendővel). Ennek az ökumenikus liturgiának a szerkezete a következő volt: a házigazda köszönti az egybegyűlteket, ének, amely közös egyházi énekük a különböző felekezeteknek, rövid könyörgés, napi szentírási részlet felolvasása, prédikáció, ének. Ezután következett a számomra legfelemelőbb rész: az apostoli hitvallás kérdés-feleletszerűen feldolgozott formája, amilyent mi katolikusok is használunk a keresztségi fogalom megújításánál. Az egymásután feltett „Hisztek-e..." kérdésre a jelenlevők együttesen vallották: „Hiszünk". Íme az alap, ahol találkozunk. Egyébként elmondták, hogy készen van az Apostoli Hitvallás ökumenikus formája, amelyben már csak egy vitatott szó van: az egyház jelzőjeként használt „katolikus" szót így használják-e, vagy pedig lefordítsák-e „általános"-ra, „közönséges"-re. Tudniillik a katolikus szó az egyház katolicitását jelenti, nem pedig csak a katolikus felet az ökumenizmusban. A Hitvallás után következett az ökumenikus célra szóló gyűjtés, amelynek nagyon beszédes formáját ismertem meg. Egyéb alkalmakkor is így végzik. A pap az oltár előtt várja, amíg készen lesznek a gyűjtéssel, aztán amit a gyűjtők az oltárhoz visznek, a pap átveszi és az oltárra helyezi, majd rövid imádságban köszönik meg és ajánlják fel. (A mise kollekta imája felajánlás után!) Ezután következnek az Egyetemes könyörgések ökumenikus szándékra, továbbá mintegy áldozatként rövid ima formájában az elkötelezettség vállalása, felajánlkozás az ökumenikus szellemben való munkára, életre; majd a befejező ének. Evangélikus barátaim felkérésére két alkalommal én is szólhattam az ökumenikus közösséghez tolmács segítségével.

Az ott töltött napok alatt alkalmam volt elbeszélgetni velük az ökumenikus életről. A reformáció előtt katolikus templomnak épült Szent Anna templomot, amely jelenleg az evangélikusok plébániatemploma, a katolikusok is használhatják. A háború együttesen elszenvedett borzalmai döbbentették rá őket igazán az ökumenizmus jelentőségére: hogy a közös emberi és keresztény életsors vállalásával, az egymás iránti szeretet szellemében kell megoldani a felmerült problémákat. A II. vatikáni zsinat, különösen a nem katolikus egyházi közösségeknek egyházként való elismerése nagy lendületet adott az ökumenizmusnak. Rahner professzor megállapítását, hogy az egyház minden problémája között a fő feladat a keresztények egysége, mert ez a kereszténység botránya, ott szinte közvéleményként hallottam, és szinte azonos megfogalmazásban. Ugyancsak abban az időben, Berlinben, maga Bengsch bíboros Schönhercz evangélikus püspökkel együtt tartott ilyen ökumenikus liturgiát, amelyen mindketten beszéltek.

Pünkösdhétfőn részt vettem az evangélikus *Gottesdiensten*. Megdöbbenve ismertem fel benne a mi megújított mise-liturgiánkat. Amikor aztán gregorián dallammal intonálta a pap a Kyriét, (így: görögül), a Glóriát, énekelte végig a prefációt, ez a számomra új pünkösdi jelenség könnyeket csalt a szemembe.

Fölfigyeltem rá, hogy valamennyi evangélikus templomban megtaláltam a Boldogságos Szűz képét vagy szobrát. Érdeklődésemre azt felelték, hogy ez számukra nem okoz gondot. Luther nyomdokain járva, aki maga is tisztelte Szűz Máriát, ők is tisztelik. Egyedül a mennybevitel dogmáját kifogásolják, mint ami nincs benne a Szentírásban. Természetesen ott sem mindenki egyformán buzgón vallásos. De nagyon aktívan és áldozatosan vesznek részt egyházközségük életében. Egymás segítésében is szívesen vállalják az áldozatot. Anyagiakban sokkal többet vállalnak: havonta kb. 100 Ft összegű az egyházközségi hozzájárulás. A katolikusoknál is hasonló élettel találkoztam. A legközelebb megoldandó ökumenikus feladatnak az ún. vegyes házasság kérdését látják. Mint tudjuk, már ebben a kérdésben is előrehaladtunk, de ezt még nem tartják kielégítőnek. A pápát szívesen elfogadják vezetőnek, de a tévedhetetlenség számukra teológiailag még problémát jelent.

Evangélikus lelkész barátaim otthonaiban vonzó keresztény családi életet ismerhettem meg. Rokonszenves, férjük papságával azonosulni tudó asszonyokkal találkoztam, akik szívesen vállalták 4—7 gyermek gondját is. Papi életükre nem hat visszahúzó erőként a családi élet, sőt segíti őket.

Gyakran találkoztam itt Albert Dürer egyik reprójával, az imádkozó kezekkel. Emlékül hoztam egy ilyen fafaragást én is. Az imádkozó kezek összefonódtak ennek az ökumenikus imahétnek az élményével.

LENGYEL PÁL

1971 **Vigilia** AOUT AUGUST

Revue mensuelle — Monatschrift Rédacteur en chef — Chefredakteur: György Rónay — Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. — Abbonnements pour un an — Abonnement für das Jahr: 5,00 US dollars.

SOMMAIRE

Ferenc Szabó S. J. (Rome): Discussions sur „Jésus historique" — *Ferenc Pelsőczy:* Saint István, prêtre et roi — *György Bónis:* Droit canon et juridiction ecclésiastique en Hongrie à l'époque d'Árpád — *György Rónay:* Légendes du roi Saint István — *László Szedő:* Le jeune Borsos (pour le 65e anniversaire de Miklós Borsos) — *Gizella Dénes:* Dans la ville de l'abbé Asztrik — *Flórián Holovics:* Retour de la sainte Dextre — *Margit Kopácsy:* La vieille femme (nouvelle) — *István Fekete:* L'aurore (nouvelle) — Poèmes de Sándor *Weöres,* Pál *Toldalagi,* László *Galambosi* et Gyula *Labancz.* — Béla *Csanád:* Pour la fête du roi Saint István (traduction d'une séquence du XIVe siècle).

DOCUMENT: *Péter Veres:* En lisant des ouvrages catholiques (fragment de journal) — Confessions de *Sándor Sík* sur ses lectures — Semaine de prière occuménique dans RDA *(Pál Lengyel).*

A l'occasion de la clôture de l'année commémorative de Saint István, nous publions plusieurs études sur sa personnalité et sur les questions du moyen âge hongrois. Ferenc Pelsőczy, docent de l'Académie de Théologie, historien ecclésiastique place l'individualité et l'activité de Saint István dans la perspective de la conception historique du premier tournant millénaire et démontre qu'il fut le premier réalisateur conscient de l'idéal „rex et sacerdos" saint augustinien. — Trois légendes du saint roi nous sont restées du premier siècle après sa mort, toutes trois en langue latine (l'une d'elles, traduite ou compilée en langue hongroise, n'a été publiée que plus tard, lorsque les écrits en langue maternelle commencèrent à paraître, et dans la seconde moitié du XIIIe siècle, elle existait déjà sûrement, mais l'oeuvre elle-même n'est pas restée). Des trois légendes latines, la première *(legenda maior)* adopte le type de légende qui, dans son héros ne voit pas la personnalité, mais qui cherche les vertus des catalogues des vertus, — en ce cas les vertus typiques du saint souverain — pour les présenter au lecteur. Cette légende est née avant la canonisation de Saint István, et probablement dans l'intérèt de cette dernière. La deuxième légende *(minor)* individualise déjà mieux son sujet, fait ressortir certains traits personnels, et l'on peut conclure de certaines péripéties que l'auteur avait utilisé pour cette poésie laïque de langue hongroise les cantiques se rapportant à Saint István entièrement disparus, de sorte que toute cette poésie n'était qu'orale. La troisième légende a été écrite par Hartvik, évêque de Győr (précédemment de Magdeburg), homme de confiance du roi Kálmán. Au point de vue du style, son oeuvre est aussi la meilleure et on y trouve des traces indubitables d'intérêt envers le romantisme. Donc, cette légende d'Hartvik, et la *minor* s'insèrent dans l'atmosphère plus „humaniste" qui, au tournant des XIe et XIIe siècles caractérise la cour du roi Kálmán surnommé „le Libraire". Donc, avec ces trois légendes, l'étude de György Rónay donne l'histoire abrégée de la première période de notre littérature en langue latine, la toute première, des débuts monacaux jusqu'à la constitution de la littérature de cour.

L'étude du professeur Bónis sous emmène dans le territoire de l'histoire juridique hongroise médiévale, on y examine aussi bien les traits particuliers de la juridiction hongroise que ses rapports européens.

En dehors de ces ouvrages traitant de Saint István et du moyen-âge hongrois, mentionnons encore l'article de Ferenc Szabó (l'auteur qui vit à Rome est collaborateur de la Radio du Vatican); il publie une étude cristique et détaillée de la plus récente littérature sur l'historicité de Jésus.

INHALTSVERZEICHNIS

Ferenc Szabó S. J. (Rom): Diskussionen um den „geschichtlichen Jesus" — *Ferenc Pelsőczy:* Der heilige Stephan, Priester und König — *György Bónis:* Kirchenrecht und kirchliche Gerichtsbarkeit in Ungarn während der Herrschaft der Arpaden — *György Rónay:* Die Legenden über Stephan dem Heiligen — *László Szedő:* Der junge Borsos (Zum 65. Geburtstag des Künstlers) — *Gizella Dénes:* In der Stadt vom Abt Astric (Kalocsa) — *Flórián Holovics:* Die Rückkehr des heiligen Rechtes — Erzählungen von *Margit Kopácsy* und *István Fekete* — Gedichte von Sándor *Weöres,* Pál *Toldalagi,* László *Galambosi* und Gyula *Labancz.* Eine Übersetzung von Béla *Csanád.*

DOKUMENT: *Péter Veres* über seine katholischen Lektüren (Aus den Memoiren des Autors) — *Sándor Sík's* Zeugnis über seine Lektüren — Ökumenische Gebetwoche in der DDR *(Pál Lengyel).*

Zur Abschliessung des Gedenkjahres befassen wir uns in mehreren Essays mit der Figur des heiligen Stephans und mit Fragen des ungarischen Mittelalters. Ferenc Pelsőczy, Dozent an der Theologischen Akademie und Kirchengeschichtler, setzt die Persönlichkeit und Tätigkeit des heiligen Stephans in die Perspektive der Geschichtsbetrachtung der ersten Jahrtausendwende und demonstriert, dass er ein bewusster Verwirklicher des augustinischen Ideals, „Rex et sacerdos" war. — Über den heiligen König sind drei Legenden erhalten geblieben vom ersten Jahrhundert nach seinem Tode; alle drei sind in lateinischer Sprache verfasst (eine aus diesen drei übersetzte oder kompilierte ungarische Fassung entstand erst später, parallel mit den Anfängen der ungarischen Schriftsprache, und in der zweiten Hälfte des XIII. Jahrhunderts existierte sie schon sicher aber der Urtext ist nicht erhalten geblieben). Die erste von den drei Legenden *(Legenda maior)* folgte den Legendentyp der in seinem Helden nicht die Persönlichkeit betrachtet, sondern den Tugendkatalogen entsprächend, die Tugenden — diesmal die typischen Tugenden eines heiligen Herrschers — sucht, und sie als Beispiel vor den Lesern stellt. Die zweite *(minor)* Legende individualisiert schon besser ihren Stoff, sie weist schon gewisse persönliche Züge auf, und aus einigen Motiven kann man darauf schliessen, dass der Autor auch von jener, in ungarischer Sprache verfassten Dichtung, Gebrauch machte, die auch Lieder über den Heiligen Stephan beinhaltete, die aber vollkommen verloren ging da diese ganze Poesie mündlich *(orale)* war. Die dritte Legende stammt von Hartvik, früher Bischof von Magdeburg, dann von Győr, der ein Vertrauensmann des Königs Kálmán war. Sein Werk ist auch von stilistischem Gesichtspunkt das beste, und es sind schon da sichere Spuren einer Interesse der Romantik gegenüber festzustellen. Die hartviksche Legende ebenso wie die Minor passen so schon mehr in jene „humanistische" Atmosphäre hinein, welche — an der XI. und XII. Jahrhundertwende — den Hof König Kálmáns, der als Beiname den „Buchliebhaber" trägt, charakterisierte. Das Essay von György Rónay, das sich mit den drei Legenden befasst, gibt eigentlich eine kurze Übersicht über das erste Zeitalter unserer Literatur in lateinischer Sprache, angefangen von den ersten Anfängen in Ordenshäusern bis zu der Entfaltung der Hofliteratur. — Das Essay von Professor György Bónis nimmt seinen Stoff von dem Gebiet der Mittelalterlichen Rechtsgeschichte wobei er die spezifischen Züge der damaligen ungarischen Gerichtsbarkeit in ihrem europäischen Zusammenhängen untersucht. — Ausser der sich mit den heiligen Stephan und dem ungarischen Mittelalter beschäftigenden Materie, ist noch der Aufsatz des Jesuiten—Paters, Ferenc Szabó zu erwähnen (der Autor lebt in Rom und ist Mitarbeiter des vatikanischen Rundfunks); er gibt eine ausführliche und kritische Schilderung über die neueste Literatur, die sich mit der Frage der Geschichtlichkeit Jesus' befasst.

Fk.: Várkonyi Imre — 1341-71. Fővárosi Ny. 5. telep. — Fv.: Ligeti Miklós

Írók és tudósok az olvasás öröméről

ERICH FROMM: — Sok könyvet írtam magam is, és jó néhányat olvastam, amely más könyvekről szólt. Így saját tapasztalataim alapján állíthatom, hogy a könyvekről szóló könyvek nem kevés félreértést és tévedést tartalmaznak. Ezért nem ajánlhatom senkinek, hogy olvasás útján szerezzen diplomát. Valójában csak egyetlen helyes indítóokunk van az olvasásra: a könyvek formálják személyiségünket. A végső elemzés szempontjából a művészetnek és a tudománynak — ha igazi művészetről és igazi tudományról beszélünk — egyetlen közös vonása, hogy fogékonnyá tesz bennünket a világ dolgai iránt, kitárja és elmélyíti gondolkodásunkat.

WYSTAN HUGH AUDEN: — Az olvasás az élet egyik nagy öröme, akárcsak a finom étel, a szerelem vagy a játék. Nehezen hiszi el ezt az, aki nem kapott rá már gyermekkorában az olvasásra. Különösen akkor, ha az olvasás hivatásszerű munkává válik az életében. A diákoknak, egyetemistáknak el kell olvasniuk bizonyos meghatározott könyveket, akár tetszik, akár nem, ha sikeresen akarnak vizsgázni. Mint író, azt szeretném, ha az egyetemeken csak száz évnél régebbi könyveket tanulmányoznának, mert így a ma élő író biztos lehetne abban, hogy ha a diákok most olvassák a műveit, azt kizárólag élvezetből teszik. Az író ugyanis mindig abban reménykedik, hogy munkái örömet, élvezetet nyújtanak.

Könyvvel megismerkedni olyan, mint először találkozni valakivel. Három magatartás lehetséges: 1. Teljesen „nekem való" könyv, 2. határozottan nem „nekem való", 3. nem vagyok biztos, egy ideig még eltart, amíg dönteni tudok. Ebben a kérdésben feltétlenül őszintének kell lennünk önmagunkhoz.

Az élet más örömeivel összehasonlítva az olvasónak két nagy előnye van. Először: az olvasás szinte kimeríthetetlenül változatos, mindenki találhat magának való könyvet. Másrészt — nem úgy, mint a szerelemben — nincs szükség eleven partnerre. Aki rászokott az olvasásra, tudja, hogy soha többé nem lesz magányos és ezentúl sohasem fog unatkozni.

THOMAS MERTON: — Úgy gondolom, hogy az ember nemcsak azért tanul, mert bizonyos képesítést és kényelmes állást kíván szerezni, hanem mindenekelőtt azért, hogy megtalálja igazi önmagát. Nem élhetjük le életünket álarc mögött vagy pusztán mint jól működő élettani gépezet. Az ember nem hagyatkozhat teljesen rajta kívül álló erőkre: a természetre, a társadalomra, az események folyamatára. Abban a mértékben leszünk valódiak, amilyen mértékben elfogadjuk az elénk tárulló lehetőségeket, és szabadon, az élet törvényei szerint választunk közülük. Ez a választás feltételezi az ítélkezés, a gondolkodás képességét, valamilyen személyes filozófiát, személyes hitet.

Szeretném megemlíteni, hogy az olvasott könyvek, a „megvásárolt eszmék" minősége nem lehet közömbös. Ha egy gondolat új és izgalmas, az még nem jelenti szükségszerűen, hogy igaz is. Az igazság a lényeges. A gondolkodás feladata éppen az, hogy megkülönböztesse az igazat a pusztán tetszetőstől.

Nekem nem fontos, megvásárolják-e a könyveimet vagy sem. De szeretnék felsorolni néhány szerzőt, aki életem dolgaiban nagy segítségemre volt. A modernek közül: Maritain, Gilson, Karl Barth, Camus, Pieper, Paszternák, Fromm, T. S. Eliot, Jaspers, Gandhi, Romano Guardini, Szuziki. A régiek közül: Platón, Lao Cse, Konfucius, Plotinosz, Szent Ágoston, Szent Tamás, Szent Anzelm, Keresztes Szent János, Dante, Shakespeare, Kierkegaard és — természetesen — mindenekelőtt a Biblia.

ARNOLD TOYNBEE: — Korunkban mindenki olyan társadalomban él, amely világméretűvé vált. Ebben az új világtársadalomban nem élhetünk hatékony vagy hasznos életet — sőt, biztonságos életet sem —, ha látóhatárunkat, ismereteink körét saját országunkra, civilizációnkra és vallásunkra szűkítjük. Bizonyos fokig meg kell ismerkednünk más emberek világával is. A keresztényeknek tudniuk kell valamit a judaizmusról, az izlámról, a hinduizmusról, a buddhizmusról és a konfucianizmusról. Keletnek Nyugatról, Nyugatnak Keletről, a kontinenseknek egymásról, marxistáknak a nem marxistákról és fordítva. Úgy gondolom, ez része annak a kötelezettségnek, amellyel a most felnövő nemzedék önmagának és az egész emberiségnek tartozik. Ma mindnyájan egymás közvetlen szomszédai vagyunk.

Vigilia

1971 augusztus

Ára 9 Ft

SZÁMUNK ÍRÓIRÓL. — *Szabó Ferenc S. J.* Rómában él, a Vatikáni Rádió munkatársa.

Felsőczy Ferenc hittudományi akadémiai magántanár, 1970 augusztusi számunkban írt tanulmányt „Szent István király Intelmei az ezredik év közfelfogásában" címmel.

Bónis György az állam- és jogtudományok doktora, a Fővárosi Levéltár osztályvezetője.

SZEPTEMBERI SZÁMUNK bevezető tanulmányát *Boda László* teológiai professzor írja *Eucharisztia és emberi jelenlét* címmel, a keresztény fenomenológia megközelítésével és a skolasztikushoz viszonyítva egzisztenciálisnak nevezhető teológia szempontjából tárgyalva az eucharisztia és a hivő kapcsolatát. — *Hegyi Béla* a közelmúltban elhunyt nagy marxista filozófus, Lukács György pályájának első szakaszával foglalkozik *A fiatal Lukács György* című, még Lukács által átnézett és jóváhagyott tanulmányában. — Mauriac halálának első évfordulója alkalmából közöljük *Rónay György* tanulmányát az íróról. — *Szántó Miklós,* a Magyarok Világszövetsége lapjának (Magyar Hírek) szerkesztője *Gondolatok az emigrációról* címmel terjedelmes tanulmányban foglalkozik a külföldön élő magyarság mai helyzetével, problémáival, és a hazai magyarsághoz való viszonyával. — Számunk egy részét a kétszáz éves Beethoven emlékének szenteljük, kiváló zenetudósok és Beethoven-interpretátorok közreműködésével. — Szépirodalmi anyagunkban *Mécs László* és a Jugoszláviában élő magyar költő, *Fehér Ferenc* verseit közöljük, valamint *Kopácsy Margit* A vénasszony című elbeszélésének folytatását.

A SZERKESZTŐSÉG KÖZLI: Kéziratokra, amelyeket nem mi kértünk, vagy előzetesen meg nem beszéltünk, csak akkor válaszolunk, ha közölhetőknek vagy átdolgozhatóknak találjuk. Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Szerkesztőségi fogadóórák: hétfőn és csütörtökön 11-től 17 óráig, a többi napokon (szombat kivételével) 11-től 13 óráig.

ECCLESIA SZÖVETKEZET
Budapest V., Károlyi u. 4—8.
Levélcím: Bp. 5. Pf. 599.

ÚJ KIADVÁNYAINK:

dr. Tarnóczi János: Szent István életműve és lelkivilága	55,— Ft
Csóka J. Lajos: Szent Benedek fiainak világtörténete I—II. kötet	230,— Ft

EGYÉB KÖNYVEINK:

Íjjas Antal: Jézus története I—II. kötet	165,— Ft
Horváth Richárd: Jelenlétünk a világban	73,— Ft
Harsányi Lajos: Toronyzene	50,— Ft
Katolikus költők antológiája (Tiszta Kút)	66,— Ft
Possonyi László: Bűnbak és áruló	44,— Ft
Kormos Ottó: Barangolás a négy világtájon	52,— Ft
Balássy—Csanád: Haldokló bilincsek	40,— Ft
Vitányi György: II. Vatikáni Zsinat	55,— Ft

Postán utánvéttel szállítunk.